

DEN NORSKE KIRKE
Møre bispedømmeråd

MØTEINNKALLING

Møre bispedømmeråd 2016-2019

Møtedato: 06.05.2019

DEN NORSKE KIRKE

Møre bispedømmeråd

Saksbehandler	Arkivkode	Arkivsak	Ugradert
Arvid Helle	421	17/00414-113	

Saksnummer	Råd/utvalg	Møtedato
25/19	Møre bispedømmeråd 2016-2019	06.05.2019

[Click here to enter text.](#)

MØTEINNKALLING**Møre bispedømmeråd 2016-2019**

Dato: 06.05.2019 kl. 10:00
Stad: Møre bispedømme
Arkivsak: 17/00414
Arkivkode: 421

Velkommen til bispedømmeråd. Vi møtes til vanlig tid.

Frode er utfordra til å ha opning i kapellet kl. 09.45.

Før lunsj inviterer vi til orientering og samtale med prosjektkonsulent i Enøk-prosjektet. Siste sak på dagsprogrammet er møte med repr. for ungdomsråd og rådgivar ungdom. Møte blir avslutta med pizza.

Framleis har vi utfordringar knytt til elektronisk møteinnkalling og til E-meeting. Vonar likevel at de finn fram utan altfor store utfordringar.

Forfall meldast snarast til Arvid Helle på tlf 41216956, eller på e-post ah274@kirken.no. Vi har til no ikkje registrert forfall

SAKSLISTE**Godkjenning av innkalling og saksliste**

[25/19](#) Møteinnkalling 06.05.19.

Godkjenning av protokoll

[26/19](#) Protokoll 13.03.18

Saker til behandling

- [28/19](#)   Rekneskap Møre bispedøme 31.03.2019
- [29/19](#)   Samtale om vidareføring av ENØK-prosjekt
- [30/19](#)   Høyring Langtidsplan for Pilegrimsarbeidet i Norge 2019 - 2037
- [31/19](#)   samtale med repr. frå ungdomsråd og rådgivar ungdom

Orienteringssaker

- [32/19](#)   Høyringssvar om framlegg til endringar i abortlova
- [33/19](#)   Orienteringar 06.05.19.
- *Unntatt offentlegheit*

Referatsaker

Molde 26.04.2019

Ann-Kristin Sørvik
Leiar

Arid Helle
Møtesekretær

Fra: Arvid Helle
Sendt: 26. april 2019 14:38
Til: Ann Kristin Sørvik; Aud Toril Gagnat; Domprosten i Molde ; Frode Rabbevåg; Ingeborg Synøve Midttømme - Biskop (im634@kirken.no); Maren Elgaas Jenssen; Margret Sivertsen Mørk; Olav Myklebust; Olav Rønneberg; Ole Martin Grevstad; Per Eilert Orten; Ragnhild Lakang Nordmark Due; Rikke Elisabeth Grevstad Kopperstad; Therses Kristin Børnes Utgåar
Emne: Innkalling bispedømeråd
Vedlegg: Møteinnkalling 06.05.19.pdf

Hei!

No er innkallinga til bispedømerådet 6. mai ute på E-meetings.

Alt godt!

Arvid

DEN NORSKE KIRKE

Møre bispedømeråd

Saksbehandler	Arkivkode	Arkivsak	Ugradert
Arvid Helle	421	17/00414-113	

Saksnummer	Råd/utvalg	Møtedato
25/19	Møre bispedømeråd 2016-2019	06.05.2019

[Click here to enter text.](#)

MØTEINNKALLING**Møre bispedømeråd 2016-2019**

Dato: 06.05.2019 kl. 10:00
Stad: Møre bispedøme
Arkivsak: 17/00414
Arkivkode: 421

Velkommen til bispedømeråd. Vi møtes til vanlig tid.

Frode er utfordra til å ha opning i kapellet kl. 09.45.

Før lunsj inviterer vi til orientering og samtale med prosjektkonsulent i Enøk-prosjektet. Siste sak på dagsprogrammet er møte med repr. for ungdomsråd og rådgivar ungdom. Møte blir avslutta med pizza.

Framleis har vi utfordringar knytt til elektronisk møteinnkalling og til E-meeting. Vonar likevel at de finn fram utan altfor store utfordringar.

Forfall meldast snarast til Arvid Helle på tlf 41216956, eller på e-post ah274@kirken.no. Vi har til no ikkje registrert forfall

SAKSLISTE**Godkjenning av innkalling og saksliste**

[25/19](#) Møteinnkalling 06.05.19.

Godkjenning av protokoll

[26/19](#) Protokoll 13.03.18

Saker til behandling

- [28/19](#)   Rekneskap Møre bispedøme 31.03.2019
- [29/19](#)   Samtale om vidareføring av ENØK-prosjekt
- [30/19](#)   Høyring Langtidsplan for Pilegrimsarbeidet i Norge 2019 - 2037
- [31/19](#)   samtale med repr. frå ungdomsråd og rådgivar ungdom

Orienteringssaker

- [32/19](#)   Høyringssvar om framlegg til endringar i abortlova
- [33/19](#)   Orienteringar 06.05.19.
- *Unntatt offentlegheit*

Referatsaker

Molde 26.04.2019

Ann-Kristin Sørvik
Leiar

Arid Helle
Møtesekretær

Filen ble ikke funnet. Den er enten slettet, eller sjekket ut.

DEN NORSKE KIRKE

Møre bispedømeråd

MØTEPROTOKOLL

Møre bispedømeråd 2016-2019

Dato: 13.03.2019 kl. 10:00
Sted: Møre bispedøme
Arkivsak: 17/00414

Tilstede: Ann Kristin Sørvik, Therese Kristin Børnes Utgård, Olav Christian Rønneberg, Ingeborg Midttømme, Maren Elgsaas Jenssen, Frode Rabbevåg, Rikke Elisabeth Grevstad Kopperstad, Olav Myklebust, Per Eilert Orten, Ole Martin Grevstad.

**Møtende
varamedlemmer:**

Forfall:

Andre: Bjørn Olaf Storhaug, Arvid Helle, Åshild Stige

SAKSLISTE

Side

Godkjenning av innkalling og saksliste

[10/19](#) Møteinnkalling 13.03.19. 2

Godkjenning av protokoll

[11/19](#) Møteprotokoll 08.02.2019 2

Saker til behandling

[12/19](#) Rekneskap 2018 3

[13/19](#) Årsrapport 2018 3

[14/19](#) Årsplan 2019 4

[15/19](#) Budsjett 2019 - endeleg vedtak 4

[16/19](#) Fordeling av trusopplæringsmidlar 2019 5

[17/19](#) Budsjett 2019 Tilskot til diakoni- og undervisningsstillingar og til kyrkjemusikk i domkyrkja 5

[18/19](#) FORDELING AV OVF-TILSKOT 2019 6

19/19	Justering av soknegrenser i Røvik-Veøy, Kleive og Bolsøy sokn	7
20/19	Søknad om samanslåing av sokneråda i Vanylven, Syvde, Rovde og Åram sokn	7
21/19	Søknad om endring av tenesteområde for diakonstilling	8

Orienteringssaker

22/19	Førebuing til kyrjemøtet 2019	9
23/19	MØRE BISPEDØME - ORIENTERINGSSAKER TIL MØTE 13.03.2019	9

Referatsaker

24/19	Referatsaker	9
-----------------------	--------------	---

13.03.2019

Godkjenning av innkalling og saksliste

10/19 Møteinnkalling 13.03.19

Møtebehandling

Sak 13/19 er unnateke offentlighet

Votering

Samrøystes

Vedtak

Godkjent
[Lagre]

Godkjenning av protokoll

11/19 Møteprotokoll 08.02.2019

Forslag til vedtak

Møre bispedømeråd godkjenner protokoll frå 08.02.2019

Møtebehandling

Ole Martin Grevstad tok del på møtet

Votering

Samrøystes

Vedtak

Godkjent med dei merknader som blei nemnt under møtehandsaminga
[Lagre]

Saker til behandling

12/19 Rekneskap 2018**Forslag til vedtak**

Rekneskapen for 2018 blir teken til vitande.

Møtebehandling

Saksordførar Frode Rabbevåg

Votering

Samrøystes

Vedtak

Møre bispedømeråd tar rekneskap 2018 til vitande

[Lagre]

13/19 Årsrapport 2018**Forslag til vedtak**

Møre bispedømeråd tar årsrapport 2018 til vitande

Møtebehandling

Saksordførar Ole Martin Grevstad

Saka er unntatt offentlighet.

Votering

Samrøystes

Vedtak

Møre bispedømeråd tar årsrapport 2018 til vitande

[Lagre]

14/19 Årsplan 2019**Forslag til vedtak**

Møre bispedømeråd vedtar årsplan for 2019. Om det skjer vesentlege endringar ber bispedømerådet om at saka blir lagt fram på nytt.

Møtebehandling

Saksordførar Therese Utgård

Møtet sette spørsmålsteikn med omfanget av årsplanen og lurte på om form og omfang på planen er eigna verkemiddel for framtida.

Framlegg til nytt vedtak:

Møre bispedømeråd vedtar årsplan for 2019. Når planen er ferdig utarbeidd, ber bispedømerådet om at saka blir lagt fram på nytt.

Votering

Bispedømerådet vedtok samrøystes framlegg til nytt vedtak

Vedtak

Møre bispedømeråd vedtar årsplan for 2019. Når planen er ferdig utarbeidd, ber bispedømerådet om at saka blir lagt fram på nytt.

[Lagre]

15/19 Budsjett 2019 - endeleg vedtak**Forslag til vedtak**

Møre bispedømeråd vedtek framlagde forslag til budsjett.

Møtebehandling

Saksordførar Olav Myklebust

Votering

Samrøystes

Vedtak

Møre bispedømeråd vedtek framlagde forslag til budsjett.

[Lagre]

16/19 Fordeling av trusopplæringsmidlar 2019

Forslag til vedtak

Møre bispedømeråd vedtek fordelinga av midlar til trusopplæringsarbeidet som framlagt og den prosentvise auka vert fordelt.

Møtebehandling

Saksordførar Rikke Grevstad Kopperstad

Votering

Samrøystes

Vedtak

Møre bispedømeråd vedtek fordelinga av midlar til trusopplæringsarbeidet som framlagt og den prosentvise auka vert fordelt.

[Lagre]

17/19 Budsjett 2019 Tilskot til diakoni- og undervisningsstillingar og til kyrkjemusikk i domkyrkja

Forslag til vedtak

1. Møre bispedømeråd vedtar deling av midlar til diakoni- og undervisningsstillingar og til kyrkjemusikk i domkyrkja som framlagt.

1. Møre bispedømeråd vedtar deling av midlar til diakoni- og undervisningsstillingar og til kyrkjemusikk i domkyrkja som framlagt.

2. Fellesrådet forvaltar tildelte midlar og har arbeidsgjevaransvar for stillingar med tilskot innafor eit eller fleire sokn i fellesrådsområdet.

Møtebehandling

Saksordførar Olav Rønneberg

Votering

Samrøystes

Vedtak

1. Møre bispedømeråd vedtar deling av midlar til diakoni- og undervisningsstillingar og til kyrkjemusikk i domkyrkja som framlagt.

1. Møre bispedømeråd vedtar deling av midlar til diakoni- og undervisningsstillingar og til kyrkjemusikk i domkyrkja som framlagt.

2. Fellesrådet forvaltar tildelte midlar og har arbeidsgjevaransvar for stillingar med tilskot innafor eit eller fleire sokn i fellesrådsområdet

[Lagre]

18/19 FORDELING AV OVF-TILSKOT 2019

Forslag til vedtak

Møre bispedømmeråd vedtar denne disponeringa av OVF-tilskot for 2019

1) Støtte til misjonsrådgivarløn	200 000
2) Øyremerkta driftsmidlar	
a. «Bibel i bokåret» turnestøtte	50 000
b. Feiring av nynorsk salmetrad., samarb. med Nynorsk kompetansesenter	25 000
3) Prosjektstøtte	227 000

Bispedømmerådet ber om at ordninga blir presentert for kyrkjelydar/organisasjonar ved oppslag på heimesida.

Mindreforbruk/meirforbruk skal overførast

Møtebehandling

Saksordførar Maren Elgsaas Nilssen

Votering

Samrøystes

Vedtak

Møre bispedømmeråd vedtar denne disponeringa av OVF-tilskot for 2019

4) Støtte til misjonsrådgivarløn	200 000
5) Øyremerkta driftsmidlar	
a. «Bibel i bokåret» turnestøtte	50 000
b. Feiring av nynorsk salmetrad., samarb. med Nynorsk kompetansesenter	25 000
6) Prosjektstøtte	227 000

Bispedømmerådet ber om at ordninga blir presentert for kyrkjelydar/organisasjonar ved oppslag på heimesida.

Mindreforbruk/meirforbruk skal overførast

[Lagre]

19/19 Justering av soknegrenser i Røvik-Veøy, Kleive og Bolsøy sokn

Forslag til vedtak

Møre bispedømmeråd rår til at Kyrkjerådet godkjenner grenseregulering av sokna Bolsøy, Kleive og Røvik og Veøy som søknaden frå kyrkjevevja i Molde skisserer.

Bispedømmerådet ber om at kyrkjevalet i dei aktuelle sokna blir førebudd og gjennomført som om endringane alt er skjedd.

Møtebehandling

Saksordførar Per Eilert Orten

Administrasjonen la fram forslag til endring av første setning i forslaget, der ordlyden «rår til at kyrkjerådet godkjenner» blir erstatta med ordet «vedtar».

Votering

Samrøystes som endringsframlegg frå administrasjonen.

Vedtak

Møre bispedømmeråd vedtar grenseregulering av sokna Bolsøy, Kleive og Røvik og Veøy som søknaden frå kyrkjevevja i Molde skisserer.

Bispedømmerådet ber om at kyrkjevalet i dei aktuelle sokna blir førebudd og gjennomført som om endringane alt er skjedd.

[Lagre]

20/19 Søknad om samanslåing av sokneråda i Vanylven, Syvde, Rovde og Åram sokn

Forslag til vedtak

Møre bispedømmeråd rår til at Kyrkjerådet godkjenner ein prøveperiode med samanslåing av sokneråda i Vanylven fellesrådsområde. Om prøveperioden fører fram til at ein vurderer samanslåing av sokna, ber bispedømmerådet om at saka blir grundig utgreidd.

Bispedømmerådet ber om at val til det nye soknerådet skjer ved direkteval og at det blir stilt vallister i kvart sokn på to medlemmer og 3 varamedlemmer.

Bispedømmerådet ber om at kyrkjevalet i fellesrådsområdet blir førebudd og gjennomført som om endringa alt er skjedd.

eller

Møre bispedømmeråd rår ikkje til samanslåing av sokneråd i dei fire sokna Vanylven, Åram, Syvde og Rovde.

Møtebehandling

Saksordførar Olav Myklebust

Votering

Samrøystes

Vedtak

Møre bispedømeråd rår til at Kyrkjerådet godkjenner ein prøveperiode med samanslåing av sokneråda i Vanylven fellesrådsområde. Om prøveperioden fører fram til at ein vurderer samanslåing av sokna, ber bispedømerådet om at saka blir grundig utgreidd.

Bispedømerådet ber om at val til det nye soknerådet skjer ved direkteval og at det blir stilt vallister i kvart sokn på to medlemmer og 3 varamedlemer.

Bispedømerådet ber om at kyrkjevalet i fellesrådsområdet blir førebudd og gjennomført som om endringa alt er skjedd.

[Lagre]

21/19 Søknad om endring av tenesteområde for diakonstilling**Forslag til vedtak**

Møre bispedømeråd vedtar:

Det er ønskeleg at det skal vere diakoniressursar i alle prosti i Møre bispedøme. Møre bispedømeråd gjer vedtak om at diakonressursen i Stranda, Liabygda, Sunnylvn og Geiranger sokn som gjennom bispedømerådsvedtak i 2013 blei omfordelt til ny diakonstilling i Skodje, Ørskog og Stordal, skal tilbakeførast til nye Storfjorden fellesråd.

Endringa trer ikkje i kraft før etter gjennomført revisjon av tilskot til diakon- og kateketstillingar, seinast når diakon i Ørskog, Skodje og Stordal, Asbjørg Oksavik Sve, sluttar i stillinga.

Møre bispedømeråd føreset at Storfjorden kyrkjelege fellesråd vil gi gode arbeidsoppgåver og sikre ei langsiktig og stabil finansiering for diakonstillinga når stillinga blir overført etter at Sve sluttar i stillinga.

Møtebehandling

Saksordførar Olav Rønneberg

Votering

Samrøystes

Vedtak

Det er ønskeleg at det skal vere diakoniressursar i alle prosti i Møre bispedøme. Møre bispedømeråd gjer vedtak om at diakonressursen i Stranda, Liabygda, Sunnylvn og Geiranger sokn som gjennom bispedømerådsvedtak i 2013 blei omfordelt til ny diakonstilling i Skodje, Ørskog og Stordal, skal tilbakeførast til nye Storfjorden fellesråd.

Endringa trer ikkje i kraft før etter gjennomført revisjon av tilskot til diakon- og kateketstillingar, seinast når diakon i Ørskog, Skodje og Stordal, Asbjørg Oksavik Sve, sluttar i stillinga.

Møre bispedømeråd føreset at Storfjorden kyrkjelege fellesråd vil gi gode arbeidsoppgåver og sikre ei langsiktig og stabil finansiering for diakonstillinga når stillinga blir overført etter at Sve sluttar i stillinga.

[Lagre]

Orienteringssaker

Saksnr.	Arkivsak	Tittel
22/19	19/01232-2	Førebuing til kyrjemøtet 2019
23/19	19/01232-1	MØRE BISPEDØME - ORIENTERINGSSAKER TIL MØTE 13.03.2019

Referatsaker

Saksnr.	Arkivsak	Tittel
24/19	19/01232-3	Referatsaker

Rekneskap administrasjonen mars 2019	Rekneskap	Budsjett	Avvik
	01-03.19	01-03.19	
Inntekter	-10 505	-61 251	-50 746
Tilskud mv	27 700		-27 700
Lønn og godtgjørelser	3 141 051	3 299 579	158 528
Andre driftskostnader (drift og mindre anskaffelser)	477 297	579 495	102 198
Andre driftskostnader (reise, reklame, forsikring mm)	142 759	238 479	95 720
Sum	-3 778 303	-4 056 302	277 999

Rekneskap presteskapet mars 2019	Rekneskap	Budsjett	Avvik
	01-03.19	01-03.19	
Inntekter	-11 200	-37 500	-26 300
Tilskud mv	5 000		-5 000
Lønn og godtgjørelser	14 430 170	16 225 451	1 795 281
Andre driftskostnader (drift og mindre anskaffelser)	134 548	234 246	99 698
Andre driftskostnader (reise, reklame, forsikring mm)	218 620	173 748	-44 872
Sum	-14 777 139	-16 595 945	1 818 806

Rekneskap administrasjonen

Møre bispedømeråd 2019

Driftsrapport	Rekneskap	Budsjett	Avvik
	01-03.19	01-03.19	
30xx - Salgsinntekt avgiftspliktig (varer og tjenester)			2 100
31xx - Salgsinntekt avgiftsfri (varer og tjenester)	-2 100		-1 251
32xx - Salgsinntekt utenfor avgiftsområdet (varer og tjenester)		-1 251	8 405
34xx - Tilskudd fra stat, fylker, kommuner, stiftelse samt gaveinntekter	-8 405		-60 000
3xxx - Andre inntekter	0	-60 000	-50 746
Sum inntekter	-10 505	-61 251	-50 746
46xx - Tilskudd menigheter og fellesråd	27 700		-27 700
Sum tilskudd mv	27 700	0	-27 700
500x - Faste stillinger (inkl. tillegg mm)	2 933 307	2 845 305	-88 002
51xx - Midlertidige stillinger, ekstrahjelp, honorarer mm	7 333		-7 333
52xx - Fordeler i arbeidsforhold		750	750
53xx - Gruppeliv, honorarer og annen oppgavepliktig godtgjørelse	25 805	58 041	32 236
540x - Arbeidsgiveravgift	395 167	409 232	14 065
58xx - Refusjon sykepenger, fødeselspenger mv	-220 663	-24 999	195 664
59xx - Andre personalkostn (gaver, forsikring, tjenestedrakt mm)	104	11 250	11 146
Sum Lønn og godtgjørelser	3 141 053	3 299 579	158 526
60xx - Avskrivninger	27 218	28 749	1 531
63xx - Leie lokaler, strøm, renhold mm	377 878	369 498	-8 380
64xx - Leie maskiner, inventar, datautstyr, transportmidler mv	10 827	17 499	6 672
65xx - Inventar, driftsmateriale, datautstyr, programvare, rekvisita mv		31 251	31 251
66xx - Reparasjon og vedlikehold bygninger og utstyr			0
67xx - Honorar rådgivning, regnskap, revisjon og kjøp div. tjenester	10 030	5 001	-5 029
6790 - Kjøp av andre fremmede tjenester	16 839	18 750	1 911
68xx - Kontorrekvisita, trykksaker, aviser, bøker, annonser mm	5 904	26 247	20 343
68xx - Møter, kurs og seminarer mm	28 376	73 749	45 373
69xx - Telefon, porto mv	224	8 751	8 527
Sum andre driftskostnader (drift og mindre anskaffelser)	477 296	579 495	102 199
71xx - Bilgodtgjørelse, diett, reiser mm	104 983	220 506	115 523
73xx - Reklamekostnad og representasjon	32 289	4 998	-27 291
74xx - Medlemskontingent og gaver	5 487	10 974	5 487
77xx - Annen kostnad		2 001	2 001
Sum andre driftskostnader (reise, reklame, forsikring mm)	142 759	238 479	95 720
8xxx - Finansinntekter/kostnader, overføringer mv			0
Sum Finanskostnader og overføringer	0	0	0
Sum	3 778 303	4 056 302	277 999

Rekneskap presteskapet

Møre bispedømeråd 2019

Driftsrapport	Rekneskap		Budsjett	Avvik	%
	01-03.19	01-03.19	01-03.19		
31xx - Salgsinntekt avgiftsfri (varer og tjenester)	-11 200			11 200	
34xx - Tilskudd fra stat, fylker, kommuner, stiftelse samt gaveinntekter	0			0	
3xxx - Andre inntekter			-37 500	-37 500	
Sum inntekter	-11 200		-37 500	-26 300	
500x - Faste stillinger (inkl. tillegg mm)	13 004 774	13 157 045		152 271	
5005 - Diverse tillegg	427 604	493 125		65 521	
51xx - Midlertidige stillinger, ekstrahjelp, honorarer mm	626 213	615 003		-11 210	
53xx - Gruppeliv, honorarer og annen oppgavepliktig godtgjørelse	199 414	285 897		86 483	
540x - Arbeidsgiveravgift	1 719 343	1 846 881		127 538	
58xx - Refusjon sykepenger, fødeselspenger mv	-837 686	-200 001		637 685	
5999 - Refusjon lønnskostnader	0			0	
59xx - Andre personalkostn (gaver, forsikring, tjenestedrakt mm)	-709 491	27 501		736 992	
Sum Lønn og godtgjørelser	14 430 171	16 225 451		1 795 280	89
63xx - Leie lokaler, strøm, renhold mm	2 800	21 252		18 452	
64xx - Leie maskiner, inventar, datautstyr, transportmidler mv	3 642			-3 642	
65xx - Inventar, driftsmateriale, datautstyr, programvare, rekvisita mv			7 500	7 500	
6790 - Kjøp av andre fremmede tjenester	22 816	15 000		-7 816	
6796 - Flytting		37 500		37 500	
6797 - Annen bistand, prostesekretær				0	
68xx - Kontorrekvisita, trykksaker, aviser, bøker, annonser mm	30 070	20 001		-10 069	
68xx - Møter, kurs og seminarer mm	73 534	130 494		56 960	
69xx - Telefon, porto mv	1 686	2 499		813	
Sum andre driftskostnader (drift og mindre anskaffelser)	134 548	234 246		99 698	57
71xx - Bilgodtgjørelse, diett, reiser mm	218 110	519 999		301 889	
73xx - Reklamekostnad og representasjon		2 499		2 499	
74xx - Medlemskontingent og gaver	510			-510	
77xx - Annen kostnad		-348 750		-348 750	
Sum andre driftskostnader (reise, reklame, forsikring mm)	218 620	173 748		-44 872	126
8xxx - Finansinntekter/kostnader, overføringer mv				0	
Sum Finanskostnader og overføringer	0	0		0	
Sum	14 772 139	16 595 945		1 823 806	89

DEN NORSKE KYRKJA

Møre Avdeling for personal og administrasjon

Sakshandsamar	Arkivkode	Arkivsak	Ugradert
Åshild Stige	121	19/02100-1	

Saksnummer	Råd/utvalg	Møtedato
26/19	Møre bispedømeråd 2016-2019	06.05.2019

Rekneskap Møre bispedøme 31.03.2019**Vedlegg:**

Rekneskap administrasjonen 03 2019
 Rekneskap presteskapet 03 2019
 Rekneskap Møre bispedøme 31.03.2019

Saksorientering

Bispedømerådet får i denne saka rekneskapsrapport for 1. kvartal 2019. Rekneskapstala blir samanlikna med budsjettet for same periode.

Administrasjonen:

Lønsutgiftene følgjer budsjettet. Sjukefråvær gir høgare refusjon frå NAV enn budsjettet. Det har ikkje vore sett inn vikar ved sjukdom. Dette er årsaka til mindreforbruket på lønsutgifter på kr 158 000 på administrasjonen.

Det er eit lite mindreforbruk på reiseutgifter og andre driftsutgifter. Det er venta at dette vil jamne seg ut.

Samla er det eit mindreforbruk på kr 278 000 per. 31.03.2019.

Presteskapet:

Samla lønsutgifter til presteskapet er kr 1 795 000 lågare enn budsjettet. Delar av dette, kr 711 000 kjem av etterslep i utbetaling av vikargodtgjersle frå 2018.

Det har ikkje vore nytta vikarar tilsvarende innsparing i midlar ved vakansar og sjukdom m.v. Vi vil følgje nøye med på lønsutgiftene og i samarbeid med prostane prøve å sette inn vikarar i tråd med budsjettet.

Inntekter og driftsutgifter følgjer budsjettet.

Totalt er det eit mindreforbruk på om lag kr 1 819 000 på presteskapet ved utgangen av mars.

Forslag til vedtak

Møre bispedømeråd tek rekneskapen pr. 31.03.2019 til vitande.

DEN NORSKE KIRKE

Møre bispedømeråd

Saksbehandler	Arkivkode	Arkivsak	Ugradert
Arvid Helle	551	18/00960-9	

Saksnummer	Råd/utvalg	Møtedato
	Møre bispedømeråd 2016-2019	06.05.2019

Samtale om vidareføring av ENØK-prosjekt

Vedlegg:

Enøk i Møre - Rapport frå enøk-kartlegginga_190227.pdf
 Intervjuguide for kartleggingsintervju om enøk_v2.docx
 Aktivitet budsjett 2019.docx

Saksorientering

Bispedømerådet har ved fleire høve handsama sak om Enøk-prosjektet, seinast som orienteringssak i desembermøtet og under sak 5/18 i februar.

Prosjektgruppa har no levert rapport frå fase 1 i prosjektet «kartlegging av status for enøk-arbeidet i kyrkjene i Møre.

Rapporten viser at prosjektgruppa har gjort grundig arbeid og rapporten dokumenterer at det er stort behov for å gå vidare med prosjektet for å realisere fleire av prosjektet sine målsetjingar.

For å sikre at prosjektet kan vidareførast treng prosjektet finansiering til vidare drift. Prosjektgruppa vurderer i sin søknad at ein treng kr 70 000 for å vidareføre arbeidet gjennom 2019. Prosjektgruppa har fått tilsegn om ei støtte på kr. 30 000 frå KA og søker at resterande kr. 40 000 blir stilt til disposisjon av bispedømerådet.

Prosjektgruppa består av:

Marit Linberg, leiar (Møre Kyrkjevevjelag/kyrkjeverje i Tingvoll)

Per Fredrik Brun, sekretær (Møre bispedøme)

Harald Ringstad (seniorrådgivar for kyrkjebyggforvaltning i KA)

Max Ingar Mørk (førsteamanuensis i byggfag ved NTNU i Ålesund) er engasjert som prosjektrådgjevar.

Prosjektrådgivar Max Ingar Mørk vil gi ei orientering til bispedømerådet og dele planar for det vidare arbeid i prosjektgruppa.

Forslag til vedtak

Møre bispedømeråd rettar takk til prosjektgruppa for innsats og engasjement. Arbeidet som er dokumentert gjennom delrapporten viser at prosjektet verkeleg kan føre til redusert miljøavtrykk frå kyrkjene i Møre.

Møre bispedømeråd støttar søknaden frå prosjektgruppa og ber stiftsdirektøren om å stille midlane til disposisjon innanfor vedtekne budsjetttrammer.

Møre bispedømme

12. april 2019

Enøk-prosjektet. Aktivitatar og budsjett 2019.

Til Møre bispedømme

v/fung stiftsdirektør Arvid Helle

Innhenting og bearbeiding av data frå dei einskilde fellesråda er for det meste slutført.

Dialog med fellesråda er gjennomført gjennom mellom anna tre seminar i mars månad.

Det som gjenstår for å tilfredsstillere prosjektplanen samt innkomne initiativ frå fellesråda er følgjande:

- A. Kontakt/dialog mellom prosjektgruppa og nokre av fellesråda om konkrete vurderingar og tiltak
- B. Rapporten «Enøk i kyrkjene i Møre bispedømme blir ferdig produsert i løpet av juni i år.»
- C. Det vil bli gjort ein del innsats innan rettleiing for dei tre pilotprosjekta i bispedømmet (Tingvoll, Brattvåg, Slagnes).
- D. 3 møte i prosjektgruppa 2. halvår 2019.
- E. Presentasjon av prosjektstatus i bispedømmerådet 06.05 og på fellesmøte med prostar og kyrkjevevjerer til hausten.

Der KA v/Harald Ringstad bidrar med innsats her, blir dette dekt økonomisk av KA. Der Max Ingar Mørk (prosjektkonsulent) bidrar med innsats, blir dette i utgangspunktet dekt av NTNU Ålesund, etter delvis refusjon frå Møre bispedømme.

For 2018 er sum tilskott frå bispedømmet og KA (kr 70 000) gått til å dekke 62 arbeidstimar for Max Ingar Mørk. I tillegg har han registrert 51 timar på prosjektet, som NTNU Ålesund dekker som sin andel i prosjektet.

For 2019 er det tilsvarande registrert 62 timar (utgjør kr 70 000) til no som vi føreset blir dekt av KA og bispedømmet. Mørk har i tillegg estimert arbeidsinnsats (punkta A til E ovanfor) på prosjektet frå no og ut 2019 tilsvarande minst 50 timar. Dette blir å rekne som NTNU Ålesund sin eigenandel i prosjektet for 2019. Prosjektgruppa meiner vi ut frå dette har fått gjennomført mykje med dei midlane som er stilt til rådvelde frå KA og bispedømmet i perioden 2018 – 2019.

Estimert behov for tilførsel av midlar er sum kr. 70 000 for punkta A til E, som delvis refusjon for arbeidsinnsatsen til Max Ingar Mørk i prosjektet. Her har KA gitt tilsagn om kr 30 000 som blir overført til bispedømmet. **Det gjenstår dermed kr 40 000 som prosjektgruppa med dette vil be bispedømmet dekke i 2019, som sin del av refusjonen.**

Med helsing
Marit Linberg
Leiar prosjektgruppa.

Intervjuguide for kartleggingsintervju om enøk

Kyrkjeverja i ..... fellesråd. Dato for intervju:..... Intervjuar: .....

---

1. Formalia

Har vi rett namn, telefon og e-postadresse til kyrkjeverja (jf. adresseliste)?

Svar:

---

2. Status i høve til «grøn kyrkjelyd»

Er nokre av sokna registrert som grøn kyrkjelyd/grønn menighet?

Svar:

---

3. Energiregistreringar

Ligg det føre data for energiforbruket i kyrkjene t.d. frå det lokale nettselskapet eller elles? (Kva for type statistikk? Detaljeringsgrad og tidsperiode? På elektronisk eller manuell form?)

Svar:

---

4. Status for enøk-arbeidet

Er det gjort spesielle vedtak om enøk-arbeidet i fellesrådet (planar, organisering)?

Svar:

---

5. Gjennomførte tekniske tiltak

Er det gjennomført tekniske enøk-tiltak i nokre av kyrkjene (t.d. montert web-basert anlegg for varmestyring, skifta til LED-lys ute/inne, utført tilleggsisolering/tetting)?

Svar:

---

6. Straumtariffar

Kva for type straumtariffar er i bruk? Har det vore kontakt med lokalt nettselskap om alternative tariffar (t.d. avrekning etter energiforbruk i staden for effekt) eller andre tiltak som kan redusere energikostnadane? (Dei som ikkje er sikre kan sende inn siste straumfaktura for analyse.)

Svar:

---

7. Administrative tiltak - driftsrutinar

Er det innført instruksar eller rutinar for brukstilpassa oppvarming av kyrkjene (t.d. for helg, kvardag, årstid og ulike arrangement)? Kven har ansvar for å følge opp rutinare?

Svar:

---

8. Planar og ønskje

Ligg det føre planar om innføring av nye rutinar for brukstilpassa oppvarming eller for investering i nye tekniske enøk-tiltak? Kva kan eventuelt enøk-prosjektet i Møre bidra med?

Svar:

ENØK I KYRKJEBYGG I MØRE

---

9. Finansiering

Er det gitt støtte til enøk-tiltak gjennom ENOVA, bankar, forsikringsselskap/KNIF, kommunen eller den statlege rentekompensasjonsordninga? Er det aktuelt å søke slik støtte til nye tiltak, eventuelt i samarbeid med enøk-prosjektet i Møre?

Svar:

---

10. Lokal enøk-ansvarleg

Kven i din organisasjon kan vere enøk-ansvarleg innan ditt fellestråd (ein eller fleire; tilsette eller frivillige)? Slike ressurspersonar vil vi også invitere som deltakarar i enøk-prosjektet.

Svar:

Enøk i kyrkjene i Møre bispedøme

Rapport frå fase 1:

Kartlegging av status for enøk-arbeidet i kyrkjene i Møre

Februar 2019

Innhald

1	Innleiing	3
1.1	Bakgrunn og mål for prosjektet.....	3
1.2	Organisering av prosjektet og mandat for prosjektgruppa.....	3
1.3	Prosjektplan.....	4
1.4	Gjennomføring av fase 1	4
2	Resultat frå intervjuundersøkinga	6
2.1	Spørsmål 1: Formalia	6
2.2	Spørsmål 2: Status i høve til «Grøn kyrkjelyd».....	6
2.3	Spørsmål 3: Energiregistreringar	6
2.4	Spørsmål 4: Status for enøk-arbeidet.....	7
2.5	Spørsmål 5: Gjennomførte tekniske tiltak.....	7
2.6	Spørsmål 6: Straumtariffar	8
2.7	Spørsmål 7: Administrative tiltak – driftsrutinar	8
2.8	Spørsmål 8: Planar og ønskje	8
2.9	Spørsmål 9: Finansiering	9
2.10	Spørsmål 10: Lokal enøk-ansvarleg	9
2.11	Oppsummering av intervjuundersøkinga	10
3	Resultat frå enøk-kartlegginga i kyrkjene.....	12
3.1	Kyrkjene i Møre og datatilfanget i enøk-kartlegginga.....	12
3.2	Kor representative er dei registrerte kyrkjene for kyrkjene i Møre?	12
3.3	Oppvarma areal og volum og installert effekt i kyrkjerommet.....	14
3.4	Installert effekt i kyrkjerommet i høve til oppvarma areal og volum	17
3.5	Oppvarmingstid om vinteren i høve til installert effekt	19
3.6	Kviletemperatur, brukstemperatur og oppvarmingstid.....	21
3.7	Årleg energiforbruk i kyrkjene.....	23
3.8	Energiforbruk i høve til aktivitet.....	27
	Vedlegg 1: Intervjuguide	30
	Vedlegg 2: Adresseliste for kyrkjevevjerene i Møre	31
	Vedlegg 3: Enøk-intervju – samletabell.....	32
	Vedlegg 4: Skjema for kartlegging av kyrkjene sin bruk, energibruk og inneklima.....	47

1 Innleiing

1.1 Bakgrunn og mål for prosjektet

Klimamelding for Den norske kirke vart vedteke av Kyrkjemøtet i 2015. På bakgrunn av konklusjonane i meldinga gjorde Møre bispedømeråd i møte 16.06.2017 - sak 33/17, vedtak om å etablere eit regionalt prosjekt i Møre med tittelen «Energiokonomisering i kyrkjebygg i Møre bispedøme 2018-2020».

Målet med prosjektet er å redusere klimafotavtrykket for kyrkjene i Møre bispedøme, gjennom kartlegging av status og tilrettelegging av prosessar og rettleiing for endring av drift og for bygningsmessige tiltak.

Hovudlinene for innhaldet i prosjektet vart vedteke av Bispedømerådet i møte 26.02.2018 - sak 5/18. Bispedømerådet bad Stiftsdirektøren om å følge opp vedtaket overfor prosjektgruppa og eventuelt inngå avtale om prosjektleiar innanfor ramma av godkjent budsjett.

1.2 Organisering av prosjektet og mandat for prosjektgruppa

I løpet av våren 2018 blei den nærare organiseringa av prosjektet avklart gjennom møte mellom Stiftsdirektøren og representantar for Møre bispedøme, Møre kyrkjevjerlag, KA og NTNU i Ålesund.

1.2.1 Styringsgruppa

Prosjektet blir leia av ei styringsgruppe med 4 medlemmer, halvparten utpeika av Møre bispedømeråd og den andre halvparten av styret i Møre Kyrkjevjerlag. Leiar for styringsgruppa er Ann-Kristin Sørvik.

Styringsgruppa sitt mandat: Overordna fagleg og økonomisk ansvar for prosjektet, inklusive framdrift, rapportering og informasjon.

1.2.2 Prosjektgruppa

Prosjektgruppa består av:

Marit Linberg, leiar (Møre Kyrkjevjerlag/kyrkjeverje i Tingvoll)

Per Fredrik Brun, sekretær (Møre bispedøme)

Harald Ringstad (seniorrådgivar for kyrkjebyggforvaltning i KA)

Max Ingar Mørk (førsteamanuensis i byggfag ved NTNU i Ålesund) er engasjert som prosjektrådgjevar.

Prosjektgruppa sitt mandat: Ansvarleg for å drive prosjektet. Dette gjeld økonomi og strategiske val i prosjektperioden. Prosjektgruppa rapporterer til styringsgruppa.

Rådgivar ved bispedømekontoret Tore Johan Øvstebø var med i gruppa fram til han gjekk ut i permisjon ved årsskiftet 2017/2018. Deretter har avdelingsleiar for kyrkjeliv, Arvid Helle, vore prosjektet sin kontaktperson på bispedømekontoret.

1.3 Prosjektplan

I saksutgreiinga til bispedømerådet (sak 5/18) vart det skissert ein prosjektplan i tre fasar, som prosjektgruppa har teke utgangspunkt i. Justert for den faktiske framdrifta og erfaringar undervegs, arbeider prosjektgruppa no etter følgjande plan (sjå også figur 1):

- Fase 1: Gjennomføre ei kartlegging av staus for enøk-arbeidet i Møre og ut frå dette velje ut eit knippe av fellesråd med særleg interesse for enøk-arbeidet og/eller aktuelle problemstillingar/prosjekt. Utvikle ein informasjonsstrategi for prosjektet.
- Fase 2: Nytte dei problemstillingane fellesråda har som basis for rettleiing om aktuelle strategiar, tiltak, tilskotsordningar og aktørar som kan bidra til tiltak for kvart bygg. Utvikle ei felles ressurside på Kirkebakken. Gjennomføre arbeidsverkstader med kyrkjevevjerjer og lokale ressurspersonar for å utvikle gode driftsrutinar for brukstilpassa oppvarming/energibruk.
- Fase 3: Følgje opp aktuelle fellesråd med dialog og assistanse/rettleiing. Følgje opp utvalde enøk-tiltak (pilotprosjekt) økonomisk og med rådgjeving.

Enøk i Møre Prosjekt- og framdriftsplan	2017	2018				2019			
	4. kv.	1. kv.	2. kv.	3. kv.	4. kv.	1. kv.	2. kv.	3. kv.	4. kv.
<u>Fase 1:</u> Kartlegge enøk-status Velje aktuelle fellesråd Utvikle info-strategi									
<u>Fase 2:</u> Ressurside Kirkebakken Arbeidsverkstader Søke om prosjektmidlar									
<u>Fase 3:</u> Utgreie pilotprosjekt Prosjektrådgjeving									

Figur 1 Prosjekt- og framdriftsplan for Enøk i kyrkjene i Møre

1.4 Gjennomføring av fase 1

Tore Johan Øvstebø utarbeidde hausten 2017 ei Questback-undersøking for å kartlegge status for enøk-arbeidet i Møre. Spørjeundersøkinga vart sendt elektronisk til dei 32 fellesråda i bispedømet. Diverre var det berre 7 fellesråd som svarte på undersøkinga, men desse svara gav likevel verdifulle innspel om typiske problemområde, aktuelle tiltak mv. som har vore til nytte i det vidare arbeidet.

Prosjektgruppa kom fram til at ei komplett kartlegging av status for enøk-arbeidet i Møre best kunne gjennomførast ved at gruppa sjølv tok kontakt og intervjuja kyrkjevevjerjene eller andre representantar for fellesråda på telefon.

Med utgangspunkt i Questback-undersøkinga utarbeidde prosjektgruppa ein intervjuguide med 10 kartleggingsspørsmål (sjå vedlegg 1). Gruppa delte fellesråda mellom seg slik:

Marit Linberg: Ytre Nordmøre prosti og Indre Nordmøre prosti

Per Fredrik Brun: Domkirken prosti og Indre Romsdal prosti

Max Ingar Mørk: Nordre Sunnmøre prosti, Austre Sunnmøre prosti og Søre Sunnmøre prosti.

Intervjua vart gjennomført i andre halvdel av august og byrjinga av september 2018 (veke 33-36). På førehand vart det sendt ut informasjon om prosjektet til alle fellesråd. Representanten for prosjektgruppa tok så kontakt med den einskilde kyrkjevevja for å avtale tid for intervjuet. Avtalen vart stadfesta med ein e-post der intervjuguiden var vedlagt. Intervjuet vart så gjennomført etter avtalen. Etter dette sende representanten for prosjektgruppa ut eit kartleggingsskjema som kyrkjevevja vart beden om å fylle ut (vedlegg 4). Det skulle fyllast ut eitt skjema for kvar kyrkje, med meir kvantitative opplysningar om kyrkja sin storleik, bruk, energibruk mm.

Etter telefonintervjuet sende gruppa ut eit kartleggingsskjema som kyrkjevevjene vart bedne om å fylle ut. Det skulle fyllast ut eitt skjema for kvar kyrkje med meir detaljerte opplysningar om kyrkja sin storleik, bruk, energibruk mm. Det gjekk greitt å få inn skjema for om lag 1/3 av kyrkjene, men deretter gjekk det tregare. Etter fleire rundar med purring var det primo november kome inn svar frå 22 av bispedømet sine 32 fellesråd, med utfylte skjema for 82 av bispedømet sine 114 fellesrådsforvalta kyrkjer. Nokre av skjemaa vart seinare supplert med opplysningar frå kyrkjevevjene, mottekne rapportar eller Kyrkjebyggdatabasen til KA.

Intervjuundersøkinga er summert opp i kapittel 2, med underliggende skjema og tabellar i vedlegg 2 og 3.

Enøk-registreringane for kvar kyrkje er summert opp i kapittel 3, med underliggende skjema og tabellar i vedlegg 4 og 5.

2 Resultat frå intervjuundersøkinga

2.1 Spørsmål 1: Formalia

Intervjuet starta med å oppdatere kontaktinformasjonen om kyrkjevevjerene og eventuelt andre lokale kontaktpersonar som var relevante for undersøkinga.

Oppdatert liste over namn, telefonnummer og e-postadresser pr. september 2018 er gitt i vedlegg 2.

2.2 Spørsmål 2: Status i høve til «Grøn kyrkjelyd»

«Grøn kyrkje» er ein del av kyrkja sitt miljøengasjement. Ordninga «Vår grønne kyrkjelyd» har eksistert i mange år, og blei revidert i 2014. Både sokn, fellesråd og kyrkjelege institusjonar kan vere med. Eit viktig mål er å redusere klimagassutsleppa frå kyrkjeleg verksemd, og tiltaket er såleis relevant også i enøk-samanheng.

«Grøn kyrkje» si heimeside <https://kirken.no/nb-NO/gronkirke/> oppgir at 15 sokn, ein barnehage og ein dyreklubb er innmelde som «grøn kyrkjelyd» i Møre.

Kyrkjevevjerene melder også om at 15 av bispedømet sine 97 sokn (15 %) er «grønne kyrkjelydar», men berre 11 av dei er samanfallande med Grøn kyrkje si liste. Fire av sokna på Grøn kyrkje si liste er ukjende for kyrkjevevjerene, medan dei på si side rapporterer om fire sokn som ikkje er registrert hos Grøn kyrkje. I fleire tilfelle melder kyrkjevevjerene om minkande aktivitet eller merksemd om saka, særleg i sokn som har vore med lenge.

På den andre sida vert det meldt om at fleire sokn har diskutert eller gjennomført miljøtiltak lokalt, m.a. som ein del av diakonitenesta, utan at dette er formalisert gjennom innmelding i «Grøn kyrkjelyd».

2.3 Spørsmål 3: Energiregistreringar

Undersøkinga viser at fellesråda har svært ulike løysingar for el-forsyning.

Forsyningsnettet er eigd av lokale nettleverandørar som har konsesjon (einerett) i sine område, medan straumen kan kjøpast frå ulike leverandørar – lokalt eller nasjonalt.

På forsyningsida brukar dei fleste fellesråda den lokale straumleverandøren (t.d. Svorka kraft, Sandøy energi, Istad kraft, Tafjord kraft, Tussa kraft).

Kommunar som Nesset og Rauma har rimeleg konsesjonskraft, som også kjem fellesråda til gode.

Stadig fleire fellesråd har gått over til meir landsdekkande leverandørar som Fjordkraft og LOS Energi. Som regel brukar dei då kommunen sine avtalar, som i mange tilfelle er forhandla fram gjennom eit regionalt, kommunalt innkjøpsfellesskap. Nokre brukar også KNIF sin innkjøpsavtale med Fjordkraft. Dei som brukar desse avtalane meiner prisen er konkurransedyktig, og at det er lite å hente på å skifte leverandør.

Dei fleste kyrkjene har i løpet av 2018 fått installert nye automatiske strømmålarar som gjer det mogeleg for fellesrådet å hente ut forbruksstatistikk direkte frå nettleverandør. Likevel er det svært varierende i kva grad kyrkjevevjerene følgjer opp energibruken. Fleire seier at dei berre sjekkar fakturaen, men utan å følgje opp utviklinga i forbruket. Nokre manglar heilt rutinar for

energioppfølging, og i eit par tilfelle blir rekningane betalt direkte av kommunen utan at kyrkjeverja ser dei.

Mange oppgir likevel at dei har merksemd på energibruken, men berre eit fåtall seier at dei aktivt følgjer opp forbruket og fører fortløpande statistikk (t.d. Rindal, Surnadal, Gjemnes, Storfjorden).

Til informasjon har KA planar om å få alle målarar i el-hub-prosjektet inn i kyrkjebygg-databasen i første halvår 2019. Dette vil verte eit viktig verktøy for å følgje opp energibruken i kyrkjene.

2.4 Spørsmål 4: Status for enøk-arbeidet

Dei fleste fellesråda oppgir at dei ikkje har spesielle vedtak om eller planar for enøk-arbeidet.

Ingen har eigne vedtak eller planar for administrative enøk-tiltak.

Tekniske enøk-tiltak inngår gjerne i dei ordinære vedlikehaldsplanane eller blir utført i samband med andre vedlikehaldstiltak.

Mange kyrkjeverjer opplyser likevel at dei jobbar aktivt både med administrative og tekniske tiltak som kan redusere energibruken. Dei er også positive til eit samarbeid gjennom enøk-prosjektet i Møre.

2.5 Spørsmål 5: Gjennomførte tekniske tiltak

Så godt som alle fellesråda har i løpet av dei seinaste åra gjennomført tiltak som bidreg til redusert energibruk. Dei tre mest vanlege tiltaka er:

- Installering av SD-anlegg
- Overgang til LED-lys
- Installering av varmepumper

Fleire ulike system for sentral drift/driftsovervaking (SD) er i bruk, så som Defa («ring hytta varm»), EM Systemer, Jeff/EFLEX og Smart kirkebyggstyring (via KA-avtale). Nokre eldre anlegg er modembasert eller må programmerast på staden, medan nyare anlegg gjerne er kalenderstyrt og sjølvlærande. Fleire av systema har problem med å oppnå god varmestyring, og somme av kyrkjeverjene meiner energi-gevinsten er mindre enn berekna. Det kan t.d. skuldast for liten installert effekt slik at varmen må stå lenge på før naudsynt temperatur vert oppnådd, eller at tidlegare manuell varmestyring var meir optimal enn antatt.

Dei fleste som har installert nyare system synest likevel å vere rimeleg nøgde med resultatet. I eitt tilfelle (Stranda kyrkje) vert det meldt om ei nærare halvering av forbruket.

I svært mange kyrkjer har det vore – eller vert det gradvis – skifta til LED-lys, både innandørs og som utandørs flaumlis. Som oftast vert gamal armatur nytta vidare, men i nokre tilfelle må armaturen skiftast. Nokre stader der LED er ueigna, har ein skifta til halogenpærer i dei gamle armaturane. Utskifting til LED krev som regel at eldre dimmarar må skiftast ut.

Når det gjeld oppvarming har stadig fleire kyrkjebygg fått installert varmepumpe(r). I mange tilfelle vert dei brukt i kombinasjon med eldre røyromnar. Varmepumpene har som regel nok kapasitet til å halde kviletemperatur i kyrkja heile året, samt brukstemperatur det meste av året. Slik bidreg dei også til å kutte effekttoppane og skape eit betre bevaringsmiljø for interiør og inventar. På den kaldaste årstida kan røyromnane ved behov bli koplå inn for å ta topplasta.

Det vert også meldt om andre gjennomførte enøk-tiltak som tilleggsisolering av loft, etterisolering og setting av fasadar, reparasjon av vindauge, innsetting av doble glas og utskifting av gamle røyromnar med benkevarmarar.

Fleire av kyrkjene er så lite i bruk at det er vanskeleg å få enøk-tiltak til å løne seg.

2.6 Spørsmål 6: Straumtariffar

Det er gjennomgåande lite merksemd om straumtariffar i fellesråda. Nokre få har teke opp spørsmålet med nettleverandøren (t.d. Storfjorden og Molde), men utan resultat så langt.

Dei fleste kyrkjene har ein effektbasert tariff, dvs. at ein både betalar for høgste effektuttak innan ein periode (gjerne pr. mnd.) og energiforbruket. Nokre mindre kyrkjer, helst med lite bruk, har ein næringsbygg-tariff utan effektledd.

Både storleiken på inntakssikringane og samla energiforbruk over året er avgjerande for om ei kyrkje skal ha effekt-tariff. Grensene kan variere mellom nettselskapa, men typiske verdiar er 100-160 Ampere på inntakssikringane og 100 000 kWh i årsforbruk.

2.7 Spørsmål 7: Administrative tiltak – driftsrutinar

Det innsamla materialet avdekkjer ein flora av variantar når det gjeld driftsrutinar for varmestyring:

- Skriftlege instruksar frå kyrkjeverje til kyrkjetenar eller sokneråd
- Munnlege instruksar frå kyrkjeverje til kyrkjetenar
- Innarbeidde rutinar som kyrkjetenar følgjer opp
- Rutinar som kyrkjetenar sjølv lagar seg ut frå erfaring og praksis
- Ingen faste rutinar; kyrkjetenar og brukarar styrer fritt

Det kan vere ønskeleg at KA utarbeider malar for brukstilpassa varmestyring, anten som arbeidsinstruksar eller retningsliner for kyrkjetenarar og anna driftspersonell.

Eit spesielt problem er knytt til orgel og inneklima. Her er det mange og til dels motstridande meiningar. Her bør KA kunne bidra med faktabasert kunnskap, både knytt til rutinar for dagleg drift og som rettleiing ved anskaffing av nye orgel.

2.8 Spørsmål 8: Planar og ønskje

Under dette punktet kom det fram mange ønskje om hjelp til gjennomføring av både administrative og tekniske tiltak.

Dei administrative tiltaka handlar i stor grad om å få på plass gode driftsrutinar og brukstilpassa varmestyring. Dette vil prosjektgruppa følgje opp m.a. ved å invitere til regionale arbeidsverkstader med kyrkjeverjer, kyrkjetenarar og anna driftspersonell.

Dei tekniske tiltaka er av meir varierende art, men gjennomgåande er det spørsmål om hjelp til utgreiing av løysingar, prosjektering og prosjektoppfølgjing. Prosjektgruppa har særleg merka seg følgjande tiltak som fellesråda ønskjer hjelp til å gjennomføre:

- Aure kf ønskjer å bytte ut benkevarmarar med alternativ oppvarming
- Averøy kf ønskjer å skifte ut varmeovnar og innføre web-styring i to kyrkjer
- Kristiansund kf ønskjer web-styring samt utgreiing om solceller på nytt tak i Kirkelandet kirke

- Rindal kf og Stangvik og Surnadal kf treng bistand til dokumentasjon/sluttrapport for nye styringsanlegg, for å få ut tilskott frå Enova
- Tingvoll kf vil ha gjennomgang av oppvarming og styring i begge kyrkjene. Tingvoll kyrkje har behov for bistand til utgreiing og prosjektering av nytt varmesystem.
- Giske kf vil utgreie betre løysing for tilknytning av varmepumpe i Valderøy kyrkje
- Haram kf vil installere varmestyring i Brattvåg kyrkje
- Ålesund kf ønskjer å få alle kyrkjene inn på SD-anlegg. Fleire store, kompliserte bygg.
- Sykkylven kf vurderer varmepumper og effektvaktar i Sykkylven kyrkje
- Hareid kf har ferdig forprosjekt og vil gå vidare med nytt varmesystem i Hareid kyrkje
- Ulstein kf vil prøve ut varmegardin ved inngangen til våpenhuset
- Vanylven kf treng hjelp til å utgreie nytt varmeanlegg i Slagnes kyrkje
- Volda kf har eldre styringsystem som dei vil skifte ut med nye anlegg

Enøk-prosjektet i Møre ønskjer å bistå flest mogeleg av fellesråda, både økonomisk og med aktiv rådgjeving. Kor langt ein kjem vil likevel avhenge av fellesråda sin eigen prioritering, kor store midlar som kan skaffast til vege eksternt og internt og tilgjengeleg rådgjevingsskapasitet.

På grunnlag av intervjuundersøkinga og prosjektgruppa sin kjennskap til dei ulike prosjekta, samt potensialet for å vere «pilotprosjekt», har gruppa i første omgang vald ut desse prosjekta:

- Idékonkurranse for nytt varmesystem i Tingvoll kyrkje
- Varmestyring i Brattvåg kyrkje
- Nytt varmesystem i Slagnes kyrkje

Gruppa ønskjer dessutan å følgje opp dei gode erfaringane med varmestyring i Stranda kyrkje.

2.9 Spørsmål 9: Finansiering

Fellesråda har i liten grad søkt om eller fått tilbod om ekstern finansiering utanom det kommunale budsjettet. Eit unntak er den statlege rentekompensasjonsordninga for kyrkjer, som mange har nytta seg av.

Fleire fellesråd har vore i kontakt med ENOVA om tilskott til enøk-tiltak. Berre tre fellesråd (Rindal kf, Stangvik og Surnadal kf og Molde kf) har fått innvilga midlar frå ENOVA. Rindal kf og Stangvik og Surnadal kf har dessutan fått tilskot frå forsikringsselskap.

Nokre har også hatt nytte av tilskotet som låg i KA sin avtale om SD-anlegg frå Hoist. Dette programmet er nå avslutta.

Prosjektgruppa vil i det vidare arbeidet kontakte ulike kraftprodusentar, nettselskap og forsikringsselskap for å søke om tilskot til finansiering av forprosjekt for eit utval pilotprosjekt i Møre.

2.10 Spørsmål 10: Lokal enøk-ansvarleg

Når det gjeld aktuelle personar som kan vere lokale enøk-ansvarlege, peikar kyrkjevevjene i stor grad på seg sjølv, og i nokon grad på kyrkjetenarane. Mange kyrkjetenarstillingar er små deltidstillingar som ikkje er aktuelle for ein slik funksjon, og dei større stillingane er ofte så hardt belasta at kyrkjevevjene er varsame med å legge til nye oppgåver.

Dei fleste kyrkjevevjene er likevel positive til å gjennomføre arbeidsverkstader og opplæringstiltak i enøk-arbeid, både for sin eigen del og for somme av kyrkjetenarane. Prosjektgruppa vil arbeide for å

gjennomføre fire regionale samlingar i løpet av 2018, for høvesvis Nordmøre, Romsdal, Nordre/Austre Sunnmøre og Søre Sunnmøre.

2.11 Oppsummering av intervjuundersøkinga

2.11.1 Prosjektgruppa si eigenevaluering av intervjuundersøkinga

Prosjektgruppa er svært nøgd med å ha gjennomført ei undersøking som omfattar alle fellesråda i bispedømet. Sjølv om arbeidsmetoden var relativt energi- og tidkrevjande, vurderer intervjugruppa likevel innsatsen som nyttig. Alle kyrkjevevjerene var positive til å delta, og den personlege kontakten sikra gode og konsistente data. Ein fekk på den måten førstehandsinformasjon om status for enøk-arbeidet og høve til å drøfte konkrete problemstillingar knytt til det vidare prosjektet.

Eit par problemområde eller ønske var gjennomgåande:

- Mange meiner det er behov for å auke kompetansen hos kyrkjetenarane
- Svært mange ønsker hjelp til å gjennomføre konkrete enøk-tiltak.

2.11.2 Kort oppsummering og vurdering av enøk-arbeidet i Møre

Prosjektgruppa sit att med følgjande hovudinntrykk og førebelse vurdering av enøk-arbeidet i Møre, basert på dei 10 spørsmåla:

1. Formalia: Det var uventa mange endringar i kontaktlista. Lista er oppdatert og vedlagt rapporten (vedlegg 1).
2. Status for «Grøn kyrkjelyd»: Berre 15 % av sokna er med i ordninga, og aktiviteten er i mange tilfelle minkande, særleg i sokn som har vore med lenge. Prosjektgruppa melder dette vidare som ei mogeleg sak for bispedømerådet.
3. Energiregistreringar: Gjennomgåande lite kunnskap om energiforbruk og forbruksutvikling. Sjølv om dei fleste kan ta ut data frå lokal straumleverandør, er det få som følgjer opp forbruket regelmessig. Nye målarar tilknytt el-hub og med direkte rapportering til KA sin kyrkjebyggdatabse frå 2019 kan gi betre datagrunnlag og større merksemd om dette.
4. Status for enøk-arbeidet: Nesten ingen fellesråd har konkrete vedtak eller planar for enøk-arbeidet, men mange arbeider med spørsmåla administrativt eller gjennom budsjett og vedlikehaldsplanar.
5. Gjennomførte tekniske tiltak: Dei fleste fellesråda har gjennomført ulike enøk-tiltak, men det er stor variasjon både i ambisjonsnivå og tekniske løysingar. Dei seinare åra har det vore særleg merksemd på installasjon av SD-anlegg, overgang til LED-lys og installasjon av varmpumper i kyrkjene.

Gjennom Kirkekontroll 2017/2018 har KA ein komplett oversikt over alle typar styringssystem i kyrkjene. Stranda kyrkje kan vere eit case å legge vekt på i det vidare arbeidet.

Prosjektgruppa ser vidare behov for å skaffe fram faktainformasjon om oppvarmingsrutinar og teknologi knytt til inn klima og godt bevaringsmiljø for orgel og kyrkjekunst.

6. Straumtariffar: Årleg straumforbruk og storleik på inntakssikringar avgjør om kyrkja har effekt- eller energiavrekning. Kwart nettselskap har sine egne tariffar. NVE innfører nye reglar frå 2020. Gruppa v/Harald lagar ei oversikt over tariffane til nettselskapa i Møre.

7. Driftsrutinar: Dei fleste fellesråda manglar skriftlege driftsrutinar for varmestyring. Mange etterlyser rettleiing og malar frå sentralt hald. KA kan utarbeide mal for driftsrutinar/ varmestyring.
8. Planar og ønskje: Svært mange fellesråd ønskjer hjelp til utgreiing av tekniske anlegg, både til alternativsvurdering, forprosjekt og prosjektgjennomføring. Prosjektgruppa vil i første omgang sjå nærare på tre mogelege pilotprosjekt: (1) Tingvoll kyrkje: Parallelloppdrag og Idékonkurransse der ein spelar inn fleire fagrådgivarar (tilsvarande som for Nidarosdomen), (2) Brattvåg kyrkje: Varmestyring og (3) Slagnes kyrkje: Nytt varmeanlegg.

Gruppa vil også gjerne teste ut solceller på kyrkjetak, eventuelt på nærliggande kyrkjelydshus. Dette er enklast å få til på kyrkjer utan vernestatus. Prosjektgruppa har merka seg eit konkret ønskje om utgreiing for Kirkelandet kirke i Kristiansund (listeført).
9. Ekstern finansiering: Fellesråda i Møre har i svært liten grad søkt om eller fått tilskott frå eksterne kjelder som Enova, kraftselskap eller forsikringsselskap. Prosjektgruppa vil ta initiativ til å søke aktuelle kraftselskap og forsikringsselskap om midlar til utgreiing av pilotprosjekt.
10. Lokal enøk-ansvarleg: Kyrkjevevjerne peiker i dei fleste tilfella på seg sjølv som næraste enøk-ansvarlege. Prosjektgruppa meiner det er viktig at også kyrkjetenarane blir motiverte og får ansvar for det daglege enøk-arbeidet. Gruppa tek sikte på å arrangere fagsamlingar og arbeidsverkstader for kyrkjevevjer og kyrkjetenarar, eventuelt også for heile stabar (inkl. prestar og organistar).

3 Resultat frå enøk-kartlegginga i kyrkjene

3.1 Kyrkjene i Møre og datatilfanget i enøk-kartlegginga

I Møre bispedøme er det pr. 1.1.2019 registrert 118 kyrkjer som fell inn under kyrkelovas § 17:

Med kirke menes (...) soknekirke eller kapell som er godkjent av Kongen eller departementet, eller som er kirke fra gammelt av.

Av dei 118 kyrkjene er 114 eigd av sokna og blir forvalta av dei kyrkjelege fellesråda i kommunane (sokneråda i eittsoknskommunar). Dei fire siste er freda kulturminne utan innlagt straum eller varme: Kvernes stavkirke i Averøy, Rødven stavkirke i Rauma og Rosekyrkja i Stordal som alle er eigd og blir forvalta av Fortidsminneforeningen, og Veøy gamle kyrkje i Molde som er eigd av Molde kommune og blir forvalta av Romsdalsmuseet.

I tillegg kan kyrkjelydane eige bygningar som er vigsla til kyrkjeleg bruk, utan at dei formelt er kyrkjer etter lova, som t.d. Skarbøvik kyrkje i Ålesund og Gaustad kapell i Eide. Kyrkjelydane kan også eige forsamlingshus, gravkapell og liknande. Desse er ikkje med i undersøkinga.

Det er eitt fellesråd i kvar av dei 36 kommunane i fylket, med unnatak av kommunane Skodje, Ørskog, Stordal, Stranda og Norddal, som er samla i Storfjorden kyrkjelege fellesråd. Det er såleis 32 forvaltningseiningar for dei 114 kyrkjene i sokna sitt eige.

Av dei 32 fellesråda har 23 fylt ut registreringsskjema for i alt 82 kyrker (72 % av dei 114). Dette utgjør datagrunnlaget for enøk-kartlegginga. Ein del skjema manglar viktige opplysningar, slik at talet på kyrkjer som ligg til grunn for dei ymse resultatane i det følgjande, kan variere.

3.2 Kor representative er dei registrerte kyrkjene for kyrkjene i Møre?

Kor representative er dei registrerte kyrkjene i høve til alle kyrkjene i Møre? Vi gjer ei enkel analyse basert på parametrane geografi (representert ved prosti), alder/vernestatus og byggemateriale.

3.2.1 Prosti

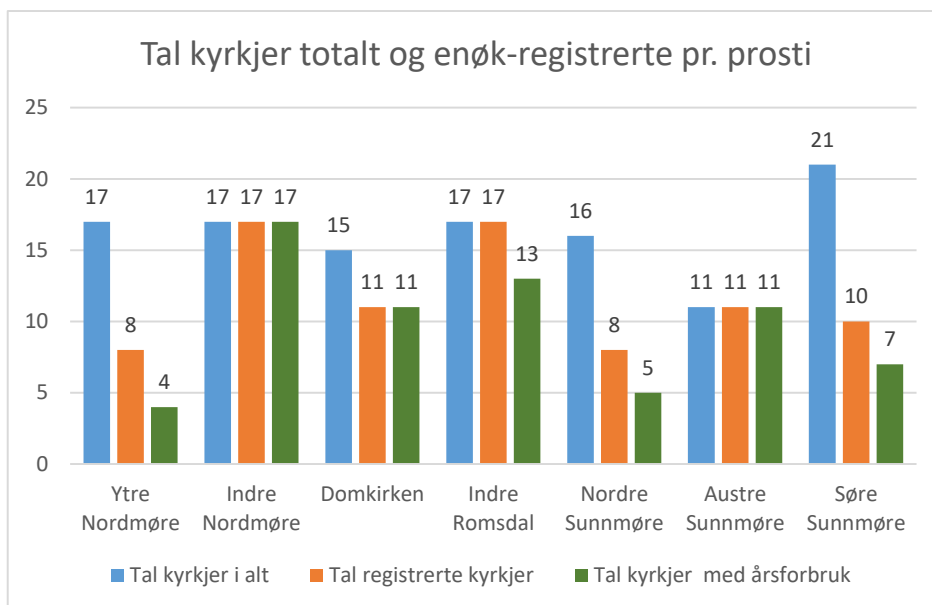
Figur 2 viser talet på kyrkjer i kvart prosti (av dei 114), kor mange av dei som er enøk-registrerte og kor mange av dei som har registrert årsforbruk for energi. Av dei 82 enøk-registrerte kyrkjene har 68 oppgitt årsforbruket for eitt eller fleire av dei fem siste åra (83 % av 82; 60 % av 114).

Figuren viser at alle kyrkjene i indre Nordmøre og Austre Sunnmøre prosti er enøk-registrerte og har oppgitt årsforbruk for energi. Ytre Nordmøre, Nordre Sunnmøre og Søre Sunnmøre prosti er relativt dårlegare dekt, medan Domkirken og Indre Romsdal prosti er i ei mellomgruppe.

3.2.2 Alder og vernestatus

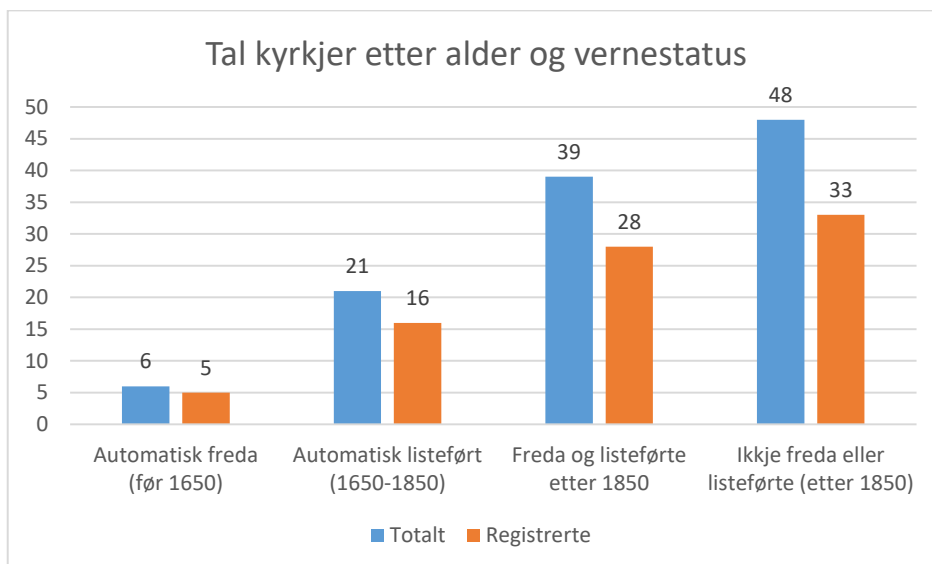
Alder og vernestatus heng nøye saman. Vi brukar her den same inndelinga som KA gjer i sine kyrkjekontrollar, og som har synt seg å vere svært føremålstenleg:

- Automatisk freda: Alle kyrkjer eldre enn 1650 er automatisk freda etter Kulturminnelova
- Automatisk listeført: Alle kyrkjer frå perioden 1650-1850 er automatisk listeførte som verneverdige
- Freda og listeførte kyrkjer nyare enn 1850: Her har Riksantikvaren gjort eit utval av kyrkjer med spesielle verneverdiar. I tillegg kan nokre vere individuelt freda (Domkirken i Molde).
- Ikkje freda eller listeførte kyrkjer nyare enn 1850: Resten av kyrkjene.

Figur 2 Prostivis oversikt over talet på kyrkjer totalt, enøk-registrerte kyrkjer og kyrkjer med oppgitt årsforbruk for energi.

Figur 3 viser talet på kyrkjer i dei fire kategoriene, både totalt og enøk-registrerte. Innanfor kvar kategori er 69 – 83 % av kyrkjene registrert, medan gjennomsnittstalet er 72 %. Det tyder på relativt god representativitet i utvalet, heile bispedømet sett under eitt.

Figur 3 Tal kyrkjer totalt og enøk-registrerte i dei ulike vernekategoriene

3.2.3 Byggemateriale

Her er det vanleg å skilje mellom kyrkjer i tre (tømmer, reisverk, bindingsverk, limtre) og mur (stein, mur, tegl, betong). Det er beresystemet i veggane som avgjer kva kategori kyrkja plasserast i.

15 av dei 82 registrerte kyrkjene er i kategorien mur (18,3 %), medan talet totalt for Møre er 20 av 114 (17,5 %). Sjølv om dette tyder på svært god representativitet, må ein merke seg at det er stor skilnad på ei middelalderkyrkje i stein og ei moderne arbeidskyrkje i betong. Tala må derfor nyttast med varsemd.

3.2.4 Konklusjon: Kyrkjene er representative, men datamaterialet har manglar

Totalt sett må vi kunne seie at dei registrerte kyrkjene er godt representative for kyrkjene i Møre, både med omsyn til geografisk spreiding, alder/vernestatus og byggemateriale. På grunn av mangelfullt utfylte skjema er det likevel varierende kor mange kyrkjer som utgjer datagrunnlaget for dei ymse resultatane i det følgjande.

3.3 Oppvarma areal og volum og installert effekt i kyrkjerommet

3.3.1 Oppvarma areal i kyrkjene

Netto oppvarma areal er registrert for 60 kyrkjer. I tillegg er det berekna omtrentleg areal for 7 kyrkjer ut frå opplysningar i Kyrkjebyggdatabasen, slik at datagrunnlaget blir 67 kyrkjer. Enøk-skjemaet brukar formuleringa «netto oppvarmet areal», som nok har blitt forstått litt ulikt. Nokre har oppgitt arealet i kyrkjerommet, medan andre har teke med sakristi, våpenhus og andre oppvarma areal. I analysen vil vi bruke tala slik dei står, men med atterhald om at dei kan vere inkonsistente.

Figur 4 viser dei registrerte tala for netto oppvarma areal, sortert frå dei største til dei minste. Ver merksam på at Molde domkirke (2 200 m²) og Sykkylven kyrkje (1 300 m²) går ut over skalaen i diagrammet.

Om lag halvparten av kyrkjene (35 av 67) har eit oppvarma areal i området 200 – 300 m². Gjennomsnittsverdien er 285 m². Dersom vi ser bort frå Domkirken og Sykkylven kyrkje, er gjennomsnittet 240 m². Den midterste verdien (medianverdien) er 227 m².

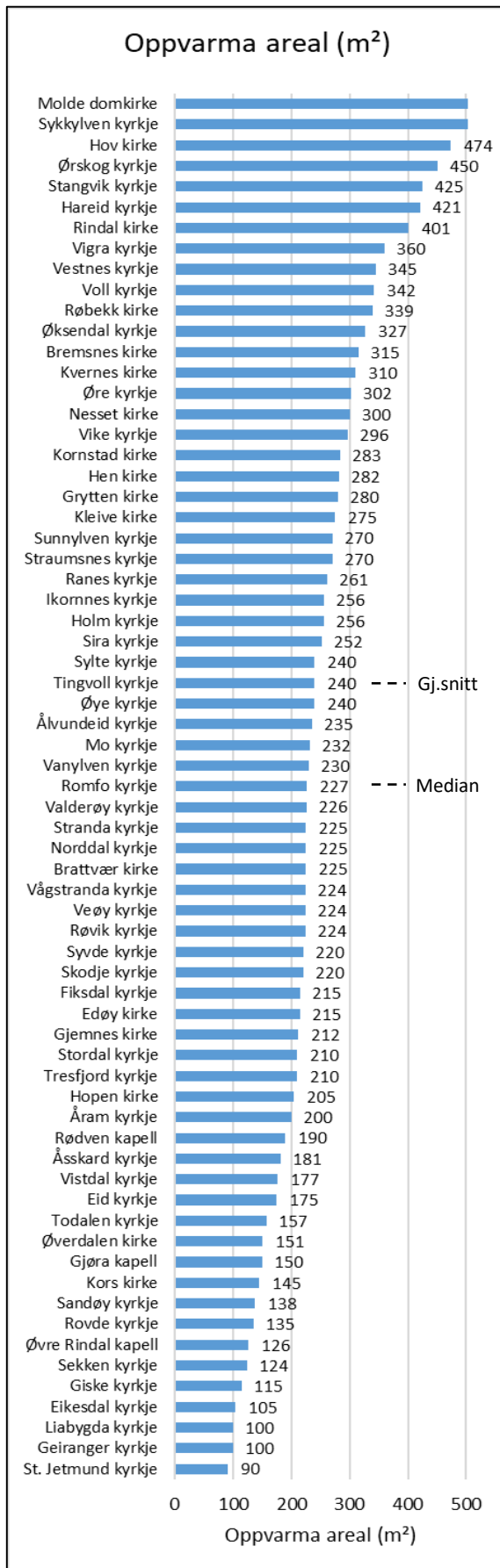
3.3.2 Oppvarma volum i kyrkjerommet

Netto oppvarma volum i kyrkjerommet er registrert for 55 kyrkjer. I tillegg er det berekna omtrentleg volum for 3 kyrkjer ut frå opplysningar i Kyrkjebyggdatabasen, slik at datagrunnlaget blir 58 kyrkjer. Domkirken manglar, medan Sykkylven kyrkje er med i utvalet.

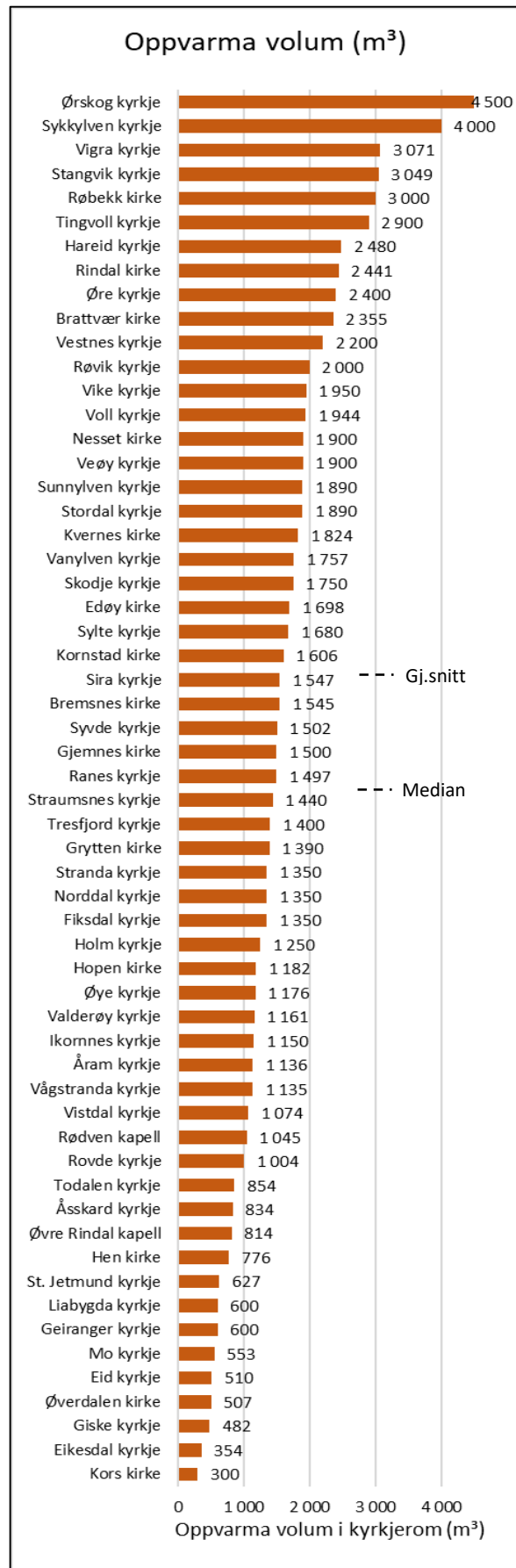
For volumet var spørsmålet i skjemaet spesifikt knytt til kyrkjerommet («netto oppvarmet volum i kirkerom»), slik at det er grunn til å tru at tala er meir konsistente enn for arealet. Likevel er nokre av registreringane litt overraskande. Det er heller ikkje enkelt å måle nøyaktig volum i eit kyrkjerom, slik at ein må rekne med noko usikkerheit.

Figur 5 viser dei registrerte tala for netto oppvarma volum i kyrkjerommet, sortert frå dei største til dei minste.

Over halvparten av kyrkjene (34 av 58) har eit oppvarma volum i området 1 000 – 2 000 m³. Det er i stor grad dei same kyrkjene som har eit oppvarma areal på 200 – 300 m². Gjennomsnittsverdien for alle kyrkjene er 1 572 m³, og medianverdien 1469 m³.

Figur 5 Oppvarma areal i kyrkjene. 58 kyrkjer.

Figur 4 Oppvarma volum i kyrkjene. 67 kyrkjer.

3.3.3 Installert oppvarmingseffekt i kyrkjerommet

Installert oppvarmingseffekt i kyrkjerommet er registrert for 52 kyrkjer. Effekten varierer frå 5,4 kW til 70 kW. Gjennomsnittsverdien er om lag 29,4 kW medan medianverdien er 26,7 kW.

Installert effekt kan vere påverka av fleire faktorar:

- Kva type varmekjelde som er brukt
- Kor gammalt anlegget er
- Om det er ei blanding av eldre og nyare varmekjelder (t.d. eldre røyromnar og nyare varmepumpe)
- Kor godt kyrkja er isolert
- Kor ofte kyrkja er i bruk
- Kor raskt kyrkja skal varmast opp
- Kvile- og brukstemperatur
- Effekt i høve til areal og volum

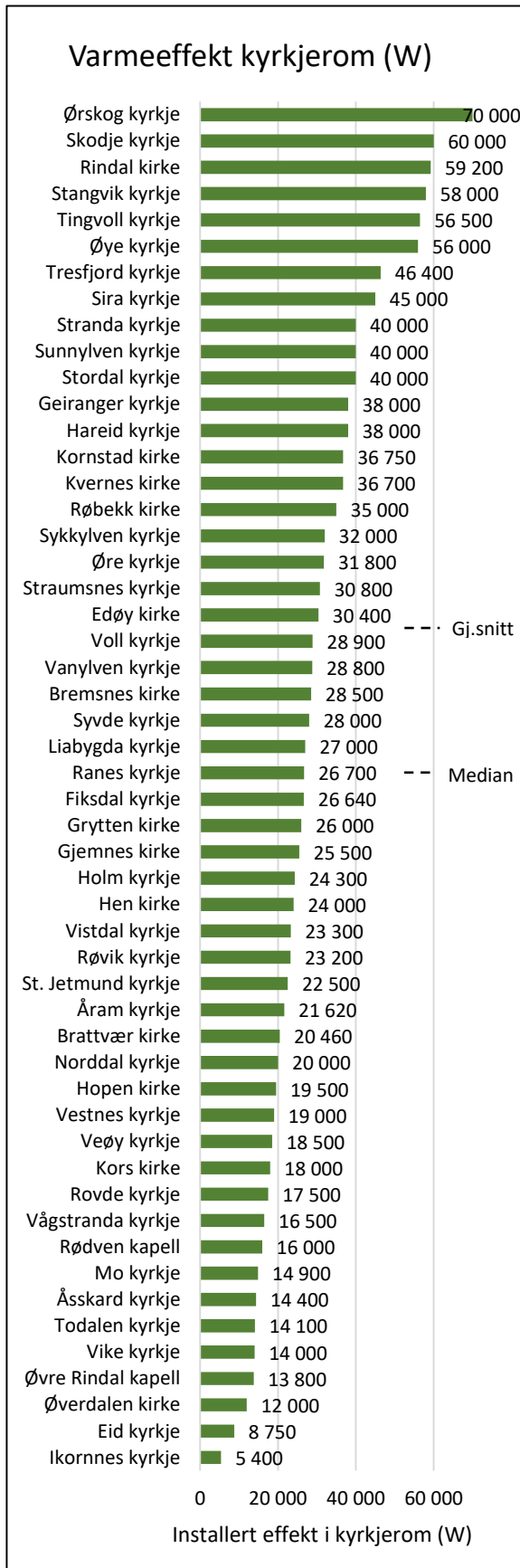
Av dei fire kyrkjene med høgast effekt, er tre blant dei sju største i oppvarma areal og blant dei åtte største i volum. Dette er alle store trekyrkjer frå siste halvdel av 1800-talet. Men vi finn også store kyrkjer med middels eller liten installert effekt, og nokre mindre kyrkjer med relativt høg effekt.

Ved første augekast er det tilsynelatande ingen klår samanheng mellom installert effekt og kyrkja sin storleik.

I det følgjande vil vi sjå nærare på denne samanhengen. Vi vil også samanlikne resultatet med oppvarmingstida frå kviletemperatur til brukstemperatur, og årleg energiforbruk i høve til storleik og bruksfrekvens.

Dette vil også gi oss to viktige nøkkelparametrar i enøk-samanheng:

- Installert effekt pr. m³ volum i kyrkjerommet (W/m³)
- Energiforbruk pr. m² og år (kWh/m² år)

Figur 6 Oppvarmingseffekt i kyrkjerommet (W).

3.4 Installert effekt i kyrkjerommet i høve til oppvarma areal og volum

Figur 7 og 8 viser installert oppvarmingseffekt i kyrkjerommet pr. m² oppvarma areal og pr. m³ oppvarma volum i kyrkjerommet for dei 52 kyrkjene. I figur 7 er dei to parametrane samanstillt i eitt diagram, medan figur 8 viser oppvarmingseffekten fordelt på areal (venstre kolonne) og volum (høgre kolonne) kvar for seg.

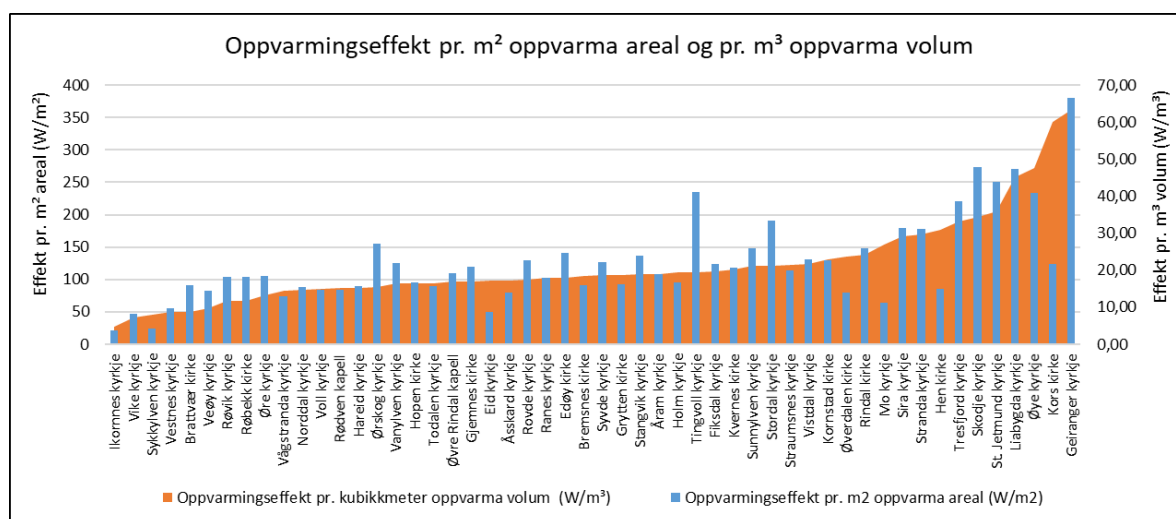
Oppvarmingseffekten i kyrkjerommet fordelt på oppvarma areal er i gjennomsnitt 127 W/m² og medianverdien 109 W/m². Som nemnt i 3.3.1 kan oppvarma areal i nokre tilfelle berre omfatte kyrkjerommet, og i andre tilfelle også omfatte sakristi, våpenhus og andre oppvarma areal i kyrkja. Tala må derfor nyttast med varsemd.

Oppvarmingseffekten pr. m³ volum i kyrkjerommet er i gjennomsnitt 21,34 W/m³ og medianverdien 18,54 W/m³. Det er langt under den anbefalte verdien på 27-35 W/m³. Berre 11 av dei 52 kyrkjene (21 %) har 27 W/m³ eller meir installert varmeeffekt i kyrkjerommet.

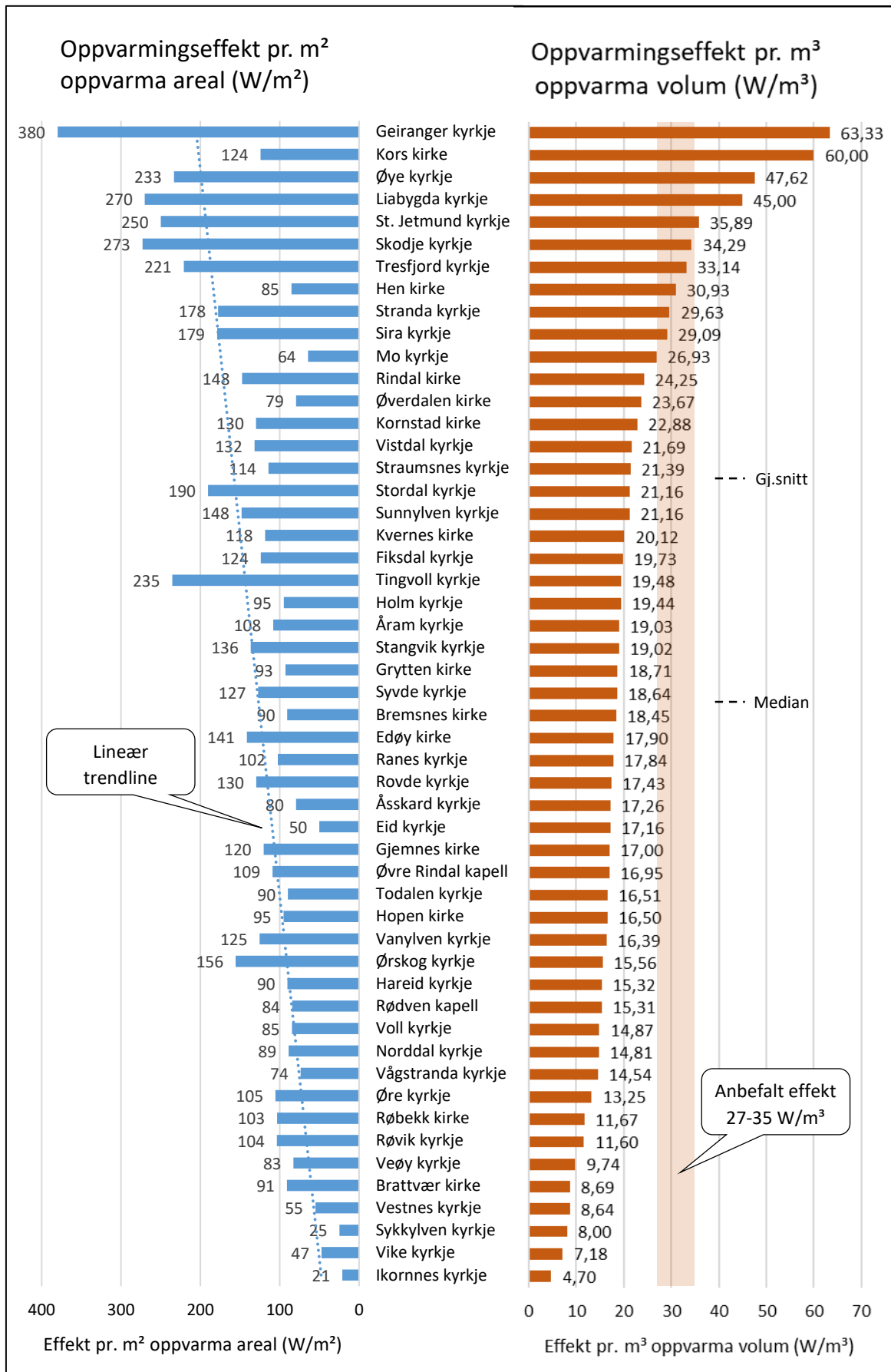
Kyrkjene er ulike både når det gjeld grunnflate, høgde og del oppvarma areal. Sjølv om dette fører til at oppvarma volum i høve til areal kan variere ein del, skulle ein likevel kunne forvente at oppvarmingseffekten pr. arealeining og volumeining i grove trekk følgde kvarandre. Figurane viser at det ikkje er ein slik enkel samanheng. Sjølv om trendlina i venstre kolonne i figur 8 viser ein viss samvariasjon mellom effekt pr. m² og effekt pr. m³, er det store variasjonar på objektnivå. Dette gjer det vanskeleg å samanlikne dei to faktorane, og å trekke generelle konklusjonar om den eine faktoren ut frå den andre.

Det som likevel kjem tydeleg fram er at varmeanlegga i betydeleg grad er underdimensjonerte. Effektbehovet vil variere ut frå spesifikke forhold som byggemateriale, tettleik og lokale klimatilhøve. Bruk av varmepumpe, eventuelt i kombinasjon med røyromnar/benkevarmarar/panelomnar, vil kunne redusere effektbehovet, men berre 3 av dei 52 kyrkjene har varmepumper. To av desse er blant dei tre som har lågast installert effekt pr. m³ (Vike kyrkje og Sykkylven kyrkje).

Eit godt bevaringsmiljø for interiør og inventar krev god temperaturstyring og rask oppvarming. Det vil i dei fleste tilfelle krevje høgare effekt enn det som er installert. I neste avsnitt vil vi sjå nærare på korleis effekten påverkar tida det tek å varme opp frå kviletempertur til brukstemperatur.

Figur 7 Oppvarmingseffekt pr. m² oppvarma areal (blå søyler) og pr. m³ oppvarma volum i kyrkjerommet (oransje felt).

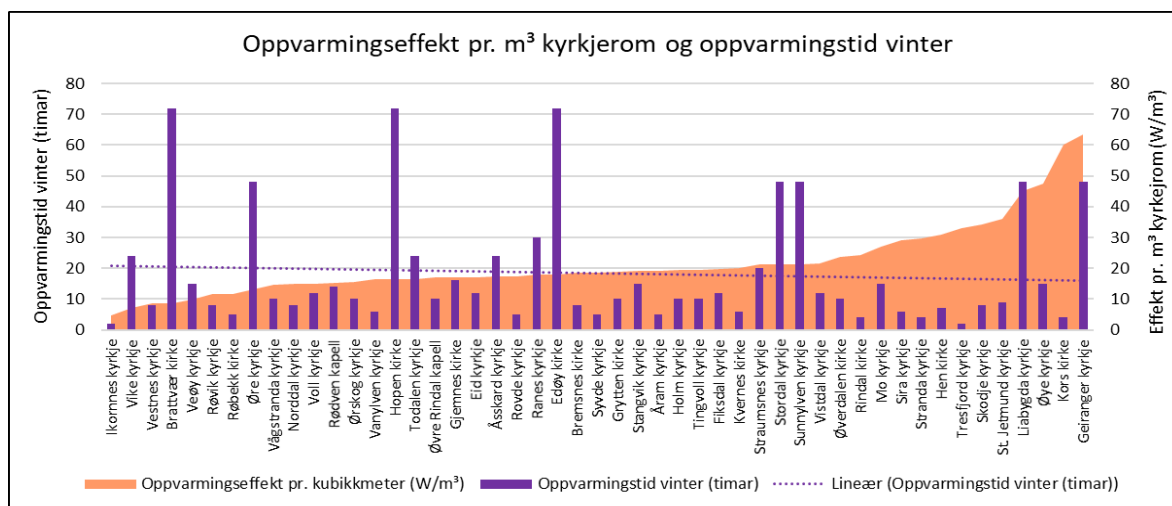
Figur 8 Oppvarmingseffekt pr. m² oppvarma areal (W/m²) og pr. m³ oppvarma volum i kyrkjerommet (W/m³). 52 kyrkjer.

3.5 Oppvarmingstida om vinteren i høve til installert effekt

Dei fleste kyrkjene i utvalet har ei eller anna form for brukstilpassa varmestyring. Det betyr at temperaturen senkast til ein kviletemperatur når kyrkja ikkje er i bruk, og aukast til brukstemperatur når kyrkja skal brukast. Det kan også vere skilnad på ulike rom slik at t.d. sakristi og møterom står jamt varme, medan temperaturen i kyrkjerommet blir regulert opp og ned etter behov.

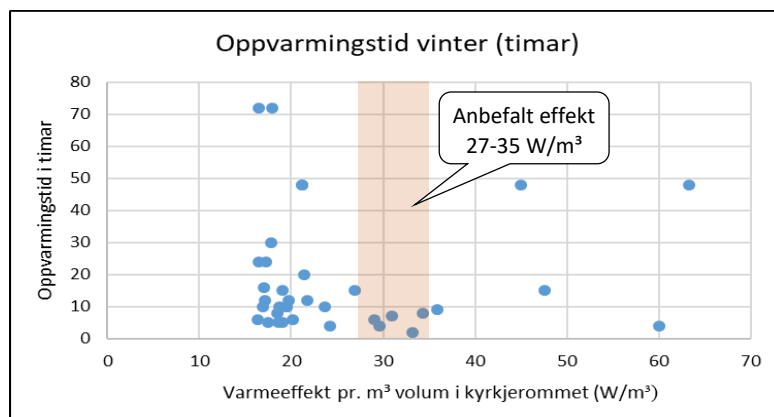
Det er registrert installert effekt i kyrkjerommet for 52 kyrkjer. For 49 av desse er det også oppgitt kviletemperatur og tal timar det tek å heve temperaturen til brukstemperatur på ein kald vinterdag. I staden for faste temperaturar har nokre oppgitt eit temperaturintervall. I analysen har ein vald å bruke den høgaste oppgitte verdien både på brukstemperatur og kviletemperatur.

Figur 9 viser dei to parametrane samanstillt i eitt diagram for dei 49 kyrkjene. Trendlina viser ei svakt fallande oppvarmingstid når effekten aukar, men denne er på ingen måte omvendt proporsjonal med installert effekt, og det er svært store variasjonar på objektnivå.

Figur 9 Oppvarmingstid ein kald vinterdag (venstre akse) samanhalde med oppvarmingseffekt pr. m^3 kyrkjerom (høgre akse). 49 kyrkjer.

Figur 10 viser dei same to parametrane, men her er oppvarmingstida i timar vist som ein funksjon av den spesifikke oppvarmingseffekten i kyrkjerommet (W/m^3). Punktskyen er tettast i området 15 - 20 W/m^3 og med tilhøyrande oppvarmingstid 5 - 15 timar. Fleire einskildkyrkjer har likevel betydeleg høgare oppvarmingstid trass i høg installert effekt – langt over det anbefalte området.

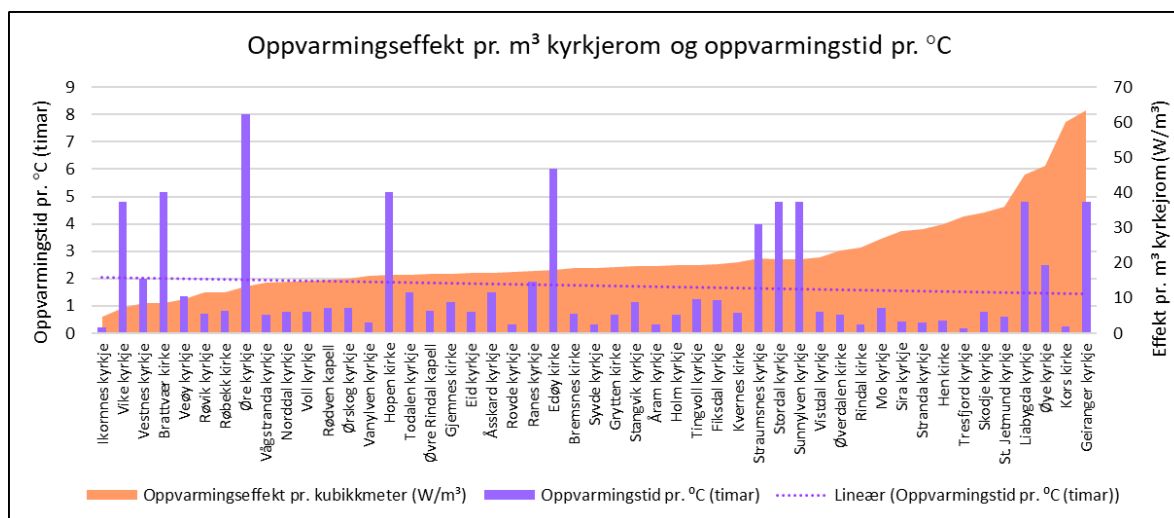

Figur 10 Oppvarmingstid vinter (timar) som funksjon av oppvarmingseffekt (W/m^3).

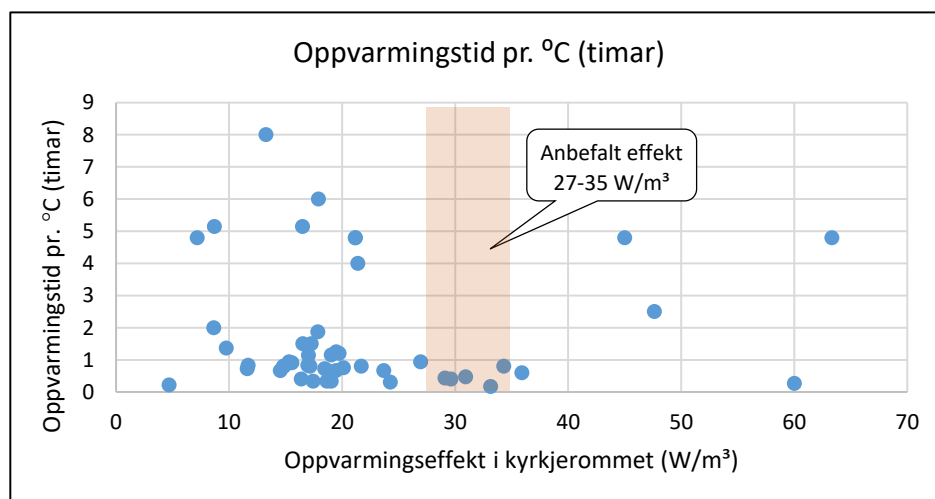
I figur 9 og 10 er det ikkje teke omsyn til differansen mellom kvile- og brukstemperatur i kyrkjene. I dei 49 kyrkjene varierer kviletemperaturen mellom 4 °C og 16 °C, medan brukstemperaturen varierer mellom 17 °C og 22 °C. Differansen kan variere mellom 4 og 16 grader for dei einsskille kyrkjene. Det er rimeleg å anta at denne skilnaden også vil påverke oppvarmingstida, ikkje berre i den einsskille kyrkja, men for utvalet generelt. Vi vil teste denne hypotesen ved å sjå på oppvarmingshastigheita, altså kor lang tid det tar å varme opp kyrkjene pr. grad, i høve til installert effekt.

Figur 11 og 12 viser dei same resultatane som figur 9 og 10, men slik at oppvarmingstida er erstatta med oppvarmingshastigheit (timar pr. grad). Dei kyrkjene som hadde høgast oppvarmingstid stikk seg framleis ut med høg oppvarmingstid pr. grad, men det relative bileteet kyrkjene imellom er noko endra. Punktskyta i figur 12 viser at hovudtyngda av kyrkjene har ei oppvarmingshastigheit i området 0,33 - 1,88 timar pr. °C (eller 0,5 - 3 grader pr. time) innanfor effektområdet 15 - 20 W/m³.

Den relative skilnaden er likevel ikkje mindre enn før, slik ein skulle forvente. Det relative forholdet mellom høgaste og lågaste oppvarmingstid er (72 timar/2 timar) = 36,0. Det relative forholdet mellom høgaste og lågaste oppvarmingshastigheit er (8 timar pr. °C/0,22 timar pr. °C) = 36,4. Hypotesen om at oppvarmingshastigheit pr. grad skulle ha ein utjamnande effekt i høve til total oppvarmingstid er såleis ikkje styrka – snarare tvert om.

Figur 11 Oppvarmingstid pr. °C (venstre akse) og oppvarmingseffekt pr. m³ kyrkjerom (høgre akse).

Figur 12 Oppvarmingshastigheit (timar pr. °C) som funksjon av effekt (W/m³).

3.6 Kviletemperatur, brukstemperatur og oppvarmingstid

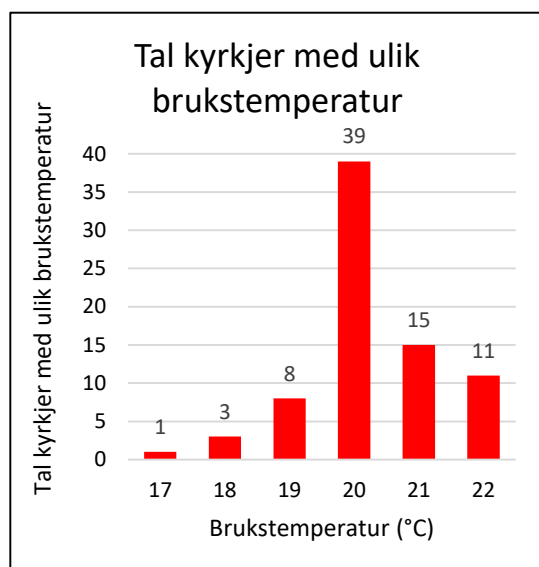
I kap. 3.5 analyserte vi oppvarmingstida for dei 49 kyrkjene som også hadde registrert oppvarmingseffekt i kyrkjerommet. I tillegg er det registrert kviletemperatur og brukstemperatur for 28 av dei andre kyrkjene. Samla datagrunnlag blir da 77 kyrkjer. I dei tilfella det er oppgitt eit temperaturintervall for kvile- og/eller brukstemperatur, er den høgaste temperaturen valt.

Datamaterialet viser at det ofte er same kvile- og brukstemperatur på alle kyrkjene innanfor eit fellesråd. Det tyder på at den lokale kyrkjeadministrasjonen legg opp til felles driftsrutinar lokalt.

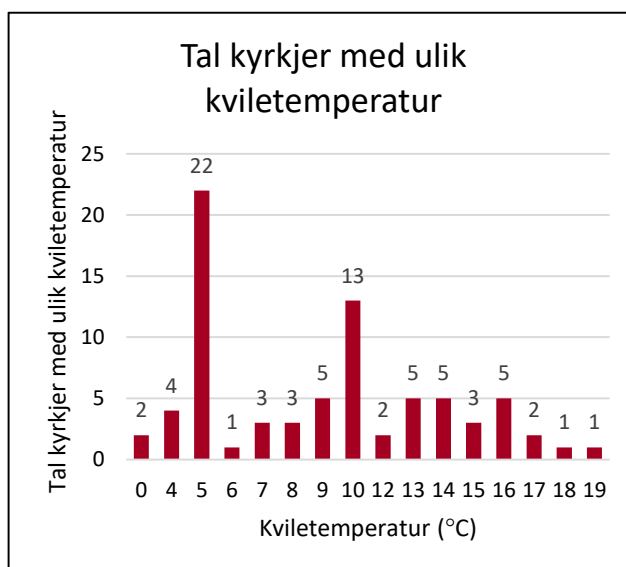
Brukstemperaturen er for dei aller fleste kyrkjene oppgitt til 20 ± 2 °C. Fordelinga er vist i figur 13. Av dei 77 kyrkjene har 51 % ein brukstemperatur på 20 °C, medan 16 % held ein lågare temperatur og 34 % held ein høgare temperatur.

Fordelinga av kviletemperaturen er vist i figur 14. Her er det større spreiding, frå 0 °C (eller utelufttemperatur) opp til 19 °C (= driftstemperatur. Gjeld Sykkylven kyrkje som står jamt oppvarma på grunn av intensiv bruk). Der er markerte tyngdepunkt kring 5 °C og 10 °C. 36 % av kyrkjene har ein kviletemperatur på 5 °C eller lågare, medan 32 % har ein kviletemperatur på mellom 5 og 10 °C.

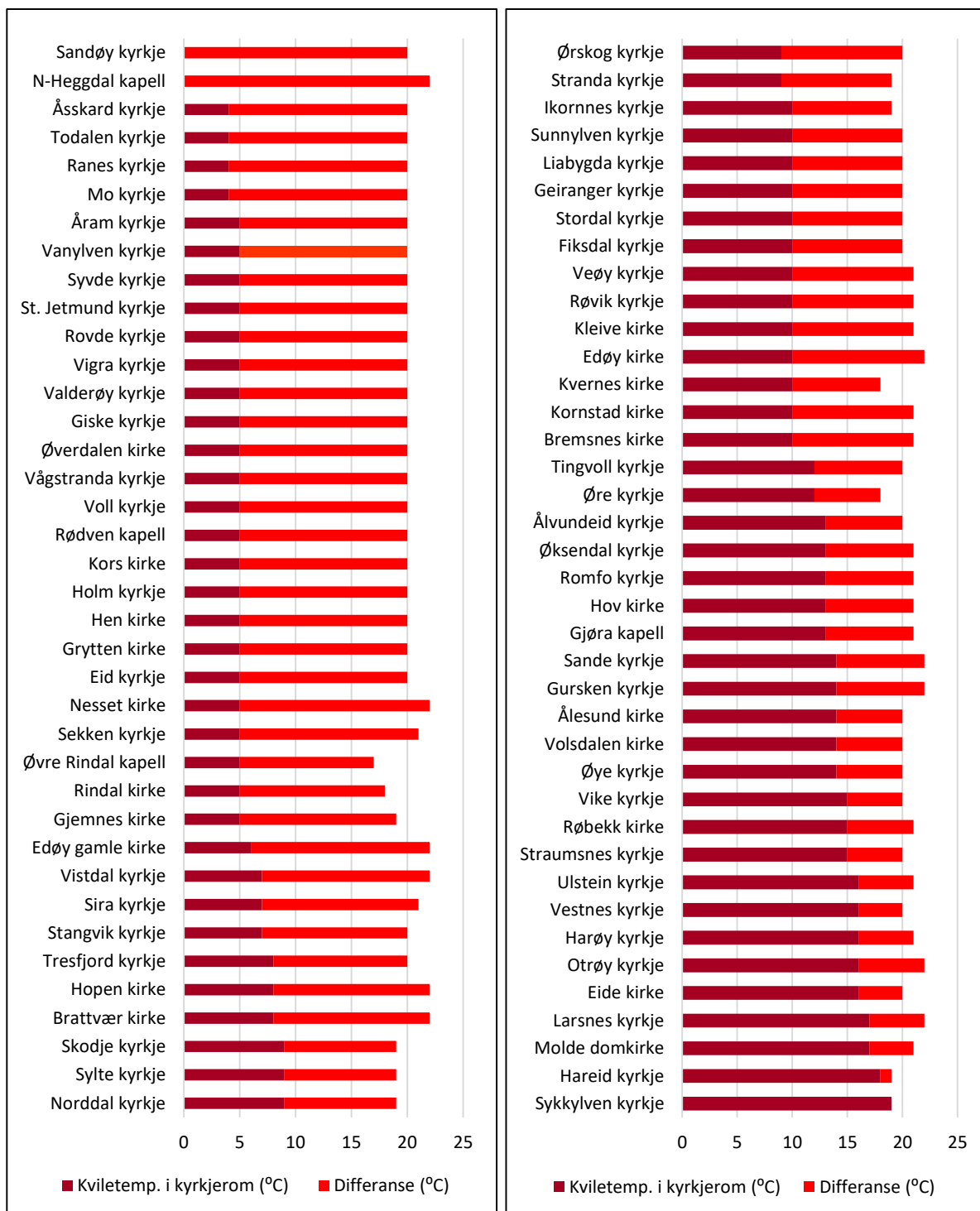
Figur 15 viser kviletemperaturen og temperaturdifferansen for alle dei 77 kyrkjene. Kyrkjene er sortert i stigande rekkefølge etter kviletemperatur. Ettersom det er eit stabla diagram, vil toppen av søylene vise driftstemperaturen.

Figur 13 Tal kyrkjer med ulik brukstemperatur. 77 kyrkjer.

Figur 14 Tal kyrkjer med ulik kviletemperatur. 77 kyrkjer.

Figur 15 Kviletemperatur og temperaturdifferanse opp til driftstemperatur. 77 kyrkjer.

3.7 Årleg energiforbruk i kyrkjene

3.7.1 Samla energiforbruk i 2017

I registreringsskjemaet var det spurt etter årleg energiforbruk i kyrkjene i perioden 2013-2017, fordelt på straum og «fyringsolje og anna». Sistnemnde gruppe omfattar kyrkjene Øye og Spjelkavik, som begge har fjernvarme. Tingvoll kyrkje hadde eit prøveprosjekt med fjernvarme i 2013-2016, som vart avslutta i 2017. All annan energiforsyning i kyrkjene er elektrisk straum.

For 69 av dei 82 kyrkjene ligg det føre registreringar for eitt eller fleire av åra 2013-2017. Av desse har 67 registrerte forbrukstal for 2017. Tabell 1 viser at dei 67 kyrkjene til saman brukte 3,96 GWh straum og 0,22 GWh fjernvarme, i alt 4,19 GWh energi i 2017.

For å få eit bilete av den samla energibruken til kyrkjene i Møre, kan vi ta gjennomsnittet og skalere opp til 114 kyrkjer. Vi ser da at det samla forbruket for dei 114 kyrkjene i Møre truleg var i overkant av 7 GWh straum og fjernvarme i 2017.

Tabell 1 Registrert, samla energiforbruk for 67 kyrker i 2017, gjennomsnittleg forbruk for dei same kyrkjene og ekvivalent forbruk for 114 «gjennomsnittskyrkjer» i Møre.

Energiforbruk 2017	Registrert forbruk for 67 kyrkjer	Gjennomsnittleg forbruk pr. kyrkje	Ekvivalent forbruk for 114 kyrkjer
Samla forbruk el	3 963 935 kWh	59 163 kWh	6 744 582 kWh
Samla forbruk fjernvarme	224 010 kWh	3 343 kWh	381 102 kWh
Samla energiforbruk	4 187 945 kWh	62 506 kWh	7 125 757 kWh

3.7.2 Utviklinga av energiforbruket i perioden 2013-2017

For 32 av kyrkjene er det registrert årleg energiforbruk kvart år i perioden 2013-2017. Ingen av desse kyrkjene har fjernvarme, slik at det berre er snakk om el-forbruk. Samla el-forbruk for dei 32 kyrkjene i perioden 2013-2017 er gitt i tabell 2.

Oppvarmingsbehovet for kvart år blir påverka av temperaturane gjennom året. Dette kan uttrykkest ved graddagstalet («energi gradtal»), som er differansen mellom ein basistemperatur på 17 °C og middeltemperaturen kvart døgn, summert opp over året. Dette talet blir rekna ut for kvar meteorologisk målestasjon i landet, og vidare gjort om til eit representativt fylkestal. I tabell 2 har vi registrert fylkestala for Møre og Romsdal i perioden 2013-2017 (Kjelde: Enovas tabell over graddagstall 2010-2018). Ved graddagskorrigering for energiforbruk skal ein eigentleg skilje mellom temperaturuavhengig del og temperaturavhengig del. For kyrkjene kan vi rekne med at det meste av energien går til oppvarming, og såleis er temperaturavhengig. For å gjere det enkelt korrigerer vi derfor heile forbruket med same prosent som variasjonen i graddagstalet.

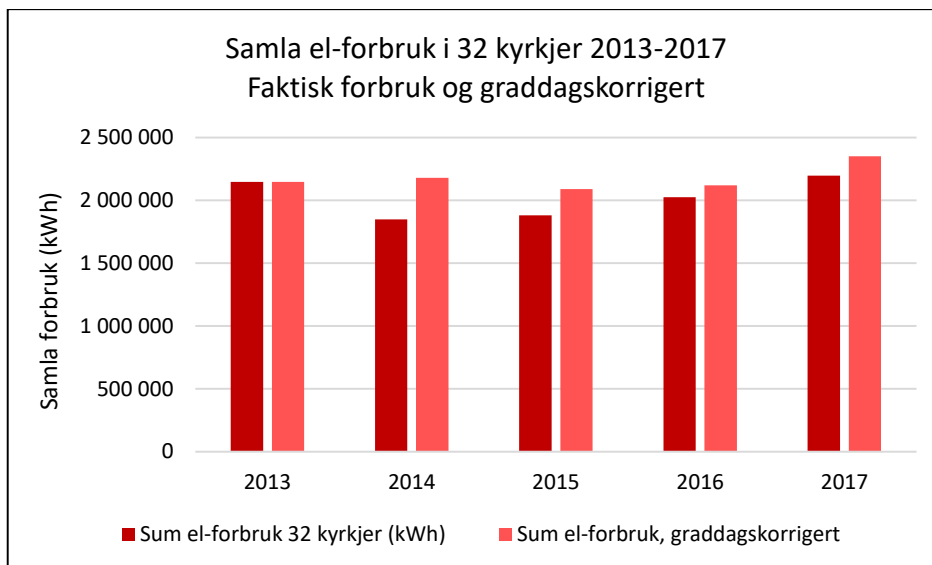
Tabell 2 Sum el-forbruk i 32 kyrkjer i perioden 2013-2017. Faktisk forbruk og graddagskorrigert.

	2013	2014	2015	2016	2017
Sum el-forbruk 32 kyrkjer (kWh)	2 147 197	1 849 371	1 880 740	2 024 766	2 198 062
Sum el-forbruk, graddagskorrigert	2 147 197	2 180 172	2 089 839	2 120 351	2 351 926
Graddagstal for Møre og Romsdal	3638	3086	3274	3474	3400
Prosent av graddagstal 2013	100 %	84,8 %	90,0 %	95,5 %	93,5 %

Figur 16 viser samla årleg el-forbruk for dei 32 kyrkjene i perioden 2013-2017. Det faktisk forbruket gjekk ned med om lag 14 % frå 2013 til 2014 og tok seg deretter gradvis opp att, til det i 2017 var 2,4 % høgare enn i 2013. Dei graddagskorrigererte tala viser derimot at forbruket var ganske stabilt i åra 2013-2016 (innafor $\pm 1,5\%$), men steig med 9,5 % i 2017. Skilnaden dei første åra kan skuldast tilfeldige variasjonar i bruken av kyrkjene eller lokale avvik frå graddagstalet for Møre og Romsdal. Auken det siste året er meir reell, og kan ikkje utan vidare forklarast ut frå datamaterialet.

Ettersom utvalet berre omfattar 28 % av kyrkjene i Møre, skal ein også vere varsam med å trekke bastante konklusjonar om den samla utviklinga i perioden.

Figur 16 Samla årleg el-forbruk for 32 kyrkjer i perioden 2013-2017.

Huskelapp:

Referer nokre energi-resultat frå undersøkinga av kyrkjer i Møre i år 2000. Samanlikn med resultatata no.

3.7.3 Forbruk pr. kvadratmeter oppvarma areal i 2017

Datamaterialet omfattar 54 kyrkjer der det både er oppgitt oppvarma areal og energiforbruk i 2017. Ingen av desse kyrkjene brukte fjernvarme i 2017.

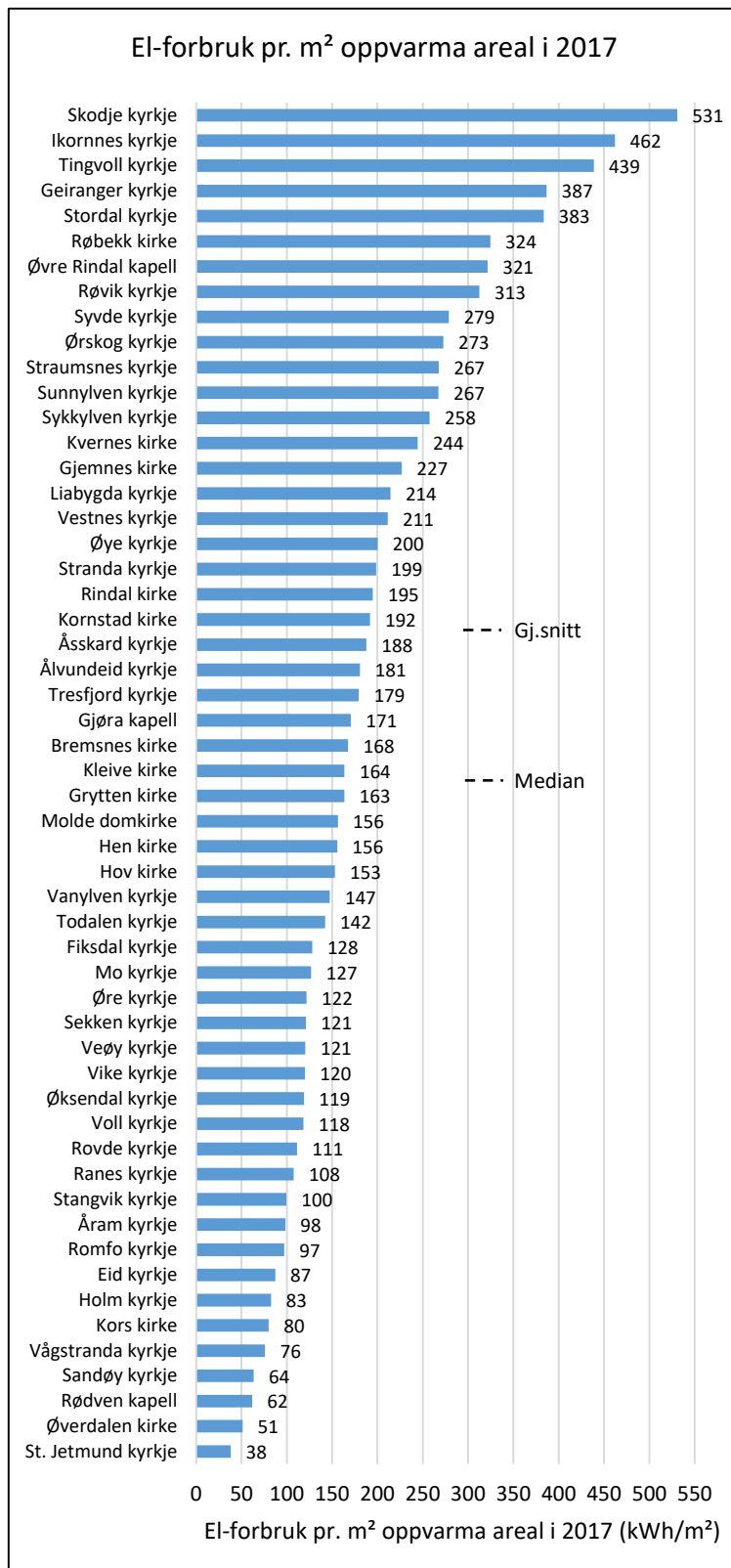
Dei 54 kyrkjene hadde eit samla oppvarma areal på 16 010 m² og eit samla el-forbruk på 3 061 223 kWh i 2017. Det gir eit gjennomsnittleg energiforbruk på **191,2 kWh/m²**.

Spesifikt forbruk for kvar kyrkje er vist i figur 17. Gjennomsnittet pr. kyrkje er 188,6 kWh/m² og medianverdien 163,5 kWh/m². Gjennomsnittleg forbruk pr. kyrkje er 56 689 kWh.

Enovas byggstatistikk for 2017 viser at medianverdien for kulturbygg ligg på nettopp 191 kWh/m². Landsgjennomsnittet for kyrkjer blir vanlegvis rekna til **xxx kWh/m²**.

Det kan vere fleire grunnar til at forbruket generelt ligg høgt. Kyrkjene har store volum i høve til grunnflata på grunn av stor takhøgde, og dei eldre kyrkjene er ofte dårleg isolert. Låg bruksfrekvens og lange periodar med kviletemperatur burde likevel kunne trekke forbruket så mykje ned at ein skulle forvente eit meir «normalt» gjennomsnittsförbruk. På generelt grunnlag bør det derfor vere grunnlag for å anta at det framleis er betydeleg sparepotensial i mange kyrkjer.

Byggteknisk forskrift (TEK17) set ei energiramme på 130 kWh/m² for nye kulturbygg. Sjølv om slike bygg kan vere av svært ulikt slag, kan dette også vere eit rimeleg mål å strekke seg mot for kyrkjene.

Figur 17 El-forbruket i 2017 pr. m² oppvarma areal i kvar kyrkje (kWh/m²). 54 kyrkjer.

3.7.4 Forbruk pr. kubikkmeter volum i kyrkjerommet i 2017

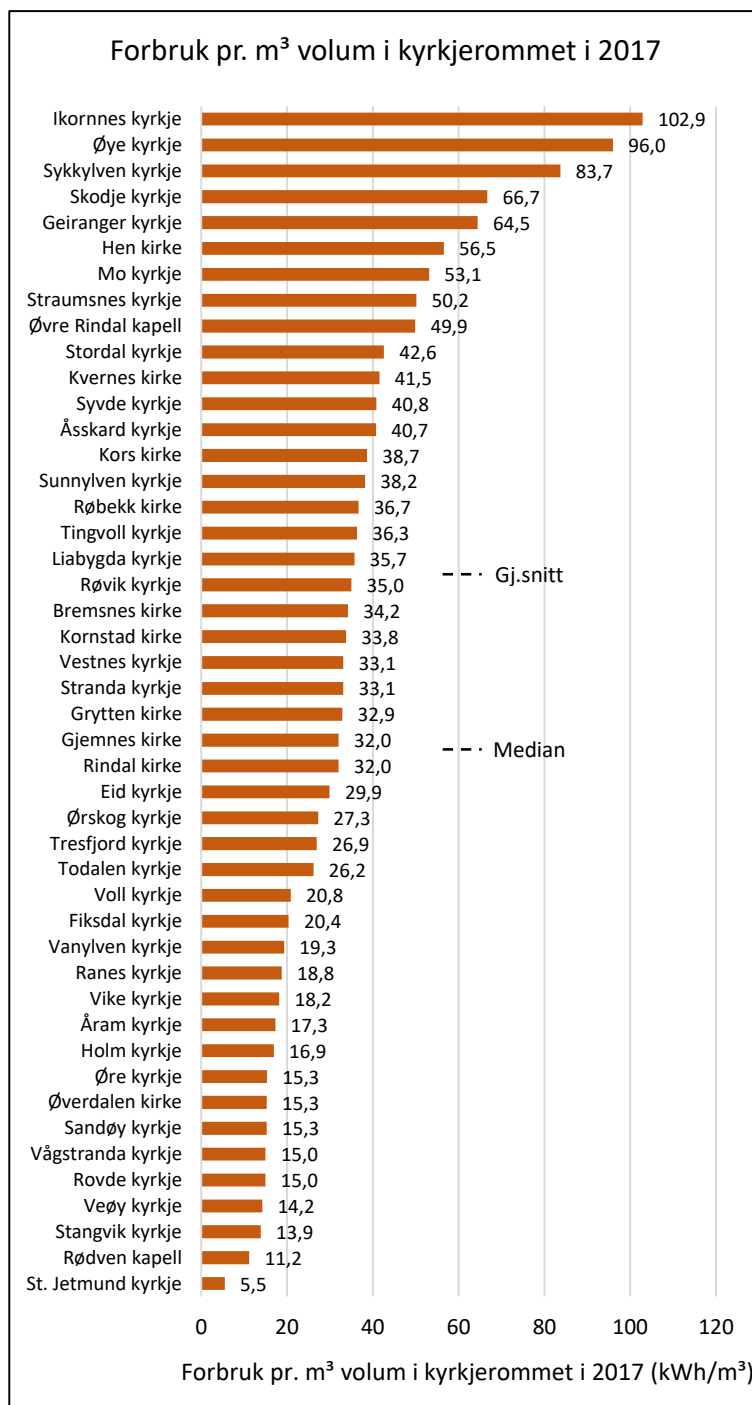
For 46 kyrkjer er det registrert både oppvarma volum i kyrkjerommet og energiforbruk i 2017. Ei av desse kyrkjene har fjernvarme (Øye kyrkje).

Dei 46 kyrkjene hadde i 2017 eit samla oppvarma volum på 71 421 m³. Samla energiforbruk var 2 455 672 kWh straum og 64 854 kWh fjernvarme, i alt 2 520 526 kWh energi. Det gir eit gjennomsnittleg energiforbruk på **35,3 kWh/m³**.

Gjennomsnittet av spesifikt forbruk pr. kyrkje er 34,9 kWh/m³ og medianverdien 33,0 kWh/m³.

Spesifikt forbruk for kvar kyrkje er vist i figur 18. I grove trekk kan vi sortere kyrkjene i tre grupper:

- Lågt forbruk (5-25 kWh/m³): 16 kyrkjer (35 %)
- Middels forbruk (25-45 kWh/m³): 21 kyrkjer (46 %)
- Høgt forbruk (over 45 kWh/m³): 9 kyrkjer (20 %)

Figur 18 Energiforbruk pr. m³ volum i kyrkjerommet i 2017 (kWh/m³). 46 kyrkjer.

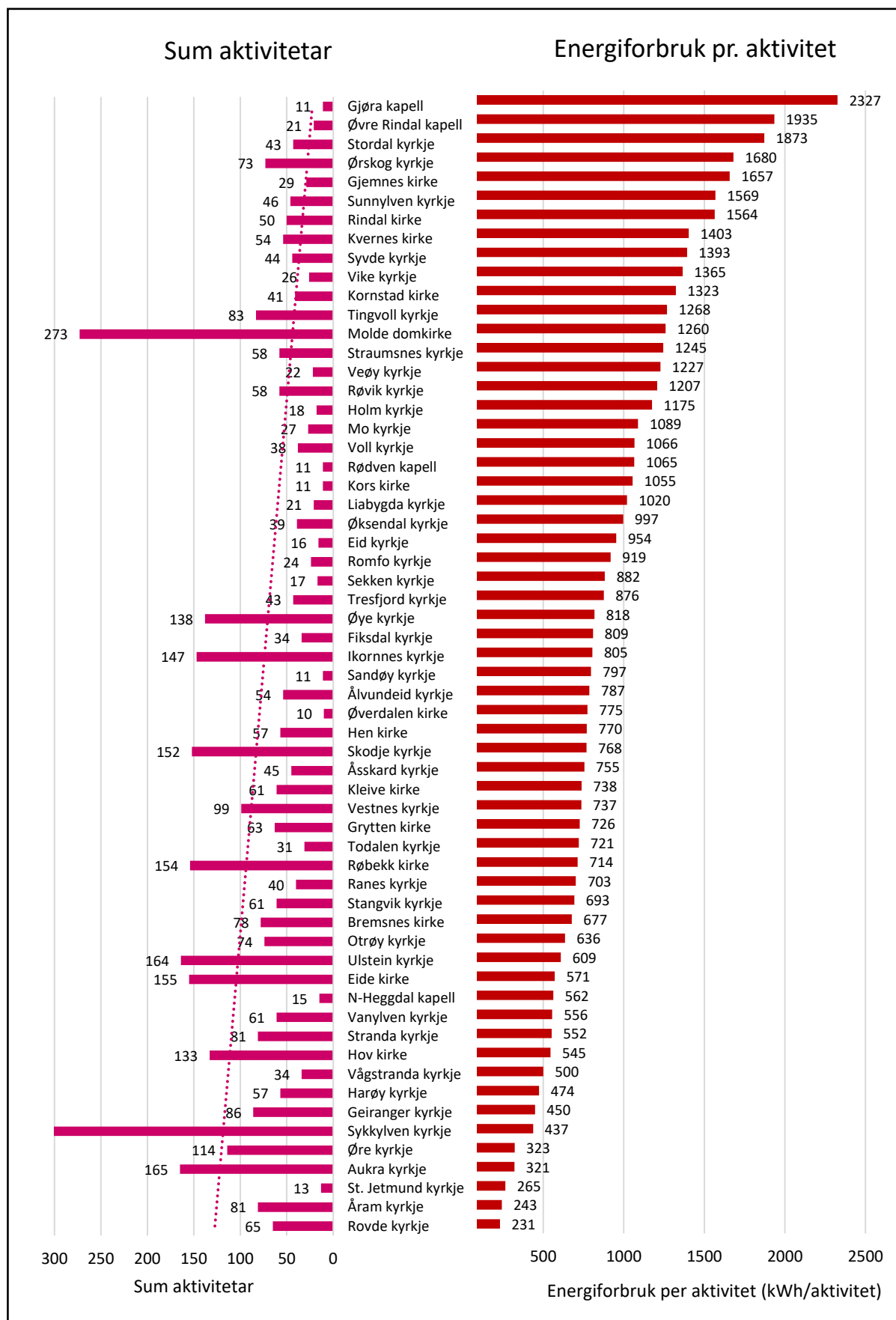
3.8 Energiforbruk i høve til aktivitet

Korleis er energibruken i høve til aktiviteten i den einkilde kyrkja? Kyrkjevevane har vore flinke til å fylle ut talet på gudstenester, gravferder, vigslar, konsertar, møte, konfirmantsamlingar og andre aktivitetar i kvar kyrkje. Nokre av desse aktivitetane brukar berre delar av bygget, men det er ikkje mogeleg ut frå materialet å skilje ut kor mykje av energibruken som er knytt til kvar aktivitet. I dei fleste kyrkjene er det likevel slik at stort sett heile den oppvarma delen av kyrkja er i bruk ved arrangement. Ved å ta den samla energibruken og dele på summen av arrangement, kan vi derfor få eit bilete av kor mykje energi som blir brukt i gjennomsnitt per arrangement.

For arbeidskyrkjene, som har lokale for kyrkjelydsarbeid og administrasjon i bygget, kan dette likevel gi eit noko skeivt bilete. I desse kyrkjene utgjer kyrkjerommet berre ein mindre del av totalarealet, og store delar av bygget vil vere jamt oppvarma. Av dei 82 registrerte kyrkjene i Møre er det 5 kyrkjer i denne kategorien: Molde domkirke, Valderøy kyrkje, Spjelkavik kyrkje, Sykkylven kyrkje og Larsnes kyrkje. I desse tilfella kan forbruket per arrangement bli for høgt samanlikna med dei andre kyrkjene.

Det er 60 kyrkjer som både har registrert aktivitetar og energiforbruk i 2017. Av desse er det berre domkirken og Sykkylven som er arbeidskyrkjer.

Kommentar figur 19. Trend: Når aktiviteten aukar, går forbruket pr. aktivitet ned. Men ikkje omvendt proporsjonalt, og med store variasjonar på objektnivå.

Figur 19 Sum aktivitetar (venstre kolonne) og energiforbruk pr. aktivitet (høgre kolonne). 60 kyrkjer.

3.9 Om varmeanlegg og varmestyring

Statistikk for:

Type oppvarmingsanlegg i kyrkjerom.

Type oppvarmingsanlegg andre rom.

Skjer det brukstilpassa oppvarming? Korleis?

Skjer det registrering og analyse av straumforbruk?

Skjer det registrering og analyse av inneklima?

3.10 Inneklima og inventar

Er det klager på inneklimaet?

Er det skader på maling/overflater pga. inneklima?

3.11 Behov for nye varmeanlegg

Kor mange har behov for nytt varmeanlegg?

Kor mange har benkar (slik at ein kan bruke benkevarmarar)?

3.12 Aktuelle enøk-tiltak

Typiske ønskje og planar for forbetringar og tiltak

Vedlegg 1: Intervjuguide

Kartleggingsintervju om enøk – ..... fellestråd

....., kyrkjevevjerje i ..... fellestråd. Dato for intervju: ..... Intervjuar: .....

1. Formalia

Har vi rett namn, telefon og e-postadresse til kyrkjevevjerja (jf. adresseliste)?

Svar:

2. Status i høve til «grøn kyrkjelyd»

Er nokre av sokna registrert som grøn kyrkjelyd/grønn menighet?

Svar:

3. Energiregistreringar

Ligg det føre data for energiforbruket i kyrkjene t.d. frå det lokale nettselskapet eller elles? (Kva for type statistikk? Detaljeringsgrad og tidsperiode? På elektronisk eller manuell form?)

Svar:

4. Status for enøk-arbeidet

Er det gjort spesielle vedtak om enøk-arbeidet i fellestrådet (planar, organisering)?

Svar:

5. Gjennomførte tekniske tiltak

Er det gjennomført tekniske enøk-tiltak i nokre av kyrkjene (t.d. montert web-basert anlegg for varmestyring, skifta til LED-lys ute/inne, utført tilleggsisolering/tetting)?

Svar:

6. Straumtariffar

Kva for type straumtariffar er i bruk? Har det vore kontakt med lokalt nettselskap om alternative tariffar (t.d. avrekning etter energiforbruk i staden for effekt) eller andre tiltak som kan redusere energikostnadane? (Dei som ikkje er sikre kan sende inn siste straumfaktura for analyse.)

Svar:

7. Administrative tiltak – driftsrutinar

Er det innført instruksar eller rutinar for brukstilpassa oppvarming av kyrkjene (t.d. for helg, kvardag, årstid og ulike arrangement)? Kven har ansvar for å følgje opp rutinare?

Svar:

8. Planar og ønskje

Ligg det føre planar om innføring av nye rutinar for brukstilpassa oppvarming eller for investering i nye tekniske enøk-tiltak? Kva kan eventuelt enøk-prosjektet i Møre bidra med?

Svar:

9. Finansiering

Er det gitt støtte til enøk-tiltak gjennom ENOVA, bankar, forsikringsselskap/KNIF, kommunen eller den statlege rentekompensasjonsordninga? Er det aktuelt å søke slik støtte til nye tiltak, eventuelt i samarbeid med enøk-prosjektet i Møre?

Svar:

10. Lokal enøk-ansvarleg

Kven i din organisasjon kan vere enøk-ansvarleg innan ditt fellestråd (ein eller fleire; tilsette eller frivillige)? Slike ressurspersonar vil vi også invitere som deltakarar i enøk-prosjektet.

Svar:

Vedlegg 2: Adresseliste for kyrkjeværjane i Møre

Oppdatert pr. september 2018

Fellesråd	Kyrkjeværje	Telefon	Mobil	E-post
Aure	Judith Bjørk	71 64 62 51	92435280	judith@aukeyrkje.no
Averøy	Kristian Futsæter	71 51 46 46	45879087	kirkevergen@kirkeniaveroy.no
Eide	Anne-Lise Johnsen	71 29 61 84	41248664	kirkeverge@eidemenighet.no
Halsa	Anne Strand (konst.)		90585564	anne.strand@halsa.kommune.no
Kristiansund	Mildrid Fiske	71 57 51 90	91561657	mildrid.fiske@kristiansund.kommune.no
Smøla	Judy Rangnes	71 54 46 27	90672144	judy.rangnes@smola.kommune.no
Gjemnes	Aud Toril Gagnat	71 29 12 90	95111081	aud.toril.gagnat@gjemnes.kommune.no
Rindal	Ingeborg Nordlund	71 65 70 60	91165552	ingeborg.nordlund@rindal.kirken.no
Rindal	Jan Brødreskift		40444749	jan.brodreskift@rindal.kirken.no
St. og Surnadal	Ingeborg Nordlund	71 65 70 60	91165552	ingeborg.nordlund@surnadal.kyrkja.no
Sunndal	Stig Rune Andreassen	71 69 23 00	95129136	stig@sunndal-kirke.no
Tingvoll	Marit Linberg	71 53 01 23	90927652	marit.linberg@kirken.tingvoll.no
Aukra	Frank Harald Vestad	71 17 15 40	90680283	frank.harald.vestad@aukra.kommune.no
Fræna	Harald Ednar Hagen	71 26 66 70	41147857	harald.ednar.hagen@frana.kommune.no
Midsund	Svanaug Lervik	71 27 05 10	97780114	svanaug.lervik@midsund.kommune.no
Molde	Hans Jakob Nes	71 11 14 75	90184278	hans.jakob.nes@molde.kommune.no
Sandøy	Heidi Elin Viken	71 27 75 11	91392025	kyrkja@sandoy.kommune.no
Sandøy	Harøy krk.: Kjell Faksvåg		40405310	kfaksvag@broadpark.no
Sandøy	Sandøy krk.: Ingvar Sandøy		95808276	isandoey@online.no
Neset	Kjell Roger Gammelseter	71 23 14 55	95221310	kjell.roger.gammelseter@neset.kirken.no
Rauma	Magny Landre	71 22 74 70	47297247	kirkeverge@rauma.kirken.no
Vestnes	Olav Egil Tomren	71 18 42 35	91629416	olav.tomren@vestnes.kommune.no
Giske	Turid Urkedal Valderhaug	70 18 80 42	45065380	tuva@giske.kommune.no
Haram	Jan Dalhaug	70 20 93 70		jada@haram.kyrkja.no
Sula	Jan Erik Hovland	70 19 96 00	90502658	jan.erik.hovland@sula.kommune.no
Ålesund	Svein Rune Johannessen	70 16 53 00	95557510	kirkevergen@kirken-aalesund.no
Ålesund	Driftsleder Geir Aure	70 16 53 00	41540657	geir.aure@kirken-aalesund.no
Storfjorden	Petra Riste Synnes	70 27 27 50	40441527	kyrkjevrje@storfjorden.kyrkja.no
Storfjorden	Driftsleiar Arnstein Sætre		47175465	radgjevar.skodje@storfjorden.kyrkja.no
Sykkylven	Arild Sporsheim	70 24 69 00	99629130	kyrkjevrje@sykkylven.kyrkja.no
Hareid	Bente Andreassen Pilskog	70 09 51 34		bente.pilskog@hareid.kommune.no
Herøy	Marit Sævik Leinebø	70 08 02 60		kyrkjevrja@heroy-kyrkje.no
Sande	Dorthe Mari Nordahl	70 02 64 80		dnksande@sande-mr.kommune.no
Ulstein	Christfried Kaul	70 01 76 80	46693099	ck563@kyrkja.no
Vanylven	Målfrid Støvreide	70 02 21 60	97065075	ms828@kyrkja.no
Volda	Jostein Stråbø	70 07 40 90		kyrkjevrja@volda.kyrkja.no
Ørsta	Arnstein Myklebust	70 04 86 40		arnstein.myklebust@orsta.kyrkja.no

Vedlegg 3: Enøk-intervju – samletabell

Spm. 1	Prosti	Inter- vjuar	Dato for intervju	Kyrkjeverje evt. kontaktperson som vart intervju
Fellesråd				
Aure	Yt No	ML	30.08.18	Judith Bjørk
Averøy	Yt No	ML	03.09.18	Kristian Futsæter
Eide	Yt No	ML	03.09.18	Anne-Lise Johnsen
Halsa	Yt No	ML	04.09.18	Anne Strand (konst.)
Kristiansund	Yt No	ML	04.09.18	Mildrid Fiske
Smøla	Yt No	ML	30.08.18	Judy Rangnes
Gjemnes	In No	ML	23.08.18	Aud Toril Gagnat
Rindal	In No	ML	03.09.18	Ingeborg Nordlund
Stangvik og Surnadal	In No	ML	03.09.18	Ingeborg Nordlund
Sunndal	In No	ML	24.08.18	Stig Rune Andreassen
Tingvoll	In No	ML	24.08.18	Marit Linberg
Aukra	Domk	PFB	17.08.18	Frank Harald Vestad
Fræna	Domk	PFB	16.08.18	Harald Ednar Hagen
Midsund	Domk	PFB	15.08.18	Svanaug Lervik
Molde	Domk	PFB	xx.08.18	Hans Jakob Nes
Sandøy	Domk	PFB	21.08.18	Heidi Elin Viken Kontaktperson Harøy krk.: Kjell Faksvåg Kontaktperson Sandøy krk.: Ingvar Sandøy
Neset	In Ro	PFB	20.08.18	Kjell Roger Gammelseter
Rauma	In Ro	PFB	22.08.18	Magny Landre
Vestnes	In Ro	PFB	21.08.18	Olav Egil Tomren
Giske	No Su	MIM	21.08.18	Turid Urkedal Valderhaug
Haram	No Su	MIM	21.08.18	Jan Dalhaug
Sula	No Su	MIM	21.08.18	Jan Erik Hovland
Ålesund	No Su	MIM	23.08.18	Driftsleiar Geir Aure blei intervju. (Kyrkjeverje er Svein Rune Johannessen)
Storfjorden	Au Su	MIM	27.08.18	Petra Riste Synnes og driftsleiar Arnstein Sætre
Sykkylven	Au Su	MIM	21.08.18	Arlid Sporsheim
Hareid	Sø Su	MIM	22.08.18	Bente Andreassen Pilskog
Herøy	Sø Su	MIM	22.08.18	Marit Sævik Leinebø
Sande	Sø Su	MIM	21.08.18	Dorthe Mari Nordahl
Ulstein	Sø Su	MIM	21.08.18	Christfried Kaul
Vanylven	Sø Su	MIM	21.08.18	Målfrid Støvreide
Volda	Sø Su	MIM	28.08.18	Jostein Stråbø
Ørsta	Sø Su	MIM	22.08.18	Arnstein Myklebust

Spm. 2	Status i høve til «grøn kyrkjelyd» Er nokre av sokna registrert som grøn kyrkjelyd / grønn menighet?
Aure	Nei
Averøy	Nei
Eide	Nei
Halsa	<i>Merknad: Halsa sokn går over i Orkland prosti i desember 2019. Derfor ikkje aktuelt å vere med no.</i>
Kristiansund	Ja, to menigheter; Nordlandet og Kristiansund
Smøla	Nei, ingen av de tre menighetene (to kirker i et sokn)
Gjemnes	Nei, men har fokus på det likevel. Ikkje kyrkjelydshus og derfor passar ikkje dette for oss.
Rindal	Nei
Stangvik og Surnadal	Nei
Sunnadal	Nei
Tingvoll	Ja, Straumsnes sokn
Aukra	Nei. Arbeid i gang for dette.
Fræna	Nei.
Midsund	Berre eitt sokn. Ikkje registrert som grøn kyrkjelyd.
Molde	Molde og Bolsøy
Sandøy	Nei
Nesset	Nei
Rauma	Ikkje formalisert i kyrkjelydane, men noko aktivitet i regi av diakontenesta.
Vestnes	Vestnes sokn grøn kyrkjelyd frå 2017. Øvrige avventer.
Giske	Nei. Men vi driv med enkel kjeldesortering.
Haram	Ingen. Haram sokneråd har diskutert litt. Men det er t.d. ei utfordring å ikkje kunne bruke eingongsbestikk/-service når det manglar oppvaskmoglegheiter.
Sula	Nei
Ålesund	Ja, Borgund (men lite aktivitet)
Storfjorden	Nei. (Ørskog var med tidlegare)
Sykkylven	Nei, men har det på dagsorden
Hareid	Nei, diverre
Herøy	Nei
Sande	Ja, Sande og Gursken m/Larsnes
Ulstein	Ja, men lenge sidan
Vanylven	Nei
Volda	Ja, Volda
Ørsta	Ja, alle 4 er grøne

Spm. 3	Energiregistreringar Ligg det føre data for energiforbruket i kyrkjene t.d. frå det lokale nettselskapet eller elles?
Aure	Ja, kan hente ut frå Min side
Averøy	Ja
Eide	Nei, vi bruker det ikke
Halsa	-
Kristiansund	Det kan vi hente frå Min side, nettleverandør Neas.
Smøla	Kirkevergen er opptatt av dette, men ikkje menighetene, noe fellesrådet.
Gjemnes	Gjennom Istad kraft kan vi ta ut lister over energiforbruket. Dette bruker vi aktivt for å følgje med energiforbruket.
Rindal	Ja, elektronisk hentet fra Svorka
Stangvik og Surnadal	Ja, elektronisk hentet fra Svorka
Sunddal	Ja, det kan hentes fra nettselskapet. Statistikk legges fram for fellesrådet en gang i året.
Tingvoll	Ja, vi kan hente frå nettselskapet.
Aukra	Istad Kraft har statistikk (for kyrkja og kyrkjelydshuset – 2 målarar)
Fræna	Kommunen/rekneskapskontoret har aktuelle oversiktar.
Midsund	Data ligg på Min Side hos Istad Kraft. Har to kyrkjer, kommunen betaler for straumforbruket. <i>NB! Kommunesammenslåing Midsund – Nesset – Molde frå 01.01.2020.</i>
Molde	Har statistikk
Sandøy	Ja. Kraftleverandør: Sandøy energi. Rekneskapsfører sit i Ålesund. <i>NB! Blir del av nye Ålesund kommune frå 01.01.2020</i>
Nesset	Ref: Nesset Kraft. Statistikk ikkje kjent. Nyleg installert nye straum-målarar.
Rauma	Har statistikk. Evt komme tilbake til detaljering etc.
Vestnes	Nordvestnett: Kyrkjene har heimesider der. Finst omfattande statistikk.
Giske	Har nyleg skifta leverandør frå Tafjord til LOS (kommunal avtale). Mista da litt av historikken.
Haram	Sjekkar fakturaene som kjem inn. Men har ikkje total oversikt.
Sula	Ikkje noko systematisk
Ålesund	Varierende, men kan hente forbruksdata. ÅKF har mange bygg (krematorium, gravkapell, menighetshus).
Storfjorden	Fører eigen statistikk i excel, pr. måned eller kvartal.
Sykkylven	Berre omsnakka. Veit omtrent årsforbruket (350.000 kWh). Same leverandør som kommunen.
Hareid	Sjå vedlagte rapport «energieffektiv og miljøriktig drift» utarbeidd av Ulf Christensen, i høve planar om nytt varmesystem i Hareid kyrkje.
Herøy	Følgjer berre opp faktura. Leverandør: Fjordkraft via Herøy kommune
Sande	Nei. Alle har fått nye straummålarar. Registrerer årsforbruket. Avtale gjennom kommunen: Mørenett + Tussa Kraft
Ulstein	Følgjer berre opp fakturaen. Leverandør: Fjordkraft
Vanylven	Ja. Leverandør: Tussa kraft? Styres leverandør sjølv.
Volda	Nei, har ingen rutinar for registrering. Nye målarar på alle kyrkjene. Leverandør: Fjordkraft via KNIF-avtale. Nett: Mørenett (tidl. Tussa + Tafjord).
Ørsta	Er usikker. Monterte E-flex varmestyring i alle 4 kyrkjene. Resultat: Kaldare kyrkjer. Må få betre styring.

Spm. 4	Status for enøk-arbeidet Er det gjort spesielle vedtak om enøk-arbeidet i fellesrådet (planar, organisering)?
Aure	Ikkje aktivt nå lenger
Averøy	Ja
Eide	Nei
Halsa	-
Kristiansund	Enighet om at det skal jobbes med; holdningsskapende arbeid.
Smøla	Nei
Gjemnes	Ikkje nedfelte planer annet enn at det skal spares generelt. Nytt isolert tak i Gjemneskirka, Flemma kapell er nyrestaurert med bl.a. doble vinduer. Rammetilskudd frå kommunen begrenser også større tiltak. Tilstandsrapporter for begge kirkene er gjennomført for 3 år siden.
Rindal	En del vedtak, men ikke en organiseringsplan. Planer for enøk, kirkebyggstyring
St. og Surnadal	En del vedtak, men ikke en organiseringsplan. Planer for enøk, kirkebyggstyring
Sunndal	Nei
Tingvoll	Nei, bare et generelt fokus på energisparing.
Aukra	Ikkje kjent.
Fræna	Ja. KA har gitt orientering. Har ikkje spesielle behov for planar.
Midsund	Har avtale med lokal installatør om ettersyn/ service på el.utstyr. Har plan/fremma sak om utbetring av vindu på Otrøy kyrkje: Kostbart (>1 Mkr?). Gjeld og utskifting av ytterdører i begge kyrkjene. Har tankar om utskifting av armatur til LED innvendig i kyrkjene.
Molde	Ikkje gjort vedtak
Sandøy	Nei
Neset	Ikkje gjort vedtak. Fått ein del innspel. Diskusjon om overgang til LED. Kyrkjeverjen ansvarleg for feltet.
Rauma	Nei
Vestnes	Ikkje spesielle vedtak/planar.
Giske	Har jobba med det. Har stort sett klart å halde strømutgiftene stabile sjølv om prisen har auka.
Haram	Nei
Sula	Langevåg fekk nytt golv med varmekablar for ca. 10 år sidan. Indre Sula har varmekablar på deler av hovudsalen. Panelomnar langs veggane elles + i andre rom.
Ålesund	Har kome eit stykke på veg. Brukte SD-anlegg frå Hoist i Bergen. Har gått over til EM-systemer levert gjennom Kirkepartner. Geir satt i brukarutvalet.
Storfjorden	Nei, ikkje siste 7 åra. Inngår i årleg vedlikehaldsplan og –budsjettet.
Sykkylven	Var fokus for 4-5 år sidan.
Hareid	Planar om nytt varmesystem i Hareid kyrkje. Saka ligg inne i økonomiplanane frå Hareid sokn - til Hareid kommune. Venter difor berre på løyvingar frå kommunen.
Herøy	Ingen samla planar
Sande	Nei, ingen samla plan
Ulstein	Skal bygge ny kyrkje med plass til 700. Har fått 3 mill. kr. frå Miljødept. for bruk av bærekraftige materialar. Skal bruke fjernvarme og naturleg ventilasjon (ikkje ventilasjonsanlegg). Den gamle kyrkja tek 350 og vil bli brukt til vigslar og gravferd
Vanylven	Ingen vedtak eller samla plan.
Volda	Har ikkje vore kjempeaktive.

Ørsta	Nei
Spm. 5 (a)	Gjennomførte tekniske tiltak Er det gjennomført tekniske enøk-tiltak i nokre av kyrkjene?
Aure	Bare skifta ut noen ledpærer, etter hvert. Etterisolering i 2 kirkebygg (før 2008). Renoverert sikringssskap Aure kyrkje, planer for Gullstein 2018, Stemshaug 2019
Averøy	Ja, varmestyring i eflex over nett i Bremsnes kyrkje, noe utskifta til led inne. Ikkje oversikt ute.
Eide	Skifta dør. Det skiftes til ledpærer etter hvert.
Halsa	-
Kristiansund	Ja, ledlys inne og vi jobber med å få til i andre kirker. Tetting og etterisolering i Nordlandet, ei kirke (Frei) styres planlagt etter program.
Smøla	Montert termostater i alle fire kirker. Er i gang med arbeid for å skifte ut til ledpærer
Gjemnes	Skifta ut fasadebelysning for Gjemneskirka for noen år siden. Varmestyring, ukebasert planlegging; innstilling i sikringskapet, Øre kyrkje. Kirketjener bor nær kirka og følger godt opp.
Rindal	Ja til alt
Stangvik og Surnadal	Ja til alt
Sunddal	Ja. Webbasert Defa-styring via telefon i alle 5 kirker. Tester ut Sensorist for overvåking av varme og luftfuktighet i Hov kirke. Tetta og lagt om taket i Hov kirke. Skifta til ledbelysning suksessivt.
Tingvoll	Web-basert styring i Tingvoll kirke (opprinnelig Enfo, nå Jeff). Utskifting av fasadebelysning til led i 2017, begge kirker. Utskifting av alle vanlige lyspærer til ledpærer i begge kirker. Straumsnes kyrkje har termostatstyring og eldre varmpumper frå ca. 2007.
Aukra	Kyrkja: Isolert ekstra på loft. Kyrkjelydshuset: Installert varmpumpe luft – luft.
Fræna	Gjennomført varmestyring i kyrkjene (4 kyrkjer), delvis som fjernstyring. All flombelysning er LED-basert. Skifter og innvendig belysning til LED etter kvart. Skifta tak og oppgradert vindu i alle kyrkjene.
Midsund	Utført ein del isolering/tetting i Otrøy kyrkje. Har 2 varmpumper i Otrøy kyrkje. Har skifta ut oljefyr i denne.
Molde	Web-basert styringssystem for kyrkjene Røbekk, Kleive, Røvik. Nordbyen: Varmepumpe. Domkyrkja: Vassbåren varme i kjellaren. Nokre av flomlysanlegga er skifta til LED.
Sandøy	Harøy kyrkje: Alle utelys: LED. Har astro-ur som styrer desse. Gjeld vintertid-perioden. 2 varmpumper i kyrkjerommet, 1 varmpumpe i kjellaren. Styring: Manuelt på/av. Vinduer blir utbetra no. Isolasjon: Utbetra over himling. Blir skifta til automatsikringar no. Sandøy kyrkje: Montert 2 lyskastarar LED. Isolasjon: Kfr. Geir Arve Orten.

Spm. 5 (b)	Gjennomførte tekniske tiltak Er det gjennomført tekniske enøk-tiltak i nokre av kyrkjene?
Nesset	Ikkje kjent. Sira kyrkje: Oppgradert el.anlegget.
Rauma	9 kyrkjer, dei fleste sjeldan i bruk (berre grunnvarme). Berre gamle kyrkjebygg. Dei som er mest i bruk er styrt manuelt. Ikkje gj.ført spesielle tiltak. Vurdert LED-lys, der lokalt næringsliv evt. kan vere bidragsyter. Moglege konflikter vs. verneproblematikk.
Vestnes	LED-lys: Gjort ein god del utandørs. Også i nokon grad innadørs. Tresfjord kyrkje: Gjort isolering/tetting 2007/2008. Fiksdal kyrkje: (Utbetring etter brann) Utbeta isolasjon i golv. Vike kyrkje: Oppvarming med jordvarme. Styring: Vestnes kyrkje: Vekeprogram. Øvrige kyrkjer: Manuell styring.
Giske	Valderøy: Skifta vindu og tilleggsisolert 2009. Golvvarme, varmpumpe og benkevarmarer. Skifta til LED-lys i kapellet. Giske: Skifta frå luftoppvarming til benkevarmarer. Rep. lamper, men ikkje skifta til LED. Vigra: Varmepumpe og røromnar.
Haram	Varmestyringssystem installert i Vatne, Hildre og Haram. 4 varmpumper i Brattvåg og 2 i Hamnsund. Supplert med radiatorar og benkevarmarar.
Sula	Har delvis skifta til LED-lys. Det har øydelagt dei gamle dimmarane.
Ålesund	Det er skifta SD-anlegg til EM-systemer i Ålesund, Ellingsøy og Volsdalen. Kan både styre etter kalender og punkt/soner. Himling i Borgund og Ålesund er tidlegare isolert. Skarbøvik har fått 3 nye varmpumper. Lys: LED på nye anlegg (menighetshus). Brukar både halogen og LED i kyrkjene. Ser både på pris og kvalitet.
Storfjorden	Stranda: Nytt web-basert SD-anlegg. Sjølvlærande. Har nesten halvert forbruket. Programmerast av ho på kyrjekontoret. Har nok effekt. Norddal, Skodje og Ørskog har programmerbart anlegg.
Sykkylven	Sykkylven: Aktivitet nesten dagleg. Kyrkjerom + 2 baksalar oppvarma med golvvarme frå varmpumpe. Ca. 19 °C døgnet rundt, delvis pga. orgel. Estimert at senking 3 t pr. natt ikkje er lønsamt. Underetasje 100 % el. golvvarme. Termostatar held 19-20 °C. Lys: Har skifta frå 75 W til 5-7 W LED i alle 88 lyspunkt. Skifta dimmarar. Ikorntnes: Kyrkjerommet: Varmekablar frå 70-talet, lite brukt. Skifta til infravarme i kyrkjerommet for 8 år sidan. Få brukstimar. Styrt av ukesur som programmerast kvar måndag (?). Har også skifta 4 vindusfelt. Kyrkjebetva nede vert varma opp av 2 stk 6 kW varmpumper. Står på kontinuerleg varme. Lys: Bytta til LED og skifta dimmar.

Spm. 5 (c)	Gjennomførte tekniske tiltak Er det gjennomført tekniske enøk-tiltak i nokre av kyrkjene?
Herøy	Herøy: El-varme i golv i kyrkjesalen + paneleomnar i andre rom. Ventilasjonsanlegg m/varmegjenvinnar. Nattsenk til 17 °C. Kyrkjerommet i bruk 2 gonger i veka; Torg + kapell oppe i dagleg bruk. Menighetssal og ungdomsavdeling nede: Panelomnar, regulerast etter bruk (+ takvarme i krok av ungd.avd.). Sentralstyring på luft og varme frå 2003, men ikkje fjernstyring. Lys: Har skifta alt til LED. Indre Herøy: Nyleg rusta opp med ny bordkleding, vindtetting, doble vindauge, kitting. Røyromnar frå -60-talet m/gitter. Kviletemp. 16 °C. Får det greitt opp i 21-23 °C. Lys: Skifta til LED. Ikkje skifta dimmarar. Leikanger: Tømmerkyrkje med gamle vindauge, men nye, tjukke glas. Isolert loft. Røyromnar frå -60-talet m/gitter. Kviletemp. 16 °C. Får det greitt opp i 21-23 °C. Lys: Skifta til LED. Ikkje skifta dimmarar.
Sande	Det blir skifta til LED-pærer litt etter kvart. Larsnes har glasskuplar som ikkje passar for LED. Gursken: Oppvarming med røyromnar og panelomnar; står alltid på ein kviletemperatur. Sande: Burde vore vedlikehalde. Synleg skade. Trekkfull; må avlyse ved storm. Eigen kyrkjetenar som styrer alt. Røyromnar. Må reise ut og sette på fredag. Larsnes: Nyast og dårlegast. Råte i vindauga. Veldig mykje i bruk og står stort sett oppvarma. Alt elektrisk er nytt. Kvamsøy kapell: Privat eige. FR betalar for straum og boss. (Støylen sin heimplass.)
Ulstein	Etterisolasjon av loftet + enkelte golv ferdig i 2017. Brukar røyromnar og panelomnar. Er installert varmestyring. Kviletemp. 15 °C. Startar oppvarming 2-4 timar før. Lys: Har bytta til nye pærer, ikkje LED. Nye LED utelys i 2018. (Kyrkja står open tysdag-fredag 8-18.)
Vanylven	Slagnes: Har hatt el-kontroll. Gamle panelomnar som tek mykje straum. Dei andre kyrkjene: Røyromnar med altfor høg temp. St. Jetmund: Nyrestaurert 2018 både ute og inne. Stengt nov.-påske. Attraktiv for dåp og bryllaup. Lys: Slagnes: Ferdig skifta til LED inkl. flomlys. Dei andre kyrkjene: Skifter til LED-pærer etter kvart.
Volda	Gamle modem-baserte SD-anlegg i Volda, Kilsfjord og Dalsfjord krk. Ikkje web; kan ikkje fjernstyrast. Blir programmert av kyrkjetenarar på bygget. Har dialog med Nordvest Miljø, Ålesund om nye anlegg. Gamle røyromnar i Volda, Dalsfjord og Austefjord.. Varmluftaggregat i Kilsfjord. Ingen isoleringsprosjekt siste åra. Lys: Ser på moglegheit for LED. Estetikk er ei utfordring. Har tilbod på nytt lys i alteret i Volda.
Ørsta	Berre generelt vedlikehald. Nye skifertak på alle kyrkjene. Har tilbod om utskifting av alle pærer til LED (tilbod frå KA + lokale firma). Alle kyrkjene har gamle røyromnar m/gitter. Det fungerer godt. Ørsta: Prøvde med 10 °C nattsenk, men trur det lønner seg å halde 15 °C. Mykje i bruk: Gudst. kvar helg + 80-90 gravferder + 7-8 bryllaup. Hjørundfjord: STOR kyrkje. Totaloppussa. Bruk: Gudst. 3. kvar helg + 10-15 gravferder + 10 bryllaup (litt pga. Øye hotell) + konsertar. Aukande aktivitet. Vartdal: Alle vindauge kitta og reparert. Bruk: Omtrent som Hjørundfjord. Bjørke: Bruk: 3. kvar veke + litt elles. (Bjørke går til Volda i 2020)

Spm. 6	Straumtariffar Kva for type straumtariffar er i bruk? Har det vore kontakt med lokalt nettselskap om alternative tariffar
Aure	Aure kyrkje: Effekt næring T32T (Neas). De andre har vanlig forbruk
Averøy	Tror ikke vi har det.
Eide	Vi la inn ei sperre for noen år siden for ikke å komme over et visst nivå. Ikke helt sikker.
Halsa	-
Kristiansund	Er ikkje sikker. Vi bruker same innkjøpsavtale som Kristiansund kommune.
Smøla	Vet ikkje hvilken strømtariff de har.
Gjemnes	Ikke sikker om de har, men mener de ikke har effektledd.
Rindal	Effekt, men vi har endret noen inntakssikringer og maksimumssperrer.
St. og Surnadal	Effekt, men vi har endret noen inntakssikringer og maksimumssperrer.
Sunnadal	Vi er heldige å bo i en konsesjonskraftkommune med kommunal tariff både på nett og forbruk.
Tingvoll	Vanlig tariff i Straumsnes kirke. Effekttariff for elkjel til Tingvoll kirke. Neas informerer at de ikke inngår avtaler utover vanlig effekttariff for høyt effektuttak.
Aukra	Spotpris. Fastledd pluss pr. kWh. pluss
Fræna	Ikkje kjent. Samkøyring med kommunen generelt. Skifter ofte straumleverandør. Optimaliserer kostnadene løpende.
Midsund	Spot. Kr 39 pr mnd pr kirke pluss 6,9 øre pr kWh. Hadde fastpris før.
Molde	T3 for Domkyrkja og Røbekk (effektbasert). Vanleg næringsbygg-tariff for dei øvrige, ikkje effektbasert. Har diskusjon med kraftleverandør (Istad).
Sandøy	Kfr. Rekneskapsfører i Ålesund). Harøy kyrkje: 1. halvår 2017: 16000 kWh effekt 12,6 kW. 1. halvår 2018: 14000 kWh, effekt 20,5 kW. Sandøy kyrkje: 1. halvår 2017: 5400 kWh, effekt 15,1 kW. 1.halvår 2018: 7000 kWh, effekt 16,7 kW
Neset	Ikkje kjent. Ref.: Neset Kraft.
Rauma	STVK - standard variabel, med fastledd og forbruksledd. Er vurdert i kontakt med lokalt kraftselskap for nokre år sidan. Har samanlikna dette med t d andre tilbod gitt gjennom Knif.
Vestnes	(Nordvestnett) T41: Avrekning etter energiforbruk.
Giske	Usikker; brukar kommunens avtale.
Haram	Kjøper straum frå Fjordkraft. Har ikkje hatt nokon prosess m.o.t. tariffar.
Sula	Kjøper straum gjennom LOS-avtalen til kommunen
Ålesund	Effektbasert. Brukar LOS Energi og Mørenett. Billegare enn Fjordkraft.
Storfjorden	Har vore drøfta fleire gonger. Skodje og Ørskog har Nordvest Nett. Skodje kan stille maks effekt. Avrekning etter høgaste effekt pr. mnd.
Sykkylven	Har skifta frå Tafjord Kraft til LOS.
Hareid	Leverandør: Fjordkraft (straum) og Mørenett (nett).
Herøy	Nei, er med på kommunen sin avtale
Sande	Nei
Ulstein	Nei
Vanylven	Nei
Volda	Bør sjå på det.
Ørsta	Brukar Fjordkraft som kommunen. Skal visstnok vere gunstig.

Spm. 7 (a)	Administrative tiltak - driftsrutinar Er det innført instruksar eller rutinar for brukstilpassa oppvarming av kyrkjene ? Kven har ansvar for å følgje opp rutineane?
Aure	Ja, for Aure kyrkje pga effektledet. Rutiner for når varmen skal på, og elles på hvilevarme på ca 10-12 grader.
Averøy	Nei, ikke som jeg vet om. Det går på gamle innøvde rutiner.
Eide	Nei, godt innarbeida rutiner med same folk over lang tid
Halsa	-
Kristiansund	Det er det ikkje, men kirketjener er ansvarlig for å holde forbruket nede.
Smøla	Nei, ikke skriftlig, men en muntlig forståelse for oppvarming (kirketjenerne og kirkeverge). Stedsregulert varmestyring, vanskelig å vite hvem som bruker det.
Gjemnes	Kirketjener har ansvar for varme i kirka. Rutiner foreligger for oppvarming og bruk av programmerbar oppvarming.
Rindal	Kirketjenerne er ansvarlig for brukstilpassa oppvarming, men ikke skrevne rutiner. Vi jobber aktivt med holdningsarbeidet. To kirker med webstyring/kirkestyring; em-system
Stangvik og Surnadal	Kirketjenerne er ansvarlig for brukstilpassa oppvarming, men ikke skrevne rutiner. Vi jobber aktivt med holdningsarbeidet. To kirker med webstyring/kirkestyring; em-system
Sunddal	Ingen rutiner; prest, kirketjener og organist kan selv styre via Defa.
Tingvoll	Ja, kirkevergen er hovedansvarlig og kirketjener i Straumsnes for Straumsnes kirke, som ikke har nettbasert styring.
Aukra	Ventilasjonsanlegg stilt ned innimellom gudstenester/arrangement (brukarstyrt). Munnleg instruks. Ansvar: Kyrkjetenar / menighetsleiar / kyrkjeverje.
Fræna	Rutiner innført (tid, ansvarshavande, backup). Kyrkjetenarane ansvarlege.
Midsund	Muntlige instruksar vs kirketjenerne som har ansvar for oppfølging.
Molde	Instruksar: Muntlege... Nordbyen/Domkyrkja: Står på heile tida. Nokre er kalenderstyrte: Røbekk, Kleive, Røvik. Kan og brukarstyrt ved at planlagde arrangement kan leggest inn i tillegg. Sms-styring: ....Sølsnes Kyrkjetenarane har ansvar for oppfølging.
Sandøy	Har skriftlege instruksar (48 timar før bruk: ....). Harøy: Krav om 21° ved bruk. Kyrkjetenarane har ansvaret, evt soknerådet.
Neset	Muntlege instruksar. Kyrkjetenarane har ansvar for oppfølging.
Rauma	Er gitt i stillingsbeskrivelsen, avhengig av årstid og av type bygning. Kyrkjetenarane er ansvarlege.
Vestnes	Munnlege instruksar. (Vestnes kyrkje: Vekeprogram. Øvrige: Manuell styring.) Ansvarleg: Kyrkjetenarane.

Spm. 7 (b)	Administrative tiltak - driftsrutinar Er det innført instruksar eller rutinar for brukstilpassa oppvarming av kyrkjene ? Kven har ansvar for å følgje opp rutineane?
Giske	Vigra og Giske er lite i bruk gjennom året. Giske litt meir om sommaren. Temperaturen vert senka til 5 °C (frostsikring).
Haram	Nei, lokale kyrkjetenarar slår av og på varmen ut frå erfaring (fjernstyrt i Vatne, Hildre og Haram). I Hamnsund held varmpumpene ein kviletemp. på 10 °C. Røyromnar i tillegg ved behov.
Sula	Ingen faste rutinar. Ansvar: 100 % kyrkjetenar + tenesteyting
Ålesund	Har regelmessige møte med kyrkjetenarane. Mykje å hente på organisatoriske tiltak ift. brukargruppene. Ikkje nok dialog. Ålesund krk. sto jamt oppvarma; ved å sette kviletemp. til 14 °C blei forbruket halvert. Borgund står varm, og det gir tørkeskadar på treinteriør og benkar. Ikkje problem for orgel å senke varmen. Følgjer med. Har eigen varme i fjernverket i Ålesund. Fukting i Spjalkavik.
Storfjorden	Grunntemperatur er 8-9 °C, brukstemperatur er 18-19 °C.
Sykkylven	Har driftsrutinar
Hareid	Kontinuerleg, jamn varme + nattsenk. Gamalt system, men fungerer stort sett. I kalde årstid må det ofte justerast med ekstra isolasjon av utvendig kyrkjemur v/vassintaka eller ekstra varmeovn for at ikkje vannrør etc. skal fryse. Kyrkjetenar følger opp desse rutineane.
Herøy	Har rutinar som vi jobbar vidare med. Årleg service på SD-anlegg og ventilasjonsanlegg.
Sande	Kontorsekretæren styrer varmen i kyrkja.
Ulstein	Sekretæren styrer varmen i kyrkja.
Vanylven	Held ein kviletemperatur på 5-6 °C. Slagnes tek fleire dagar å varme opp. Syvde går raskare.
Volda	Kyrkjetenarane har rutinar, men det er meir å hente. Volda er mykje i bruk. Dei andre har gudsteneste kvar 3. veke. Står på kviletemperatur 12-15 °C.
Ørsta	Ja, vi kjenner oppvarmingstida. Kopla til Kardinal.

Spm. 8 (a)	Planar og ønskje Ligg det føre planar om innføring av nye rutinar for brukstilpassa oppvarming eller for investering i nye tekniske enøk-tiltak? Kva kan eventuelt enøk-prosjektet i Møre bidra med?
Aure	Ønske om å bytte ut benkevarmere med alternativ oppvarming. Gjerne hjelp.
Averøy	Ønsker om utskifting av varmeovner og ny styring i to av de andre kirkene. Tetting av Bremsnes kirka. Ja, kan godt tenke meg hjelp.
Eide	Nei
Halsa	-
Kristiansund	Få på plass gode rutiner. Vi ønsker web-baserte løsninger. Vi arbeider med mulig solceller på nytt tak i Kirkelandet kirke. Her kan vi trenge hjelp! Kommunen prosjekterer gjennom tjenesteytingsavtale.
Smøla	Ikke konkrete. Kirkevergen forsøker å løfte dette.
Gjemnes	Ingen konkrete planer, men fokus i kirkelig fellesråd for å spare energi; planlegge aktiviteten slik at man samkjører aktivitet for å slippe å varme opp. Få hjelp til å foreslå tiltak for ytterligere besparelser.
Rindal	Vi har det. Trenger hjelp til dokumentasjon.
Stangvik og Surnadal	Vi har det. Bidra med dokumentasjon.
Sunndal	Ingen ytterligere planer.
Tingvoll	Vi ønsker gjennomgang av oppvarming i begge kirkene, også styring. Vi har behov for produktinfo og leverandører, samt god kravspesifikasjon.
Aukra	Ikkje spesielle planar.
Fræna	Diskuterer varmpumpeløysingar løpende. Åpen for alternative løysingar, spesielt ved aukande straumprisar.
Midsund	Skifte vinduer (Otrøy krk) og dører (Otrøy krk og Nord-Heggdal krk).
Molde	Mål: Få innført styringssystem i Domkyrkja. Få til rutinar for brukstilpassa oppvarming for alle kyrkjene unnateke Domkyrkja og Nordbyen.
Sandøy	Harøy kyrkje: Mange gamle sikringar/skap. Blir skifta.
Neset	Ikkje spesielle planar. Har tankar om solceller på ei av kyrkjene.
Rauma	Ikkje spesielle planar. Har generelt lite handlefrihet. Ønskjer å sjå på styring av energibruken.
Vestnes	Utskifting til LED-lys.

Spm. 8 (b)	Planar og ønskje Ligg det føre planar om innføring av nye rutinar for brukstilpassa oppvarming eller for investering i nye tekniske enøk-tiltak? Kva kan eventuelt enøk-prosjektet i Møre bidra med?
Giske	Vi er veldig opptekne av enøk. (Planlegg nytt servicebygg ved Giske kyrkje.) Tilknytning av hovudetasjonen i Valderøy til varmepumpa er førebels sett på vent fordi varmepumpa er for dårleg. Blir gjerne med på eit prosjekt.
Haram	Vil installere varmestyring kopla til kalender i Brattvåg. Tar tak i saka i løpet av året. Kontaktar KA for bistand.
Sula	Vi har litt ledige midlar i 2008 pga. permisjonar etc.
Ålesund	Få alle bygga på SD-anlegg. Men mange store, kompliserte bygg. Vil ha kartlegging saman med KA.
Storfjorden	Sunnylven: Har vedtak om nytt anlegg. Ørskog: Ønskjer å oppgradere. Skodje: Treng nytt varmeanlegg. Liabygda og Geiranger: Ønskjer enklare system som ikkje kostar så mykje i drift.
Sykkylven	Vurdere 2 varmepumper nede i kyrkjestova i Sykkylven. Vurdere å montere effektvaktar.
Hareid	Ja, ref. planar om nytt varmesystem. Ønskjer søkje om ENØK-midlar for dette.
Herøy	SD-anlegget i Herøy køyrast på ein eigen PC som skal skiftast ut.
Sande	Gursken er 100 år i 2019 og skal pussast opp. Vindauga skal kittast. Problem med trekk.
Ulstein	Ønskjer varmegardin ved inngangen til våpenhuset for å unngå kald luft inn om vinteren.
Vanylven	St. Jetmund: Treng 2 termostatar + gitter på omnane (33.000,-). På Slagnes må vi gjere noko. Leidningsisolasjonen på omnane er borte. Har fått tilbod på varmepumpe. Ønskjer utgreiing, gjerne saman med Enøk i Møre.
Volda	Treng litt rådgeving for å anskaffe nye anlegg. Korleis best styre temperaturen?
Ørsta	LED i alle kyrkjene. Planlegg systematisk vedlikehald av alle innan 6-7 år.

Spm. 9	Finansiering Er det gitt støtte til enøk-tiltak gjennom ENOVA, bankar, forsikringselskap/KNIF, kommunen eller rentekomp.ordninga? Er det aktuelt å søke slik støtte til nye tiltak, evt. i samarbeid med enøk-prosjektet i Møre?
Aure	2006 søkte fellesrådet Enova for alle tre kyrkjene, avslag på 2 av 3; basert en energi og miljøanalyse (Enøksenteret i Kristiansund) støttet med 40 000,- til analysen. Ikkje gjennomført.
Averøy	Nei. Rekker ikke å sette oss inn i mulighetene hos Enova. Søkt om rentekompensasjon, men kommunen har ikkje bevilget penger ennå.
Eide	Nei
Halsa	-
Kristiansund	Det er aktuelt å søke til tak-prosjekt for Kirkelandet kirke.
Smøla	Nei. Kirkevergen brenner for dette og vil veldig gjerne få i gang et arbeid.
Gjemnes	Det kan være aktuelt, men foreløpig foreligger det ikkje planer.
Rindal	Det er søkt Enova, men ikkje utbetalt. Tilskudd frå kommune og forsikringselskap og rentekompensasjon.
Stangvik og Surnadal	Det er søkt Enova, men ikkje utbetalt. Tilskudd frå kommune og forsikringselskap og rentekompensasjon.
Sunndal	Nei
Tingvoll	Nei, ikkje som eg vet om.
Aukra	Truleg ikkje gitt støtte (kyrkjeverje nyttilsett, ikkje fullt oppdatert).
Fræna	Nei
Midsund	Vært i kontakt med ENOVA for noen år siden. Fått negativ respons på evt støtte.
Molde	ENOVA: Styringssystema.
Sandøy	Nei
Neset	Ikkje kjent
Rauma	Nei. En del lokale kan vere aktuelle bidragsytarar.
Vestnes	Nei
Giske	Har brukt rentekompensasjonsordninga på større tiltak.
Haram	Nei
Sula	Nei
Ålesund	Låg eit tilskot i pakka frå Kirkepartner.
Storfjorden	Litt frå ENOVA til Ørskog for 10 år sidan.
Sykkylven	Nei
Hareid	Absolutt behov for ENØK-midlar/støtte for dette. Ikkje kome så langt enno.
Herøy	Har brukt rentekomp.ordninga.
Sande	Nei
Ulstein	Har brukt rentekomp.ordninga.
Vanylven	Nei
Volda	Nei
Ørsta	Har brukt rentekomp.ordninga.

Spm. 10 (a)	Lokal enøk-ansvarleg Kven i din organisasjon kan vere enøk-ansvarleg innan ditt fellesråd? Slike ressurspersonar vil vi også invitere som deltakarar i enøk-prosjektet.
Aure	Kirkevergen og Kjell Fagerlie (kirketjener i Aure og Stemshaug)
Averøy	Gravplassansvarlig og vaktmester Rolf Rånes kan være aktuell.
Eide	Det er nok kirkevergen.
Halsa	-
Kristiansund	Kirketjenere og kirkeverge.
Smøla	Kan være kirkevergen, men har en lokal pensjonist (Øystein) som kan være aktuell.
Gjemnes	Kirketjener, Kåre Jan Storvik (50 % stilling), har på eget initiativ laget statistikker på energiforbruk.
Rindal	Oddvar Væge, kirkevaktmester.
Stangvik og Surnadal	Oddvar Væge, kirkevaktmester.
Sunndal	Kirkevergen vil være enøkansvarlig.
Tingvoll	Usikker på nåværende tidspunkt. Foreløpig er kirkevergen ansvarlig, men eg ser gjerne at en annen ressursperson kan involveres.
Aukra	Kyrkjevevjen, ønskjer å vere pådrivar.
Fræna	Kyrkjevevjen
Midsund	Peker ikke på noen spesielle. Men: Har hatt god støtte av en i soknerådet som arbeider på Glamox (elutstysleverandør).
Molde	Kyrkjevevjen
Sandøy	Kyrkjevevjen
Neset	Kyrkjevevjen
Rauma	Kyrkjevevje og driftsleiar.
Vestnes	Olav Egil Tomren. Diakon Ellen Edvardsen.

Spm. 10 (b)	Lokal enøk-ansvarleg Kven i din organisasjon kan vere enøk-ansvarleg innan ditt fellesråd? Slike ressurspersonar vil vi også invitere som deltakarar i enøk-prosjektet.
Giske	Elektrikar Hans Johnny Blindheim (firmatilsett) har stått for alt el-arbeid i kyrkjene. <i>Møte-/samtalepunkt: Kyrkjeverjene og prostens samlast av og til.</i>
Haram	Berre lokale kyrkjetenarar i deltidsstilling. Ronny Jørgensen er gravar og driftstilsett i full stilling. Han er evt. den næraste til å vere enøk-ansvarleg, men har allereie for mykje å gjere.
Sula	Ingen av dei fast tilsette
Ålesund	Kyrkjetenarar: 100 % i Borgund og Ellingsøy (1 dag i veka), 150 % i Ålesund, Volsdalen og Skarbøvik, 80 % i Spjelkavik. Skjer eit generasjonsskifte som gir betring. Har gjort om 2 kyrkjetenarstillingar til kyrkjetenar/vaktmeister. Han i Ålesund kan vere aktuell. Men mest av alt synest Geir sjølv det er interessant og vil hente erfaringar.
Storfjorden	Har lokale kyrkjetenarar på dei fleste kyrkjene, unnateke Norddal og Geiranger. Har 2-3 fulltids kyrkjegardsarbeidarar. Driftsleiar Arnstein Sætre er den aktuelle personen.
Sykkylven	Kyrkjetenar er Runar Bårnes og Arild ?? Dessutan reinhaldar 40 % og 9 frivillige kyrkjetenarar.
Hareid	Førebels kyrkjeverja og/eller soknerådsleiar
Herøy	2 kyrkjetenarar: Herøy: Yakob Teklemariam frå Eritrea, 85 %. Indre Herøy og Leikanger: Oddgeir Valen, 60 %
Sande	Sande kyrkje: Inghild Remøy, 15 %. Larsnes: Anbjørg Frågot, 20 %
Ulstein	Kyrkjetenar, gravar og gartnar Jan Erling Davidsen i 35 % stilling + gravar i 50 %.
Vanylven	Det er små, lokale kyrkjetenarstillingar. Pensjonist Kjellbjørg Haugen har Slagnes, St. Jetmund, Syvde (+ Åram) på timebasis. Dessutan ei på Rovde.
Volda	Kyrkjetenarar: Arild Andanes har 100 % i Volda. Einar Lyngnes Dahle har 53 % på resten.
Ørsta	Kyrkjetenarar: Vartdal 30 %, Ørsta 100 %, Hjørundfjord og Bjørke 50 %.

Vedlegg 4: Skjema for kartlegging av kyrkjene sin bruk, energibruk og inneklima

Generelle opplysninger	Fyll ut
Kirkens navn	
Fellesråd	
Byggeår (oppgi 1. gang oppført)	
Tilbygg/større rehabilitering (år)	
Vernestatus (fredet/listeført/ingen)	
Oppvarmingseffekt i kirkerommet (W)	
Netto oppvarmet areal (m ²)	
Netto oppvarmet volum kirkerom (m ³)	
Oppvarmingseffekt per kubikk (W/m ³)	
Navn på kontaktperson	
Mobil/e-post	

Byggets bruk med aktiviteter som normalt gjennomføres

Type aktiviteter	Antall aktiviteter pr. år	Brukstid Timer pr. gang	Rom/lokaler som brukes	%-andel av samlet areal
Gudstjeneste				
Begravelse				
Vielse				
Konserter mm				
Møter				
Konfirmanter, samlinger				
Annet				
Sum				
Mer fast/daglig virksomhet	Antall dager pr. år	Antall timer pr. dag	Rom/lokaler som brukes	%-andel av samlet areal
Administrasjon/kontor				
Barnehage				
Ungdomslokaler				
Annet				
Sum				

Byggets energibruk de siste årene

Minst 3 år	El-kraft (kWh/år)	Fyringsolje (liter pr. år)	Annet Oppgi mengde/enhet
2017			
2016			
2015			
2014			
2013			
Snitt			

Oppvarmingsrelatert informasjon

Besvares så godt som mulig		
Hvilke type oppvarmingsanlegg har kirken i dag (rørovner, benkeovner, varmepumper):		
a) Kirkerom:		
b) Sakristi:		
c) Andre rom:		
Gjennomføres det brukstilpasset oppvarming (ja/nei)		
Hvis ja, hvordan gjøres det:		
Registrerer og analyserer dere månedlig strømforbruk (ja/nei)		
Registrerer og analyserer dere regelmessig inneklima, fuktighet/temp (ja/nei)		
Hvordan styres oppvarmingen (termostat, ur, kalender):		
Oppgi temperaturen ved bruk/aktivitet i fyringssesongen		
• I kirkerom / større forsamlingsrom		°C
• I øvrige rom og lokaler		°C
Oppgi temperaturen utenfor bruk ved såkalt hviletemperatur		
• I kirkerom/ større forsamlingsrom		°C
• I øvrige rom og lokaler		°C
Hvor raskt skjer oppvarmingen fra hviletemperatur til ønsket brukstemperatur på en kald vinterdag (rundt 0°C til -5°C eller kaldere)?		timer
Mottas dere klager på kirkens inneklima (ja/nei)		
Hvis ja, beskriv hva, hvor og når:		
Sprekker/flasser treverk og inventar eller er det problemer med orgel (ja/nei)		
Hvis ja, beskriv hva:		
<i>I kirker med benker, vil nye benkevarmere ofte være et aktuelt enøk-tiltak. Nedenfor følger tre spørsmål om eventuelle benker i kirken.</i>		
Skal det fremover være løse stoler eller faste benker i kirkerommet (stoler/benker)		
Hvis benker skal brukes, hvor mange benkerader er det tilsammen		benker
Hvis benker skal brukes, hvor lang er de aller fleste benkene		meter
Er det behov for ny oppvarming (ja/nei)		
Er det allerede utarbeidet en ny oppvarmingsløsning (ja/nei)		
Hvis ja, hvilken løsning er tenkt:		
Annen informasjon:		

Forslag til forbedringer og tiltak

Tiltak	Kort beskrivelse
1	
2	
3	
4	
5	
6	

DEN NORSKE KIRKE

Møre bispedømmeråd

Saksbehandler	Arkivkode	Arkivsak	Ugradert
Arvid Helle		19/00396-7	

Saksnummer	Råd/utvalg	Møtedato
28/19	Møre bispedømmeråd 2016-2019	06.05.2019

Høyring Langtidsplan for Pilegrimsarbeidet i Norge 2019 - 2037

Vedlegg:

[360.592894]Langtidsplan_Pilegrimsleden_05_03_19.pdf

Saksorientering

Møre bispedømmeråd har fått tilsendt utkast til langtidsplan for det nasjonale pilegrimsarbeidet for perioden 2019 – 2037, og er invitert til å komme med høringsinnspill innen 1. mai 2019.

Utkastet til langtidsplan har fått tittelen: «Pilegrimsleden - En reise som berører»

Bakgrunn

Det Kongelige Kulturdepartement (KUD) har i brev av 29. august 2017 redegjort for kulturministerens pilegrimsvandring sommeren 2017 og ministerens uttalte ønske om å styrke satsing på utvikling av pilegrimsledene og pilegrimenes vandring. Som en oppfølging av dette har Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider (NDR), herunder Nasjonalt pilegrimssenter (NPS) fått i oppdrag «med utgangspunkt i strategidokumentet fra 2012 å utarbeide en langtidsplan for pilegrimssatsingen i perioden 2017 – 2037».

Strategi for pilegrimssatsing fra 2012 fastslår at pilegrimssatsingen skal innrettes slik at den bidrar til å oppfylle sentrale målsettinger på en rekke samfunnsområder; miljø, næring, kirke og kultur. Disse fire søylene i pilegrimssatsingen er fortsatt viktige. Når det gjelder fremtidig visjon og målsetting er det avgjørende å se disse pilarene i lys av bærekraft, opplevelse, innovasjon og organisering. Prosjektleder med oppnevnt prosjektgruppe har vært ansvarlig for gjennomføring, koordinering og ferdigstilling av utkast til ny langtidsplan for pilegrimsarbeidet som nå sendes på høring til samarbeidsparter og interessenter. Prosjektgruppen har gjennomført innspillmøter med sentrale aktører innen miljø, næring, kirke og kultur, og koordinert ny langtidsplan med NDRs vedtatte langtidsplan for 2018-2022 (2030), samt verdidokumentet for nettverket av NPS og de regionale pilegrimssentrene av 2017.

Prosjektorganisasjonen har vært som følger:

Prosjekteier: NDR v/ direktør Steinar Bjerkestrand.

Prosjektleder: Avdelingsdirektør Hans Morten Løvrød

Prosjektkoordinator: Heidi Carine Brimi

Prosjektgruppe: Simen Bjørgen (Kulturminnefondet), Randi Eek Thorsen (Glasslåven), Petra Sestak (Trøndelag reiseliv), Einar Vegge (Nidaros bispedømmeråd), Eva Moberg (Sogn og Fjordane fylkeskommune) og Per-Gunnar Hagelien (Pilegrimssenter Dale-Gudbrands gard).

Langtidsplanen har et perspektiv frem mot 2037, og skal rulleres i hensiktsmessige tidsintervaller.

Generelt til planen

Det er utarbeidet en kortfattet og tydelig plan, med klare anbefalinger.

Pilegrimsfeltet har hatt en sterk utvikling i Norge. Kapittel 4 i høringen gir et bilde av denne utviklingen i tilbakeblikket fra 1993 til 2012. Dette viser også at det har vært mange ulike instanser og aktører involvert underveis. Kapittel 5 synliggjør også bredden av interesser og perspektiv knyttet til utvikling av pilegrimsledene, når 5 departement var med å fastsette en statlig strategi i 2012. Kirken har fått en tydelig plass i pilegrimssatsingen, med et godt og viktig avsnitt. (s. 20 – 21). Her blir kirkens rolle i pilegrimsarbeidet synliggjort, gjennom oppgaver og utfordringer kirken må arbeide med.

Modellen med regionale pilegrimsseter (RPS) fra Gudbrandsdalsleden utvides til Kystpilegrimsleia med fire senter og Borgleden med ett senter. RPS Stiklestad likestilles med de øvrige sentrene. NPS skal ha et overordnet ansvar for andre pilegrimsleder (de som ikke inngår i de godkjente ledene) og disponere tiltaksmidler for disse.

Kystpilegrimsleia

Kystpilegrimsleia er grundig omtalt og er en av fire prioriterte leder i kommende periode. Det er lagt inn klare anbefalinger om å etablere fire regionale pilegrimssentre langs kystleden, og finansiering lagt inn i budsjettforslaget.

Vurdering av langtidsplan

Planen bærer preg av at den er skrevet med utgangspunkt i pilgrimen sine vandreruter på land. Dette er naturlig siden dette utgjør det meste av erfaringsgrunnlaget for pilegrimsarbeidet. Det er likevel viktig å være klar over forskjellene på en vandrerute og en pilegrimsreise langs kysten. Det vil være en del andre utfordringer knyttet til Kystpilegrimsleia enn til innlandsledene. Vi ser for oss at nøkkelstedene og andre helligsteder langs Kystpilegrimsleia vil ha en mer sentral rolle i pilegrimsarbeidet enn tilfelle er ellers for kulturminne og steder langs innlandsledene.

Nøkkelstedene langs Kystpilegrimsleia vil stå fram som viktige informasjonskilder som danner utgangspunkt for attraksjoner, kulturtilbud, aktiviteter, overnatting, bespisning, kirkelige tilbud om liturgier og stille refleksjon, tilbud om egne kortere vandreruter, og tilgang til havn.

De generelle kapitlene i utkastet til langtidsplan bruker vokabular og beskrivelser fra landbaserte leder. Vi anbefaler at planen inkluderer begrep fra kysten i den generelle beskrivelse av ledene; veksle mellom vandring/seilas/reise, veier/leder etc. Særlig gjelder dette for hovedmål-formuleringen på s 18, der vi anbefaler at *vandringsled* erstattes med *pilegrimsled*.

I Møre og Romsdal er det skilt ut seks såkalte nøkkelsteder knyttet til Kystpilegrimsleia. Dette er Herøy, Borgund, Giske, Veøy, Kvernes og Edøy/Kuli. I tillegg kommer en del andre helligsteder som vi i Møre ønsker å satse på, og som har vært med siden starten. Dette gjelder St. Jetmund på Åheim/Vanylven, Ulstein middelalderkirkested, Rødven/Rauma, Bud/Fræna, Tingvoll, Frei (Rastarkalv)/Kristiansund og Grip/Kristiansund.

Møre bispedømmeråd ser med glede at Kystpilegrimsleia har fått en sentral posisjon blant landets pilegrimsleder i denne planen. Allerede ved høringsrunden for «På livets vei. Pilegrimsmotiv – et nasjonalt utviklingsprosjekt» i 2009 påpekte bispedømmet en mangelfull vekting av pilegrimstradisjonene langs kysten. Og i et brev til kulturministeren samme år skrev de fire biskopene fra Agder og Telemark, Stavanger, Bjørgvin og Møre: « - Ei statleg initiert utvikling av pilegrimsmotiv kan ikkje omtalast som nasjonal dersom desse fire bispedøma ikkje er innlemma i den nasjonale satsinga frå første dag.» Siden da har det vært lagt ned et stort arbeid av de fem fylkeskommunene Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Trøndelag, og de fire bispedømmene Stavanger, Bjørgvin, Møre og Nidaros for å løfte fram kystleia til Nidaros. Riksantikvaren har vært en viktig bidragsyter i dette arbeidet. Dette har igjen skapt et stor engasjement og forventninger i mange kommuner og steder langs kysten til Kystpilegrimsleia som et attraktivt, miljøvennlig, annerledes og meningsfullt reiselivsprodukt.

I middelalderen var kysten den mest brukte pilegrimsveien til Trondheim, og det er på høy tid at den nasjonale pilegrimssatsingen gjenspeiler dette. Vestlandskysten har utallige landskapsperler, gamle helligsteder, klostre, middelalderkirker og steinkors som har potensiale til å bli langt større attraksjoner når de kjedes sammen i en pilegrimsled til sjøs og til lands. En satsing på Kystpilegrimsleia vil utvide horisonten for den nasjonale pilegrimssatsingen ved å åpne opp for kontakten og tros- og kulturpåvirkningen mellom nordsjølandene i gammel tid. Den vil også gi

mulighet for pilegrimsopplevelser for de som av ulike grunner ikke er i stand til å gjennomføre en langvandring til fots.

Nasjonalt pilegrimssenter (NPS)

Nasjonalt Pilegrimssenter (NPS) i Trondheim må gis mandat, handlingsrom og rammebetingelser for å være en kompetent, koordinerende aktør for hele feltet. (fra s. 34):

Dette mener vi løses best ved at NPS etableres som et ordinært forvaltningsorgan, slik intensjonen var ved opprettelsen i 2013. Dette nasjonale leddet må styrkes med bærekraftig økonomi, og med et eget styre. Det vil være viktig at et eget styre avspeiler de ulike ledene og det brede eierskapet i satsingen.

Kirkens sentrale rolle i pilegrimsarbeidet

Den norske kirke ved Nasjonalt kirkelig pilegrimsutvalg, og våre kirker og menigheter lokalt, er naturlig nevnt og sentralt plassert i planen, også i konklusjoner og mål. I tillegg til å sikre stadig flere åpne kirker, presiseres det at vi, i tillegg til å være en sentral samarbeidspart, også er en selvstendig innholdsleverandør.

Møre bispedømmeråd mener det ville styrket langtidsplanen å ha et sterkere fokus på visjonene for pilegrimssatsingen. Dette kan gjøres ved å legge seg tettere opp til regjeringens *Strategi for pilegrimssatsingen (2012)* i hvordan de fire søylene i strategidokumentet beskrives; Miljø – Næring – Kirke – Kultur. Under kirkesøylen heter det i regjeringens strategi: «Revitalisering av pilegrimsvandringene skal gi bidrag til at kristen tro og tradisjon forblir viktige kilder for menneskers identitet og tilhørighet.» Regjeringen ser ikke noen motsetning mellom denne tydelighet og det å fremholde «en åpenhet som inkluderer ulike interesser og motivasjoner.» Under miljø søylen heter det i regjeringens strategi: «Kulturminner, kulturmiljøer, natur og landskap skal formidles, tas vare på og være ressurser for verdiskaping og utvikling av lokale miljøer. (...) Pilegrimsvandring er en miljøvennlig og skånsom form for reisevirksomhet og pilegrimssatsingen er derfor ønskelig i et miljøperspektiv.» Å våge regjeringens egne formuleringer ville styrket utkastet.

Regionalt kystpilegrimssenter

Langtidsplanen legger opp til å etablere fire regionale kystpilegrimssenter langs Kystpilegrimsleia. Et av disse som skal ha ansvar for definerte geografiske regioner, er tenkt plassert i Møre og Romsdal. De regionale sentrene skal ha langsiktige samarbeidsavtaler med NPS, der rolle og primære arbeidsoppgaver blir tydelig avklart. Her tar en sikte på en organisering som tar vare på og bygger opp under vertskapsrollen og det lokale engasjement. De regionale sentrene skal ha tett kontakt med overnattingssteder, kommunekontakter, grunneiere, menighetsråd/fellesråd, og frivillige lag og organisasjoner i sin region.

Det er lagt opp til en statlig grunnfinansiering på 60% av driftskostnadene på 2 mill. for hvert senter. Den fylkeskommunale/kommunale delen på 40% utgjør dermed 800.000 kroner. Det går ikke entydig fram av høringsforslaget hvem som har ansvar for utvelgelse av lokalisering for de regionale sentrene, men siden utvikling av Kystpilegrimsleia har vært et samarbeidsprosjekt mellom fylkeskommunene og bispedømmene er det naturlig at Møre og Romsdal fylkeskommune og Møre bispedømmeråd gjør dette med utgangspunkt i dialog med kommunene for de aktuelle nøkkelstedene i vårt fylke (Herøy, Borgund, Giske, Veøy, Kvernes, Edøy/Kuli).

Valldalsleden:

Valldalsleden er klassifisert som en av fem leder «med lokale interesser og ressursmiljøer, men som delvis mangler en formalisert organisering og et avtalefestet samarbeid med NPS.» Det blir lagt opp til at hver av disse ledene bør ha en «led-kontakt som koordinerer det lokale arbeidet, og som tilrettelegger for informasjonsflyt. Oppgaven som led-kontakt skal formaliseres i en samarbeidsavtale med NPS.» I forslag til ressursbehov er det sett av et samlet beløp på 1,0 mill til led-kontakter. I tabellen som viser ressursbehovet (s.33) er Valldalsleden ikke nevnt, bare de fire andre ledene. Vi går ut fra at dette er en forglemmelse siden det i tekstdelen til dokumentet (s.26) er nevnt fem leder, deriblant Valldalsleden. Det er naturlig at oppgaven som led-kontakt for Valldalsleden blir lokalisert til Sylte i Valldal i Norddal kommune. Det er Norddal kommune som har vært drivkraften i arbeidet med etablering og godkjenning av Valldalsleden, og som fortsatt er en pådriver i arbeidet med å videreutvikle leden.

Forslag til vedtak

1. Møre bispedømmeråd gir sin tilslutning til hovedkonklusjonene i langtidsplan for pilegrimssatsingen i Norge.
2. Møre bispedømmeråd støtter forslaget om at Nasjonalt Pilegrimssenter etableres som eget ordinært forvaltningsorgan, slik intensjonene var ved oppretting av senteret i 2013.
3. Møre bispedømmeråd er tilfreds med å se at arbeidet med Kystpilegrimsleia nå gir frukter og at den er høyt prioritert og synliggjort i langtidsplan for det nasjonale pilegrimsarbeidet fram mot 2037.
4. Møre bispedømmeråd støtter forslag om etablering av led-kontakt for Valldalsleden. Led-kontakten bør bli lokalisert i Valldal i Norddal kommune.
5. Møre bispedømmeråd støtter forslaget om etablering av fire regionale kystpilegrimssenter der ett av disse blir lokalisert til Møre og Romsdal, og vil sammen med Møre og Romsdal fylkeskommune ha dialog med aktuelle kommuner om lokalisering av et slikt senter.
6. Møre bispedømmeråd vil legge til rette for videreføring av satsingen på Pilegrim som redskap i menighetsutviklingen, arbeide for flere åpne kirker og sikre kvalitet og tilgjengelighet for det kirkelige innholdet i pilegrimsarbeidet.
6. Stiftsdirektøren gis fullmakt til å utforme det endelige høringssvaret med utgangspunkt i de forslagene som ligger i saken.

VEIEN FRAM MOT 2037

Langtidsplan 2019 - 2037

PILEGRIMSLEDEN - EN REISE SOM BERØRER

PILEGRIMSLEDEN
ST. OLAVSVEGENE TIL TRONDHEIM

FOTO:
Eskil Roll og NPS

LAYOUT:
Tone Harbakk

www.pilegrimsleden.no

INNHOOLD

*	3	FORORD
*	4	1. INNLEDNING
*	4	2. SAMMENDRAG
*	5	3. BAKGRUNN
*	6	4. ET TILBAKEBLIKK
*	9	5. PILEGRIMSSATSINGENS PLATTFORM - STRATEGI FOR PILEGRIMSSATSING 2012
*	10	6. STATUS I ARBEIDET
*	18	7. VEIEN FRAM MOT 2037
*	31	8. RESSURSBEHOV OG INNRETNING AV STATLIG FINANSIERING
*	34	9. KONKLUSJON

FORORD

1. INNLEDNING

Å VANDRE PÅ HISTORISKE LEDER TIL GAMLE HELLIGMÅL ER SELVE PILEGRIMSVANDRINGENS SÆRKJENNE, BÅDE HISTORISK OG AKTUELT.

Til forskjell fra tidligere tider lever vi i dag i et kulturelt og religiøst mangfoldig samfunn, dagens pilegrim definerer i større grad selv både årsak og motiv for sin vandring. Dagens pilegrimsfenomen er preget av mangfold, pilegrimen er åpen og søkende og pilegrimsleden er for mange et sted å søke mening i eget liv. Opplevelser av natur, møter og fellesskap, kultur og historie, er viktige. Sentralt for mange er ønsket om langsomhet, frihet, enkelhet, bekymringsløshet, stillhet, åndelighet og det å dele. Dagens pilegrim har selv eierskap til sin vandring, ingen kan gjøre krav på å «eie» dagens pilegrimsfenomen.

2. SAMMENDRAG

Helt siden Hans Kongelige Høyhet Kronprins Haakon Magnus sto for den offisielle åpningen av Pilegrimsleden i Trondheim den 28. juli 1997 har det vært arbeidet for å legge til rette for pilegrimsvandring langs gamle veifar mot Nidarosdomen i Trondheim.

Revitaliseringen av pilegrimsarbeidet skjøt fart da Kulturdepartementet i 2010 etablerte regionale pilegrimssenter langs Gudbrandsdalsleden fra Oslo til Trondheim som satsingsområde. Samme år fikk Pilegrimsleden status som Europeisk Kulturvei, og året etter ble pilegrimssatsingen tildelt Den Norske Friluftslivsprisen.

Med statlig strategi for pilegrimssatsingen og etablering av Nasjonalt pilegrimssenter i 2013 ble satsingen ytterligere styrket. Pilegrimsideen som fenomen er en voksende trend internasjonalt, noe som også treffer fler og fler nordmenn. De siste årene har antallet vandrere på kortere og lengre turer langs pilegrimsleden økt for hvert år, parallelt med at det har blitt etablert stadig flere pilegrimsleder. Pilegrimsvandring omfattes av langvandrere, organiserte grupper og de som går korte dagsvandring i sine nærmiljø.

Norsk natur og kultur, stillhet, lokal mat, kirkerom, gjestfrihet og nærhet er kvaliteter ved Pilegrimsleden – St. Olavsveiene til Trondheim som gir muligheter til å øke antall vandrere og styrke verdiskapingen og den positive utvikling langs pilegrimsledene.

For å lykkes med dette er det avgjørende å bygge videre på de gode erfaringene lokal og regional forankring og eierskap har gitt, og ruste opp flere av de godkjente ledene etter modell fra Gudbrandsdalsleden. En av forutsetningene for dette er at de statlige tilskuddene økes i takt med veksten.

3. BAKGRUNN

I Norge har vi lange og sterke pilegrimstradisjoner. En av de eldste skriftlige kildene som beskriver disse tradisjonene er beretningen fra Adam av Bremen, som rundt år 1075 reiste sjøveien fra Bremen til Nidaros på visitas som utsending fra erkebiskopen i Hamburg. Adam av Bremen beskrev Trondheim som nordmennesenes viktigste by, med tilstrømmingen av mennesker som søkte helbredelse ved graven til helgenen Olav.

Nidarosdomen og Olavs grav var landets største pilegrimsmål i middelalderen, men også stavkirken i Røldal, kapellet på Filefjell, klosteret på Sunniva-øya Selje var viktige steder som ble besøkt av mange pilegrimer.

Innføringen av reformasjonen i 1537 satte en stopper for helgendyrkelse og pilegrimsvandring, og det ble slutt på de kirkelige Olavs- og olsoktradisjonene i Norge. Først i 1897 ble det igjen feiret olsok i Trondheim. På 1950-tallet fikk vi «Spelet om Heilag Olav» på Stiklestad, og Olavsfestdager som olsok-markering både i Trondheim og andre steder. Mot slutten av 1950-tallet begynte det å komme enkelte grupper med pilegrimer til Nidarosdomen, og pilegrimer på vei mot Trondheim og Nidarosdomen har besøkt Eysteinkyrkja på Dovrefjell hver sommer siden den ble vigslet i 1969.

KONGSVOLL FJELLSTUE

4. ET TILBAKEBLIKK

1993-2012

På begynnelsen av 1990-tallet var det dialog mellom fylkesmannen i Oppland og Hamar biskop rundt muligheter for å etablere en sammenhengende vandringsvei for pilegrimer. Ideen ble lansert for miljøvernministeren, som tok initiativet til «Prosjekt Pilegrimsleden» i forbindelse med «Friluftslivets år» i 1993. I prosjektperioden 1993-97 var målet å ta i bruk historiske veier og stimulere til friluftslivsaktivitet der natur- og kulturopplevelser forenes. Videre ønsket en å formidle pilegrimsferdenes historiske og åndelige tradisjon til nye generasjoner med vandrere.

Prosjektet ble ledet av Direktoratet for Naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA), som opprettet koordinerende regionale ledd i fylkeskommunene. De fylkeskommunale ressursene hadde oppfølgingsansvar overfor kommunene hvor det operative arbeidet med rydding og merking av pilegrimsleden foregikk. I prosjektet ble det bestemt at det skulle etableres pilegrimsleder fra Oslo til Trondheim gjennom Gudbrandsdalen, og fra Skalistufjellet på riksgrensen mot Sverige til Stiklestad, og videre til Trondheim.

I arbeidet med å utforme felles logo for pilegrimsleden ble det utlyst en designkonkurranse hvor forslaget fra Johanna Figur Waddington, en logo som består av Olavskorset og valknuten, ble kåret til vinner. Denne logoen ble brukt til å merke de reetablerte pilegrimsledene, og det ble holdt høytidelige avdukinger av både milesteiner og enkelte malmfurustolper rundt om i de forskjellige kommunene.

Hans Kongelige Høyhet Kronprins Haakon Magnus sto for den offisielle åpningen av pilegrimsleden i Trondheim den 28. juli 1997, og «Prosjekt Pilegrimsleden» ble avsluttet. Etter åpningen

i 1997 kom Den norske kirke mer på banen med hensyn til pilegrimsarbeidet. I Hamar og Nidaros bispedømmer ble det opprettet stillinger som pilegrimsprester. Nidaros bispedømme oppnevnte i tillegg et pilegrimsutvalg som skulle følge opp arbeidet. Målsettingene var klare; å bidra til at veiene var fremkommelige, organisere vandringer, tilrettelegge mottaket i Trondheim og sørge for god og tilgjengelig informasjon.

Ideen om å tilrettelegge for pilegrimsvandring på historiske veifar hadde skapt begeistring og entusiasme, hvor et av suksesskriteriene handlet om god regional og lokal organisering og forankring av arbeidet. Det ble åpnet flere nye pilegrimsleder de påfølgende årene, men fraværet av det koordinerende nasjonale nivået etter prosjektperioden gav etter hvert varierende oppfølging og manglende ressurser til blant annet vedlikehold av leden.

I 2004 ble det i Oppland gjennomført en større spørreundersøkelse knyttet til pilegrim, hvor målet var å hente informasjon som kunne bidra til å sette pilegrimsledene på kartet igjen, og i 2005 arrangerte RA og DN en konferanse om pilegrimsleden i Trondheim.

Parallelt med den økende interessen for pilegrimsvandring i Norge vokste også den internasjonale bevisstheten og aktualiteten rundt pilegrimsfenomenet. Pilegrimsveien til Santiago de Compostela i Nord-Spania opplevde en kraftig økning i antall pilegrimsvandrere, og det er grunn til å tro at denne trenden bidro til å styrke pilegrimsinteresse i Norge ytterligere. Den spanske satsingen var også en motivator og gav gode eksempler for beslutningstakere i Norge gjennom utviklingen av vår pilegrimsatsing.

Pilegrimsleden ble i 2007 et eget pilotprosjekt i Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet til RA. Prosjektet hadde 5 overordnede målsettinger:

1. Økt bruk av leden.
2. Økt kvalitet på skjøtsel, merking, kulturminner og overnattingstilbud.
3. Økt næringsutvikling.
4. Økt kunnskap om pilegrimsledene nasjonalt og internasjonalt.
5. Videreformidling av kompetanse og erfaring fra prosjektet til driften av leden.

Sluttrapporten fra prosjektet gav følgende anbefalinger:

- **Kommuner og fylkeskommuner bør utarbeide egne handlingsplaner for pilegrimsleden for sine områder – dette for å sikre kontinuitet og kvalitet i arbeidet.**
- **Kirken bør tydeliggjøre seg som aktør på pilegrimsleden.**
- **Frivilligheten bør samle seg organisatorisk under en nasjonal paraply.**
- **Potensialet som ligger i at Pilegrimsleden i 2010 fikk status som Europeisk kulturvei må utnyttes.**

Stiftelsen Nidaros Pilegrimsgård (NPG) ble åpnet i 2008, hvor hovedoppgavene var å formidle informasjon, veilede og tilrettelegge for pilegrims-

vandringer, bidra til utvikling av pilegrimsleden i regionen, og funksjon som mottak for pilegrimer som kommer fram til målet i Trondheim. Det var NPG som ledet arbeidet med å tilrettelegge for at Pilegrimsleden – St. Olavsvegene til Trondheim fikk status som Europeisk Kulturveg i 2010, under navnet St. Olav Ways.

I 2008 tok kulturministeren initiativ til en utredning om pilegrimsarbeidet i Norge. Målet med utredningen var å skape en god modell for forvaltning, utvikling og fornying av pilegrims-tradisjonene. Utredningen «På livets vei» kom i 2009. Her ble det skissert en samarbeidsmodell med lokal forankring og utvikling der kirke, kommune, reiseliv, kultur og frivillige er med. Videre ble det anbefalt å opprette regionale pilegrims-sentre langs leden. Utredningen pekte også på behovet for å etablere internasjonale nettverk.

I forbindelse med lanseringen av utredningen holdt kulturministeren en tale hvor han trakk fram behovet for en samordnet felles statlig strategi. Ministeren orienterte om at Kultur- og kirke departementet hadde fått i oppdrag å utforme en slik strategi med et overordnet mål om å bidra til fornyelse og utvikling av pilegrims-tradisjonen i Norge.

Kulturministeren besluttet at pilegrimsleden fra Oslo til Trondheim over Dovre skulle være satsingsområde, og i 2010 ble det opprettet fem regionale pilegrimssenter langs Gudbrandsdalsleden. Disse ble lagt til Oslo, Gran, Hamar, Hundorp og Dovrefjell. Sentrene ble organisert forskjellig, og fikk sine tildelingsbrev og økonomiske rammer via sine respektive bispedømmer.

I oppdragsbrevet fra departementet står det at de regionale sentrene skal «formidle informasjon

og veiledning om pilegrimsvandring, arrangere fellesvandring og bidra til utvikling av veien og vandringen i sin region». Departementet konkretiserte oppdraget ved å peke på følgende tiltak; sentrene skal organisere seg slik at de dekker en sammenhengende pilegrimsled fra Oslo til Trondheim, og de skal samarbeide med kommuner og menigheter, næringslivsaktører og kulturinstitusjoner i regionen. Det regionale arbeidet skal bidra til fornyelse og utvikling av pilegrims tradisjonen i Norge, utvikle leden kvalitativt og kvantitativt og være en informator, pådriver og veileder for de kommunene som ligger i regionen.

I den videre oppfølgingen av talen til kulturministeren opprettet RA et midlertidig Nasjonalt pilegrimssenter våren 2011. Senterets ble administrativt lagt som en avdeling i RA med følgende tre hovedarbeidsområder:

- **MILJØ:** Natur, kulturarv, landskap og friluftsliv. Pilegrimsleden som fysisk struktur og kulturminne.
- **KIRKE:** Pilegrimstradisjoner, pilegrimsliv og kirkeliv. Pilegrimsleden som idé.
- **NÆRING:** Overnatting, servering, transport og andre tjenester. Pilegrimsleden som ressurs for opplevelsesnæringer og reiseliv.

Kort oppsummert besto oppdraget i å videreutvikle Pilegrimsleden som konsept, forvalte de godkjente ledene, følge opp kommunenes ansvar for leden lokalt, stimulere til økt bruk av leden, bidra til god informasjon og markedsføring, koordinere arbeidet ved de regionale sentrene og følge opp og utvikle nasjonale og internasjonale kontakter og nettverk.

ERIK PÅ BUDSJORD

5. PILEGRIMSSATSINGENS PLATTFORM - STRATEGI FOR PILEGRIMSSATSING 2012

I november 2012 ble det vedtatt en felles statlig strategi for pilegrimssatsingen. Strategien ble fastsatt av Fornyings-, administrasjons- og kirke- departementet, Kulturdepartementet, Landbruks- og matdepartementet, Miljøverndepartementet og Nærings- og handelsdepartementet. Spekteret av departementer bak denne strategien illustrerer bredden i interesser og perspektiver knyttet til den statlig satsing på å utvikle pilegrimsledene.

Det overordnede målet i strategien er:

«Pilegrimsleden skal gi mulighet for vandring gjennom et landskap som er rikt på natur-, kulturarv- og kulturopplevelser. Den skal tas vare på som en viktig del av den europeiske kulturarven og gi et unikt møte med norsk natur, kulturminner, kultur, tro og mennesker. Strategien skal bidra til verdiskaping og positiv utvikling langs leden gjennom økt bruk av den.»

Pilegrimssatsingen skal innrettes slik at den bidrar til å oppfylle sentrale målsettinger på samfunnsområdene miljø, næring, kirke og kultur.

For å klargjøre retningen for det videre arbeidet med å utvikle pilegrimstradisjonene peker strategien ut følgende veivalg:

- **Kulturminne- og naturfaglig forankring av trasevalg og vedlikehold av pilegrimsleden**
- **Næringsutvikling – støtte opp om bærekraftig reiseliv og lokal matproduksjon**
- **Kirkelig forankring – og åpenhet som inkluderer ulike interesser og motivasjoner**
- **Olavsarven - satsingen skal ha hovedfokus på pilegrimsledene som har Nidaros som mål, og som er forankret i Olavsarven.**

Ambisjonen i strategien er at satsingen skal bidra til formidling av pilegrimstradisjonen, kulturminner, kulturarv, natur og landskap, friluftsliv og fysisk aktivitet, utvikling av næringsvirksomhet, bærekraftig reiseliv og levedyktige distrikter langs ledene.

Målet er å utvikle pilegrimsledenes potensial som et nasjonalt og internasjonalt reiselivsprodukt, og gjennom det få flere til å gå, både lokale vandrere og de som går over lengre strekninger.

Når det gjelder organisering av arbeidet slår strategien fast at ordningen med regionale pilegrimssentre skal videreføres. Videre skal det etableres et permanent pilegrimssenter med navnet «Nasjonalt pilegrimssenter» (NPS), med pådriver- og koordineringsansvar overfor de regionale pilegrimssentrene.

De overordnede veivalgene i 2012-strategien har vært førende for oppbyggingen av pilegrimssatsingen de siste årene. Disse veivalgene har gitt Pilegrimsleden – St. Olavsveiene til Trondheim en tydelig profil og solid forankring på sentrale områder, og føringene i 2012-strategien vil også styre retninger for pilegrimssatsingen inn i framtida.

6. STATUS I ARBEIDET

I dette kapittelet gjøres det rede for oppbyggingen av pilegrimssatsingen gjennom etableringen av Nasjonalt pilegrimssenter, utviklingen av organisasjonsstrukturen, etablering av nye pilegrimsleder og veksten i trafikken av pilegrimer langs pilegrimsleden de siste årene.

OPPBYGNING

Med bakgrunn i den statlige strategien oppnevnte Miljøverndepartementet et styre for NPS bestående av fem personer i april 2013. Mandatet for styret var utarbeidet av Miljøverndepartementet, RA, Nærings- og handelsdepartementet og Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet. I mandatet gis styret følgende hovedoppgave:

«Styret er øverste leder av NPS og skal sikre at senteret følger opp den nasjonale pilegrimstrategien, Riksantikvarens årlige tildelingsbrev og dette mandatet. Styret er også ansvarlig for å følge opp og kontrollere den økonomiske utviklingen og driften av NPS, samt at senteret tilfredsstiller krav fastsatt i relevant regelverk, slik som lov og forskrift om offentlige anskaffelser og reglement og bestemmelser om økonomistyring i staten. Styret er videre ansvarlig for den strategiske utviklingen av virksomheten, basert på pilegrimsstrategien. Styret er ansvarlig for målrettet profilering og markedsføring av de godkjente pilegrimsledene, god kommunikasjon med eksterne miljøer nasjonalt og internasjonalt, god koordinering av de fem regionale sentrene og at relevante virkemidler bidrar til å høyne kvaliteten på pilegrimsleden.»

Det ble opprettet fire faste stillinger ved NPS, og senteret har vært i operativ drift som videreføring av det midlertidige nasjonale senteret fra høsten 2013.

I departementets mandat til styret står det følgende om organiseringen av arbeidet:

«Nasjonalt pilegrimssenter vil bli etablert som et ordinært forvaltningsorgan under Riksantikvaren. Dette er et forhold Stortinget formelt må ta stilling til, noe som vil skje i forbindelse med revidert nasjonalbudsjett 2013. I tilknytning til dette gjør vi oppmerksom på at det først fra 2014 vil bli opprettet eget utgifts- og inntektskapittel for Nasjonalt pilegrimssenter.»

De første årene var NPS en enhet med administrative støttefunksjoner under RA, med styret for NPS som ansvarlig ledelse. Pilegrimssatsingen var en fellessatsing for flere departementer, hvor Miljøverndepartementet hadde hovedansvaret og koordinerte styringssignalene og finansieringen fra de involverte departementene. RA fastsatte overordnede prioriteringer og budsjett i årlige tildelingsbrev, og NPS fikk en tildeling med øremerkede midler til de regionale pilegrimssentrene. RA mottok årsplaner, budsjett og årsrapporter fra NPS, og hadde faste møter med styreleder og direktør ved NPS.

Opprettelsen av de fem regionale pilegrimssentrene i 2010 bygde på et strategisk valg om å prioritere Gudbrandsdalsleden som satsingsområde. Dette har også vært førende i de årlige tildelingsbrevene fra RA. Begrepet «de godkjente ledene» er imidlertid brukt både i mandatet til styret for NPS hvor det står at «...hovedinnsatsen skal rettes inn mot de godkjente pilegrimsledene.», og i 2012-strategien hvor det står «Pilegrimssatsingen skal ha hovedfokus på de godkjente pilegrimsledene...». Med «de godkjente ledene» pekes det på de ledene som var åpnet i perioden 1997-2012:

- **Gudbrandsdalsleden (1997)**
- **St. Olavsleden (1997)**
- **Østerdalsledene (2000)**
- **Romboleden (2000)**
- **Nordleden**
- **Folloleden**

I 2013 ble Nidaros Pilegrimsgård (NPG) innlemmet som regionalt senter, med oppgaver og økonomisk tildeling fra NPS som de andre sentrene. Dette ble gjort for å styrke innsatsen langs den siste delen av pilegrimsleden inn mot Trondheim, og for å sikre et godt mottak av pilegrimer som kommer til målet. Økningen i antall regionale senter førte ikke til økte økonomiske rammer, så fra 2013 ble de øremerkede RPS-midlene fordelt på seks senter.

I 2016 ble Regionale Pilegrimssenter Stiklestad AS etablert etter et treårig utviklingsprosjekt som var finansiert av Nord-Trøndelag fylkeskommune med tilskudd fra NPS. Eiere og drivere av senteret er kommunene langs St. Olavsleden på norsk side, Nidaros bispedømme og Stiklestad Nasjonale Kultursenter. Gjennom tett samarbeid med St. Olavsleden på svensk side av grensen har RPS Stiklestad fått midler gjennom interregprosjektet Green Highway. RPS Stiklestad har ikke fast driftstilskudd fra NPS.

I utviklingen av RPS Stiklestad fikk pilegrimsarbeidet en regional operativ ressurs på St. Olavsleden. Dette har styrket innsatsen og ført til en høyere prioritering av arbeidet på denne leden.

Ved etableringen av NPS ble det besluttet å gjennomføre en evaluere NPS og de regionale sentrene i 2015. Hovedformålet med evalueringen var å få avklart om hvorvidt den statlige pilegrimssatsingen hadde ført til økt aktivitet og økt verdiskaping. Noe av hensikten med denne tidlige evalueringen var også etablere et «navigeringsverktøy» for det videre arbeidet.

Evalueringen ble gjennomført av konsulent-selskapet PricewaterhouseCoopers (PwC).

Rapporten «Nasjonalt Pilegrimssenter –evaluering av NPS og de regionale sentrene» ble levert 10. desember 2015. I sammendraget i rapporten står det blant annet:

«Det er klare indikasjoner på at strategien for pilegrimssatsing har gitt økt aktivitet, og det er overveiende sannsynlig at dette også har gitt økt verdiskaping. Veien er imidlertid lang før mål og meget høye ambisjoner i strategien kan sies å være innfridd.»

Vedrørende fremtidige ambisjoner sier rapporten:

«Det er liten tvil om at ambisjonene er høye for hva som kan oppnås og at det er et stort antall aktører som forventes å skulle ta del i utviklingen. Det sier seg selv at det vil være svært vanskelig å få alle disse til å prioritere pilegrimsarbeidet og etablere en koordinert satsing hvor man er sterkt avhengig av andres innsats for å lykkes. Som pådriver og koordinator er NPS, som var operativt fra våren 2013, gitt en svært krevende oppgave som ytterligere kompliseres ved at det operative arbeidet skal gjøres gjennom 6 regionale senter med ulike organisatoriske forankringer og spisskompetanse på ulike områder.»

I vurderingen av det økonomiske grunnlaget for pilegrimssatsingen konkluderte PwC med at det økonomiske nivået for 2015 ga grunnlag for datidens drift, men at det ikke var tilstrekkelig for å løfte en satsning som omfatter flere leder enn Gudbrandsdalsleden.

«Det er naturligvis en sammenheng mellom de økonomiske rammer som det nasjonale sentret og de regionale sentrene kan disponere og de tiltak som man har mulighet til å gjennomføre. Det er neppe tvil om at dagens økonomiske rammebetingelser er begrensende, og det foreligger heller ingen indikasjoner på at disse vil bli vesentlig styrket. For pilegrimssatsingen innebærer dette behov for fortsatt nøye prioriteringer det enkelte år og en erkjennelse av at større utviklings-prosjekter må tas over lengre tid.

NPS har ikke fått økt sine økonomiske rammer og kapasitet i takt med at det er tilkommet og godkjent flere leder. Utviklingen av ledene er

prosjektfinansiert, men det er en mer eller mindre uttalt forutsetning eller forventning at NPS skal overta ansvaret etter prosjektperioden og/eller når de nye ledene er godkjent. Uten økte budsjetter må nye leder ha varig lokal finansiering, sammen med et sterkt lokalt eierskap.»

I 2016 ble NPS virksomhetsoverdradd fra Riksantikvaren til Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider (NDR) som er et forvaltningsorgan under Kulturdepartementet. NPS ble organisert som egen avdeling på linje med Publikumsavdelingen og Nasjonalt kompetansesenter for verneverdige bygninger i stein.

På den ene siden styrket omorganiseringen pilegrimssatsingen ved at en større virksomhet fikk ansvaret for å løse oppdraget. NDR har ressurser i både kompetanse og kapasitet til å komplettere og styrke arbeidet knyttet til pilegrim. På den andre siden er pilegrimsoppdraget en tilleggsbestilling til en virksomhet som har som hovedoppdrag å restaurere og vedlikeholde Nidarosdomen og Erkebispegården, og å formidle Olavshistorien og bygningenes historie.

Under RA ble pilegrimsarbeidet styrt med tildelingsbrev til NPS, og finansieringen av NPS og RPSene var et spleiselag mellom fire departement, koordinert av Miljøverndepartementet. Ved virksomhetsoverdragelsen ble pilegrimsoppdraget gitt til NDR, som mottar en samlet ressurstildeling for hele oppdraget, med øremerkede tilskuddsmidler til de regionale sentrene. Dette medfører blant annet at driftsbudsjettet til NPS fastsettes av NDR etter en intern vurdering av virksomhetens samlede rammer og behov.

NDR har et stort oppdrag med begrensede ressurser, og å skulle veie utviklingstiltak for å styrke pilegrimssatsingen opp mot vedlikeholds- og driftstiltak i Nidarosdomen og Erkebispegården gir uforutsigbare rammer for pilegrimssatsingen.

Ved virksomhetsoverdragelsen i 2016 ble styremedlemmene i NPS løst fra sine verv, og driften av NPS inngår nå som en del av ansvarsområdet til styret for NDR.

På evalueringstidspunktet i 2015 var det kjent at NPS skulle overføres til NDR. Pwc ble derfor bedt om å vurdere den planlagte omorganiseringen i lys av utviklingen i pilegrimsarbeidet, status ved NPS og de regionale sentrene, og oppdraget i 2012-strategien. PwC drøftet ulike sider ved å organisere NPS under NDR, og pekte blant annet på behovet for forutsigbare økonomiske rammer i det videre arbeidet. Videre advarte rapporten mot at styret for virksomheten trolig ville få en mer perifer tilknytning til oppdraget, og at samarbeidsparter til NPS gjennom evalueringsprosessen hadde uttrykt uro for at relasjonen til fylkeskommunene blir svekket ved en forankring i NDR.

I Pwc-rapporten står det blant annet følgende knyttet til virksomhetsoverdragelsen:

«Sett fra et markedsførings- og kommunikasjonsynspunkt er det grunn til å stille spørsmål ved å videreføre (eller gjemme bort?) en nasjonal satsing på næringsutvikling, reiseliv, kulturminnevern, natur og miljø, og folkehelse som en relativt liten avdeling under «Nidarosdomens restaureringsarbeider», selv om satsingen skal være kirkelig forankret. Etter vår vurdering ville ambisjonene og synlighet for pilegrimsarbeidet vært best tjent med å etablere et selvstendig forvaltningsorgan.»

Erfaringene så langt viser at den økonomiske rammen til NPS har blitt redusert etter at pilegrimsoppdraget ble overført til NDR. I tillegg er det tilbakemeldinger om at rollen til NPS har blitt utydelig overfor sentrale samarbeidsparter, som etterlyser en tydelig ledelse av den nasjonale pilegrimssatsingen.

NYE PILEGRIMSLEDER

Det er en stor utfordring i det å koordinere, ta vare på og gi næring til lokalt og regionalt engasjement for pilegrimsarbeidet, og samtidig balansere ressursbruken for å kunne arbeide målbevisst for fortsatt å øke kvalitet og kapasitet på Gudbrandsdalsleden og St. Olavsleden som satsningsområder.

De siste årene har det vært stor interesse og engasjement for nye pilegrimsleder. Vi opplever at prosjekter som i startfasen finansieres av kommuner, fylkeskommuner, Riksantikvaren eller andre finansieringskilder har forventning om oppfølging og veiledning fra NPS i etableringsfasen, godkjenning som offisiell pilegrimsled ved prosjektslutt, samt at NPS tar koordinerings- og markedsføringsansvar i framtidig drift.

Fra 2013 og fram til i dag er følgende nye leder godkjent eller under utvikling:

Ytre led, St. Olavsleden

Prosjekt i regi av kommunene Frosta og Levanger. Parallell trasé på St. Olavsleden på strekningen Levanger-Trondheim, som går ut langs fjorden om Skogn, Ekne og Frosta, med båttransport inn til Trondheim. Arbeidet følges opp av Regionalt pilegrimscenter Stiklestad.

Valdalsleden

Prosjekt i regi av Norddal kommune, Møre og Romsdal. Led fra Valldal ved Storfjorden over fjellet til Dombås og inn på Gudbrandsdalsleden mot Trondheim. Leden ble godkjent høsten 2015. Det er ikke avklart ansvarsforhold knyttet til oppfølging av dette arbeidet.

Borgleden

Prosjekt i regi av Østfold fylkeskommune, del-finansiert av Riksantikvaren. Pilegrimsled fra Svenskegrensen i Halden gjennom hele fylket nordover til Follo og inn til Oslo. Leden åpnet til 1000-årsjubileet i Sarpsborg sommeren 2016. Det er ikke avklart ansvarsforhold knyttet til oppfølging av dette arbeidet.

Kystpilegrimsleia

Samarbeid mellom bispedømmene og fylkeskommunene langs kysten fra Stavanger til Trondheim, med delfinansiering fra Riksantikvaren i prosjektperioden. Kystpilegrimsleia ble godkjent i 2018 med en forutsetning om at prosjektet utviklet en drifts- og finansieringsmodell for

permanent drift etter avsluttet prosjektperiode. NPS er i 2019 prosjektleder for dette arbeidet, finansiert av fylkeskommunene og Riksantikvaren. Målet er å utvikle, forankre og etablere er driftsmodell innen utgangen av 2019. Dette arbeidet har klare forventninger til at ny langtidsplan for pilegrimssatsingen åpner for å etablere flere regionale pilegrimssentre, og at det gis økonomiske rammer til en bærekraftig satsing også på Kystpilegrimsleia.

Pilegrim i Nord

Samarbeidsprosjekt mellom Sør-Hålogaland bispedømme og Nordlandsmusea, med oppstart høsten 2015. Finansiert av Nordland fylkeskommune. Mål: Etablere sammenhengende kystled fra Trondenes til Trondheim.

Vestfold

Prosjekt i regi av Vestfold fylkeskommune, i samarbeid med Buskerud og Akershus fylkeskommune. Mål: Etablere en pilegrimsled på vestsiden av Oslofjorden fra Larvik til Oslo. Gjennom dette knyttes det norske nettverket av pilegrimsleder sammen med Hærveien over Jylland, som er en del av samarbeidet i statusen som Europeisk Kulturveg. Mål: Godkjenning i 2019.

Glåmdalsleden

Prosjekt i regi av Den norske kirken, Eidskog museum og Eidskog kommune i Hedmark. Mål: Etablere en led fra Svenskegrensen gjennom kommunen og nabokommuner til Domkirkeodden på Hamar, som en forbindelse mellom etablert led fra Karlstad-området i Sverige til Gudbrandsdalsleden mot Trondheim. Alternativt søkes det også mulighet til å kunne koble leden på Østerdalsledene.

STATISTIKK

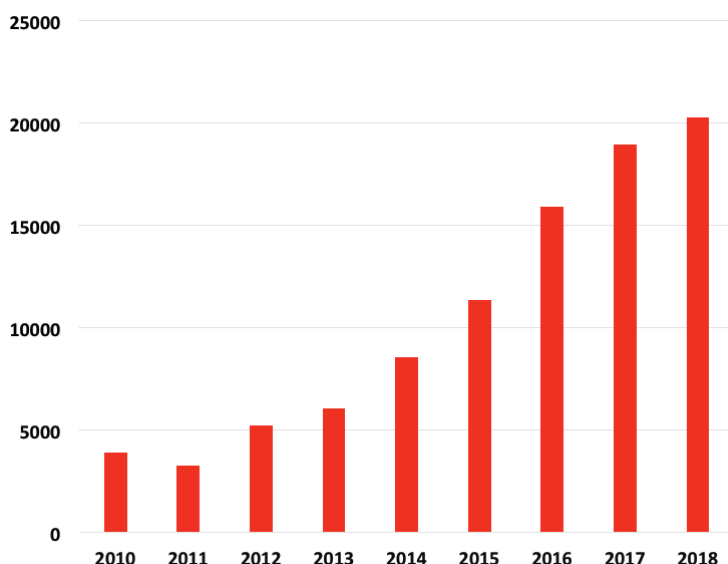
Nasjonalt pilegrimssenter og de regionale pilegrimssentrene har arbeidet kontinuerlig med metodikk for telling og datainnsamling for å ha best mulig oversikt, og for å kunne utarbeide informativ og dekkende statistikk over utviklingen.

Områder vi har arbeidet på er registrering av utsendte pilegrimer fra Oslo, mottak av pilegrimer i Trondheim og antall utdelte Olavs-brev, antall pilegrimsbesøk på regionale senter og antall overnattingsdøgn relatert til pilegrimsvandring på herberger og hoteller som er tilsluttet nettverket. Videre har vi plassert ut tråkkematter og infrarøde sensorer på utvalgte steder på ledene. Disse innretningene måler all trafikk som passerer, og gir oss en pekepinn på utvikling over tid, samt ferdselsmønster knyttet til tid og retning. Tråkkemattene og de infrarøde tellerne sier ikke noe eksplisitt om hva som er pilegrimer og hva som er andre brukere av pilegrimsleden.

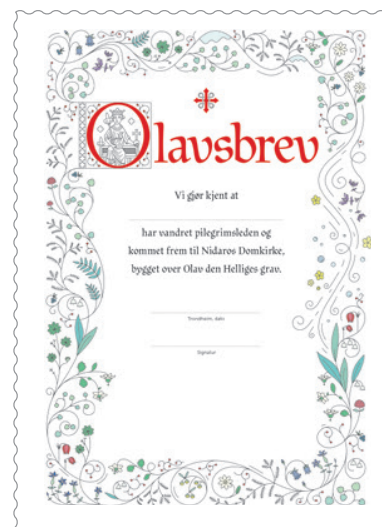
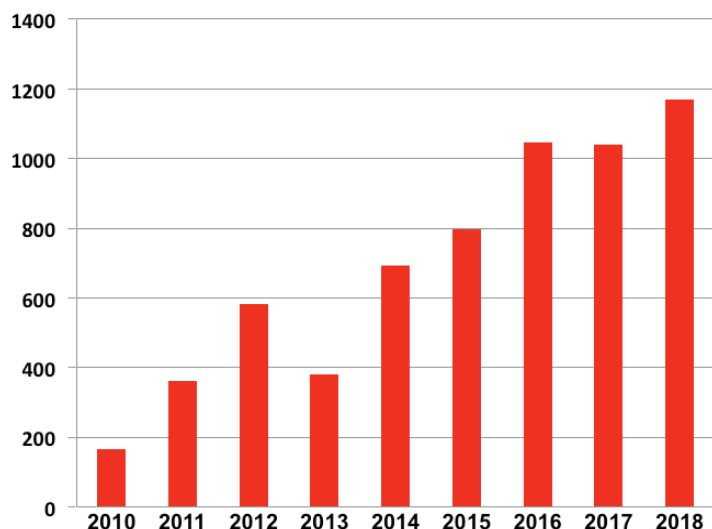
En utfordring når det gjelder innsamling av statistikk er at pilegrimsvirksomheten er langt større enn det vi klarer å måle, og at noe av aktiviteten på området ikke er organisert slik at vi i det statlige nettverket har tilgang til informasjonen. Det er de regionale pilegrimssentrene som primært står for datainnsamlingen og har kontakten med lokale aktører. Ved etablering av nye pilegrimsleder som ikke omfattes av ordningen med regionale senter mangler vi apparatet for å hente inn data om bruken på de nye ledene.

I det tallmaterialet hvor vi har hatt en stabil og konsekvent innsamling over en lenger tid ser vi at det har vært en god økning de siste 8 årene. Statistikken fra et av de mest omfattende og dekkende målepunktet; registrerte overnattingsdøgn på Gudbrandsdalsleden og St. Olavsleden viser en økning på over 500 % i perioden 2010-18, med en gjennomsnittlig vekst på ca. 27 % per år.

Registrerte overnattingsdøgn Gudbrandsdalsleden og St. Olavsleden

Antall Olavsbreve

Pilegrimer som har gått minst de siste 10 milene til Trondheim får etter modell fra Santiago de Compostela i Spania utstedte Olavsbrevet som diplom for sin vandring. Antall utstedte Olavsbreve har økt med mer enn 700 % siden registreringen startet i 2010.

De faktiske tallene for overnattingsdøgn og utstedte Olavsbreve er foreløpig forholdsvis lave, og derfor gir endringer store utslag ved prosentberegningen. Det som er viktig å merke seg, og bygge videre på, er at pilegrimsvirksomheten har en stabil og jevn positiv vekst.

Det er også viktig å merke seg at tallene for overnattingsdøgn bygger på de overnattingsstedene som det innhentes tallmateriale fra. Vi vet at mange pilegrimer benytter seg av andre overnattingssteder, spesielt i de større byene. Videre har spørreundersøkelser blant pilegrimer langs leden avdekket at mange pilegrimer sover utendørs eller i eget telt.

På de tellerne som vi har ute i terrenget ser vi at mange av strekningene på pilegrimsledene brukes av langt flere vandrere enn det vi får med oss med andre teller-metoder. Dette indikerer at pilegrimsleden i enkelte områder har en omfattende bruk som vandringsled, til friluftsliv og rekreasjon også utenfor pilegrims-satsingen. Bredden i bruken av pilegrimsleden bidrar til satsingens måloppnåelse hvor satsingen skal arbeide for «økt bruk av pilegrimsledene».

Avslutningsvis er det også viktig å poengtere at den største bruken av pilegrimsleden skjer lokalt gjennom blant annet skole-vandring, trosopplæringsarbeid i menighetene, og aktiviteter i trimgrupper, historielag og andre foreninger. Det er denne bruken som gir satsingen volum, og som gir satsingen lokal forankring og eierskap. Så langt har en ikke klart å utvikle gode systemer for å registrere denne bruken, og dette potensialet er noe av det NPS skal arbeide videre med.

- Godkjent St. Olavsvei
- Godkjent St. Olavsveg langs kysten
- Kommende St. Olavsvei
- Kommende St. Olavsvei langs kysten
- Annen pilegrimsled
- Godkjent St. Olavsveg i andre nordiske land

SYGARD GRYTTING

7. VEIEN FRAM MOT 2037

PILEGRIMSLEDEN – EN REISE SOM BERØRER

Dette kapittelet omhandler mål for pilegrims-satsingen, organisering av arbeidet, og hvilke prioriteringer og tiltak som skal gjøres i perioden 2020-25 for å nå målene.

Visjon: Pilegrimsleden – en reise som berører

MÅL

Pilegrimsleden - St. Olavsvegene til Trondheim skal være en av de viktigste pilegrimsrutene i Europa og en kjent og aktet vandringsled i Norge

Delmål 1:

Bevare den kirkelige forankringen, fornye pilegrimstradisjonen og være åpen og inkluderende for mennesker med ulik tro, kultur, tradisjon og motivasjon.

TILTAK

- Øke antallet åpne kirker langs leden
- Bygge en tydelig profil som pilegrimsmål for samtidsmennesket
- Tilrettelegge for utsending og mottak av pilegrimer i kirker langs leden
- Samarbeide med fagmiljøer om fornying av pilegrimstradisjonen

Delmål 2:

Øke bruken av pilegrimsleden til et volum som gir grunnlag for bærekraftig næringsutvikling.

TILTAK

- Systematisk oppbygging av kapasitet og kvalitet på overnattingstilbudet langs leden gjennom å bygge robuste nettverk av kommersielle næringsaktører
- Sikre god standard på skilting, merking og tilrettelegging av den fysiske leden

- Kontinuerlig utvikling av markedsføringstiltak, med blant annet digitale løsninger for turplanlegging og informasjonsformidling
- Utvikle gode verktøy for måling av den totale bruken av pilegrimsleden

Delmål 3:

Utvikle Pilegrimsleden skånsomt for å ivareta naturen, kulturminner og miljøet best mulig.

TILTAK

- Utarbeide handlingsplan for miljøvennlige løsninger i pilegrimsarbeidet
- Sikre pilegrimsleden mot slitasje
- Tilrettelegge for tilgang på sanitærfasiliteter langs pilegrimsleden
- Tilrettelegge for miljøvennlig person- og bagasjetransport

Delmål 4:

Styrke Pilegrimsleden – St. Olavsveiene til Trondheim som norsk, nordisk og europeisk kulturarv.

TILTAK

- Styrke formidlingen av kulturarven på og langs Pilegrimsleden
- Øke antall medlemmer og medlemsland i ACSOW
- Initiere og være aktiv partner i internasjonale prosjekt
- Bidra til at Trondheim tar vertskapsrollen på konferanser i regi av Europarådet og European Institute for Cultural Routes

ORGANISERING AV ARBEIDET

Regionale pilegrimssenter

Pilegrimsarbeidet er en grasrotbevegelse. Både den immaterielle og materielle verdiskapingen skjer i hovedsak lokalt på leden i møte mellom mennesker; på overnattingssteder, i åpne kirker, i dagligvarebutikker og på apotek, under lokal vandring, og ved tilfeldige møter mellom vandrere og mennesker som bor langs leden. Vertskapsrollen langs pilegrimsleden er et felles ansikt utad, og måten denne utøves på preger opplevelsene og erfaringene til de vandrende.

Ved å styrke det regionale arbeidet vil en styrke mulighetene for å kunne realiser 2012-strategien i årene framover. For å nå Kulturdepartementets ønske om å få flere fra inn- og utland til å velge kortere eller lengre strekninger av ledene i Norge vil et av de mest sentrale grepene være å styrke og utvide den regionale strukturen til flere av de godkjente ledene.

De regionale sentrene skal organiseres slik at en tar vare på og bygger opp under vertskapsrollen og det lokale engasjementet. Satsingen på Gudbrandsdalsleden fra 2010 og fram til i dag, med regionale pilegrimssenter langs leden, har gitt oss erfaring med at den regionale koordineringen er avgjørende for å kunne samle og motivere lokale ressurser i en felles innsats. De regionale sentrene skal ha tett kontakt med overnattingsstedene, kommunekontaktene, grunneiere, pilegrimsprestene og menighetsrådene, og frivillige lag og foreninger i sin region. Gjennom denne kontakten skal de spre informasjon, bygge kompetanse, skape engasjement, sikre kvalitet og bygge et felles eierskap til satsingen.

Videre skal de regionale sentrene ha lokalkunnskap om servicetilbud og pilegrimsleden som fysisk

struktur i et informasjons- og kommunikasjonsperspektiv. Både i planleggingsfasen og under vandring etterspørres det tips, råd og informasjon om overnattingsalternativ, etappelengder, transportmuligheter og annet service-tilbud. Lokalkunnskapen som de regionale sentrene besitter er svært viktig for å kunne håndtere informasjonsbehovet og forventningene som skapes gjennom markedsføringen av Pilegrimsleden – St. Olavsvegene til Trondheim.

De regionale sentrene skal også bidra aktivt i arbeid knyttet til planlegging og tilrettelegging i reguleringssaker og sikring av kapasitet langs leden. I dette arbeidet er fylkeskommunene og kommunene sentrale samarbeidsparter som både har forvaltnings- og beslutningsmyndighet, og som har virkemidler knyttet til regional utvikling.

Ved etablering av nye senter skal det vurderes en mer enhetlig organisering av sentrene, hvor en legger vekt på fagmiljø, kompetanse og forutsetningene for en robust driftsmodell.

Nasjonalt pilegrimssenter

Et samlet tilbud om pilegrimsvandring på gode veger i norsk natur og kultur, som rommer perspektiver innen både kirke, kultur, næring og miljø, fordrer at de ulike aktørene beveger seg i samme retning til omtrent samme tid. NPS skal skape og lede an i denne bevegelsen, og dette vil være avgjørende for videreføre den positive utviklingen i årene framover.

NPS skal bygge merkevaren Pilegrimsleden – St. Olavsvegene til Trondheim gjennom en samordnet innsats som er bygd på godkjenningskriterier for pilegrimsleder, felles standard for skilting og merking, forvaltningsplan for bruk av logo, markedsføring og digital plattform for tur-

planlegging, og som sekretariat for statusen som Europeisk Kulturveg. NPS skal ha innblikk i den nasjonalt utviklingen i arbeidet, og et overblikk knyttet til egen rolle og mulighetsrommet internasjonalt.

For å sikre den framtidige pilegrimssatsingen må NPS ha en tydelig rolle og forutsigbare rammer. Pilegrimssatsingen er et nasjonalt anliggende med politiske, religiøse, ideelle og kommersielle interesser. Denne satsingen bør ledes av et eget styre som er dedikert til oppdraget, og som står i dialog med besluttsende myndigheter. Det nasjonale senteret skal lede arbeidet i tett dialog og relasjon med sentrale samarbeidsparter og sikre rolleavklaringer og gode synergier. NPS skal være satsingens ansikt og stemme utad gjennom å ta ansvar for satsingens profil og merkevarebygging, og arbeide for gode rammebetingelser og tiltak som bidrar til verdiskapning og positiv utvikling langs leden gjennom økt bruk av den.

Ved opprettelsen av NPS i 2013 hadde senteret eget styre og en intensjon om at senteret skulle etableres som et ordinært forvaltningsorgan. Erfaringene de siste årene viser at organisasjonsmodellen som ble beskrevet i mandatet i 2013 høyst sannsynlig vil være en god måte å organisere arbeidet på for å sikre satsingen pilegrimssatsingen for den neste 20 årene.

Satsingsområder og premisser for satsingen

En pilegrimsvandring eller en vandring på pilegrimsleden må oppleves som like tilgjengelig for alle mennesker, uavhengig av ståsted, bakgrunn og motivasjon for vandringen. Vi må i sterkere grad klare å formidle hva som er pilegrimsledenes felles særtrekk som gjør vandringen spesiell – og anbefalelsesverdig. Her er den historiske tradisjon med vandring på gamle ferdselsårer mot helligsteder sentral, men også at man vandrer i levende kulturlandskap med all den variasjon, historie, naturmangfold, kulturarv, byggeskikk og menneskemøter som bare pilegrimsveiene kan by på. I sum gjør dette pilegrimsvandring til noe mye mer enn en vandring. Den blir en reise for refleksjon og alle sanser.

For at enda flere skal velge å benytte seg av pilegrimsledene til vandring må tilbudet oppleves som relevant for samtidsmennesket. Det er levende historie, levende kultur, levende tro, levende natur, samtidens utfordringer og enkeltmenneskers liv og søken som må være inngangen for den videre pilegrimssatsingen.

Videre må pilegrimsledene være gode stier og veier å gå på, med tydelig og god merking og skilting, tilgang til rent vann, rasteplasser og sanitæranlegg. Og sist, men ikke minst, vi må fortelle verden at Pilegrimsleden finnes. Redaksjonell omtale nasjonalt og internasjonalt, og framtidsrettede løsninger for digital kommunikasjon i kombinasjon med guidebøker og kartmaterieill vil være avgjørende for å øke kjennskapen til Pilegrimsleden, og gjennom det bidra til økt bruk av pilegrimsledene.

Kirke, tro og søken

Pilegrimssatsingen skal ha en tydelig kirkelig forankring, og samtidig være åpen og inkluderende for mennesker med ulike tro, kultur og religion. Pilegrimsvandring er en religiøs tradisjon, en vandring mot et hellig mål. Enhver kirke kan sees på som et lokalt pilegrimsmål, selv om mange av de som vandrer langt ser på Nidarosdomen som sitt mål for vandringen.

I vår tid er praksiser formende for våre livsoppfatninger, kanskje mer enn den rene intellektuelle forståelsen. Pilegrimsvandring kan ses som en gammel trospraksis som er revitalisert og har fått fornyet form og mening gjennom menneskers bruk av den i vår tid. Kirken skal stimulere til konstruktiv bruk av et rikt repertoar som finnes i tradisjonene, hvor fellesnevneren for kirkens satsing handler om å utvikle sansen for det hellige.

Kirken er en av de viktigste premiss- og innholdsleverandørene til det moderne pilegrimsfenomenet. Kirke-skolesamarbeid, diakonale tilbud og menighetsbyggende aktiviteter som trosopplæringstiltak for barn og unge, og kortere vandring i lokalmiljøet åpner for bruk av leden for et stort antall mennesker. Kirken bidrar

i dag til mange brukere av pilegrimsleden lokalt. Alle bispedømmer i Den norske kirke har i dag pilegrimsarbeid, flere prester arbeider med pilegrimsvirksomhet, og det utføres teologisk arbeid for å tematisere helligstedets rolle, betydning og funksjon.

Pilegrim handler ikke bare å vandre til vakre og historiske steder, men også om å ta i bruk landskap og historier langs leden til å skape dybde, refleksjon og aktualitet. Kirken kan berøre pilegrimen uavhengig av åndelig ståsted. Helligstedet er et sted for alle pilegrimer. Pilegrimsvandring gir kunnskap, forståelse, og opplevelse av vår kristne kulturarv. Kirkens forhold til kirkerom og kirkebygg har endret seg de siste tiårene og favner bredere.

Åpne kirker langs leden er en symbolsak som handler om å møte en forventning fra vandreren om å bli tatt imot, uavhengig av tro eller tradisjon. For mange er ei åpen kirke et sted å søke stillhet, et sted for å kjenne på tradisjoner og historie, en kulturhistorisk og arkitektonisk opplevelse, eller sted for religiøs praksis og svar på behovet for åndelighet. Og for mange vil nok kirkebesøket være en blanding av flere av disse perspektivene.

Næringsutvikling

Reiselivet i Norge er i vekst. Faktorer som natur og kultur er viktige elementer som bidrar til veksten av tilreisende til Norge. En bærekraftig utvikling er grunnleggende for utviklingen av norsk reiseliv, og i Stortingsmelding 19, «Opplev Norge - unikt og eventyrlig» beskrives det hvor viktig det er å forankre reiselivet i områdene miljø, og sosiale og økonomiske faktorer. Det er fokus på merking av turstier, etablering av bedriftsklynger, lokalprodusert mat, formidling av kulturhistorie og opplevelser av kulturlandskap. Pilegrimsleden er trukket fram i meldingen, hvor det blant annet står:

«Pilegrimsledene bindes sammen av natur- og kulturminner knyttet til middelalderen og Olavs-tradisjonen. Pilegrimsledene støtter dermed opp om utviklingen av et bærekraftig reiseliv gjennom

økt verdiskaping, produktivitet og flere levedyktige distrikter.»

Reiselivsnæringen har en målsetting om «Hele Norge – hele året,» og nettverket av pilegrimsleder har i særlig grad et stort potensial til å kunne mobilisere besøkende rundt om i store deler av landet. Utenlandske pilegrimer som vandrer i Norge går i gjennomsnitt i 21. Dette er trolig av de turistene som oppholder seg i Norge lengst, og som ser mest av vårt langstrakte land.

I handlingsplanen for Friluftsliv (KMD 2018) gir regjeringen uttrykk for et ønske om å videreutvikle Pilegrimsleden og Kystpilegrimsleia, samt å videreføre satsingen på digital formidling og økt kjennskap til kulturarv og historiske ferdselsstier. Et annet område som trekkes fram i planen er mulighetene som ligger i nordisk samarbeid med fokus på historiske miljøer, kulturminner samt natur- og kulturarv. Pilegrimsledens status som Europeisk kulturveg bidrar til styrket det nordiske samarbeid knyttet til vår felles kulturarv. Kultur- og naturturisme er i sterk vekst, og Olavshistorien og nettverket av autentiske pilegrimsleder vekker stor interesse i det internasjonale markedet.

Handlingsplanen for Friluftsliv beskriver også friluftslivet betydning for verdiskaping knyttet til matkultur og opplevelser. Eksempler langs pilegrimsleden er guidede pilegrimsturer, mat-safarier og utvikling av overnattingstilbud i utmarksleirer og setermiljøer langs leden.

Økningen i lokal verdiskaping skal komme gjennom å bygge merkevaren pilegrim. Dette skal oppnås gjennom å ha et tydelig brukerbasert ståsted der de ulike brukernes motivasjonsgrunnlag er utgangspunkt for valg og prioriteringer i både utviklings- og markedsarbeidet. Dette innebærer å sikre at man tilbyr og leverer riktige opplevelser til riktige brukere hele året. Det skal tilbys lokalt foredlede og godt tilpassede opplevelser og servicetjenester for ulike segmenter av pilegrimer. Det må være kvalitet på leveransene for å sikre gode opplevelser gjennom hele kundereisen, både før, under og etter vandringen.

Kultur

Kulturarven er den store felles overbygningen for hele pilegrimssatsingen. Middelalderkirker, gravhauger og ulike kulturminnene knyttes sammen av ledene som historiske veifar. Dette gir oss en unik mulighet til økt kjennskap og bevissthet om egen kulturarv. Det gir også nye muligheter til å ta kulturarven i aktiv bruk – og dermed gjøre den relevant for oss som lever i dag. Men kulturarven er ikke en fast størrelse, den reproduseres. Nye liv og nye initiativer som er uttrykk for vår kultur i dag vil bli framtidens kulturarv. Langs leden har mange latt seg inspirere av kulturarven og skapt nye institusjoner og nye kulturopplevelser. Den levende kulturen er derfor også en vesentlig del av tilbudet til pilegrimsvandreren. Pilegrimssatsingen skal derfor i enda større grad samarbeide med museer og kulturinstitusjoner langs ledene.

Pilegrimsleden er fylt av kultur, både materiell og immateriell. Likeså er kunst nærværende både i kirkelige sammenhenger, og i nåtidens moderne former. Kulturlivet gjennom kunst, musikk og teater er nærværende langs pilegrimsleden. Verdiskaping er sentralt innen kulturlivet langs pilegrimsleden. Her finnes det rom både for kulturell verdiskaping av ikke kommersiell karakter, samt for mer næringsdrivende kulturvirksomhet som bidrar til levedyktige distrikter på landsbygda langs ledene.

Pilegrimsleden skal bidra til å bygge møtesteder mellom ulike kulturer, og statusen som Europeisk legger til rette for økt kulturelt samarbeid mellom europeiske land. Stortingsmelding nr 8 «Kulturens kraft» tar spesielt opp temaet om internasjonal kulturinnsats. Pilegrimsarbeidet, både når utenlandske pilegrimer vandrer i det norske kulturlandskapet, eller når St. Olav Ways deltar på internasjonale kulturarrangementer og konferanser, bidrar til økt forståelse og mangfold innen norsk kultur.

Nettsiden www.pilegrimsleden.no skal gjøre kulturarven og kulturminner som er langs pilegrimsleden digitalt tilgjengelig for ulike målgrupper både nasjonalt og internasjonalt. Stortings-

meldingen løfter også frem betydningen av kulturlivet som en arena for dannelse, spesielt opp mot barn og unge. Gjennom et utvidet samarbeid skal Pilegrimsleden i enda større grad være en arena hvor skoler, barnehager og menigheter formidler verdifull informasjon om norsk kulturhistoria, Olavsarven og kirke- og middelalderskultur.

Frivilligheten er en viktig grunnpilar i pilegrimssatsingen. Uten alle dugnadstimer lagt ned av merkemansker, pilegrimsverter og lokale lag og bygdeforeninger samt menigheter og turistforeninger hadde pilegrimsleden ikke vært der den er i dag. Stortingsmelding nr. 10, «Frivilligheita», tar frem hvor viktig frivilligheten er for samfunnsbyggingen og kulturformidlingen i Norge. Pilegrimsleden binder på en flott måte sammen ulike frivillighetsinteresser på tvers av geografi og tematikk, og dette arbeidet skal utvikles enda mer i årene fremover. Arbeidet med kultur innen frivilligheten har gitt gode resultater i samarbeide mellom frivilligheten og det offentlige Norge.

Miljø

Visit Norway har utarbeidet 10 bærekraftsprinsipper rundt bevaring av natur, kultur og miljø, og styrking av sosiale verdier og økonomisk levedyktighet. Pilegrimsvandring er grønn turisme, og sammen med andre initiativer utgjør miljøaspektet en sentral og viktig del av pilegrimssatsingen, både for miljøet, de ulike aktører og for pilegrimene selv. Bærekraft og bevisstgjøring er verdier som forener aktørene på tvers av sektorer og landegrenser, og pilegrimsleden er en arena hvor dette skal komme tydelig fram som prioriterte områder.

Folkehelseaspektet ved pilegrimsvandring er en viktig motivasjonsfaktor for kommunenes arbeid med tilrettelegging og tilgjengeliggjøring av Pilegrimsleden lokalt. Regjeringen ønsker å bidra til at flere kommer i bevegelse og får oppleve friluftsliv som en kilde til bedre helse og høyere livskvalitet. I Stortingsmelding nr. 18, «Friluftsliv», ønskes det at friluftsliv skal prioriteres i nærmiljøet. I Norge er det i dag ca. 2500 km merket pilegrimsled hvor store deler

av denne går gjennom byer, tettsted og bygder. Terskelen for en kortere eller lengre pilegrimsvandring er lav og passer ulike brukersegmenter.

Kulturminner er tydelig tatt frem i Stortingsmeldingen som opplevelseselementer under en friluftslivstur, og langs pilegrimsleden er det rikelig med kulturminner og kulturmiljøer. Pilegrimsleden er eksplisitt nevnt i Stortingsmeldingen som et tiltak som tilrettelegger godt for friluftslivet i Norge. Kystpilegrimsleia blir på sin side trukket frem som et godt verdiskapings-tiltak for kystbasert friluftsliv.

Internasjonalt arbeid – europeisk kulturveg

Det internasjonale arbeidet gjennom statusen som Europeisk Kulturvei har styrket det nordiske samarbeidet i nettverket av St. Olav Ways. Dette arbeidet bygger opp under målet om å gjøre Pilegrimsleden – St. Olavsvegene til Trondheim til et av de viktige europeiske pilegrimsmålene, noe som vil bidra til at stadig flere mennesker velger å gå kortere eller lengre turer på pilegrimsledene i Norge. NPS har en viktig koordinerende rolle i dette internasjonale nettverket, både relasjonsmessig til de andre aktørene, og formelt overfor EICR som «Route Manager» for St. Olav Ways på vegne av foreningen «Association for the Cultural Route of St. Olav Ways» (ACSOW).

ACSOW har i dag rundt 20 medlemmer fra Norge, Sverige, Danmark og Finland, og opplever stor interesse for samarbeid om kulturarv og vandringsturisme fra internasjonale aktører. Gjennom formalisering og etablering av ACSOW er det lagt et godt grunnlag for å utvide dette samarbeidet, styrke posisjon som et viktig europeisk pilegrimsmål, og bidra til økt bruk av pilegrimsledene til Trondheim.

Gjennom det internasjonale arbeidet og vår felles kulturarv knyttet til Olavshistorien skal det fokuseres på styrket samarbeid med høyskoler, universiteter, museer og andre relevante institusjoner og aktører som er knyttet geografisk otematisk til kulturarven som ligger til grunn for samarbeidet i St. Olav Ways.

PRIORITERING AV PILEGRIMSLEDER

Vi har i dag to kategorier av pilegrimsleder i Norge; Olavsleder som har Nidarosdomen som mål, og andre regionale leder med andre pilegrimsmål. NPS har godkjennings- og koordineringsansvar overfor den første kategorien, mens den andre kategorien så langt ikke omfattes av forvaltningsoppdraget til NPS.

Når en pilegrimsled blir offisielt godkjent blir den automatisk likestilt med de øvrige offisielle ledene. I teorien betyr dette at alle godkjente leder kan forvente å bli forvaltet på samme måte. Så langt har det vært en praksis på at alle godkjente leder automatisk får status som Europeisk kulturvei.

Den er flere svakheter ved dagens praksis når det gjelder godkjenning av leder.

For det første gir dagens praksis uklare signaler om prioriteringer og grad av involvering fra NPS. Dette kan gi utrygghet for lokale og regionale aktører, samtidig som det skaper forventninger som ikke blir innfridd.

For det andre skapes det utfordringer knyttet til forvaltningen av ledene. Slik det er i dag mangler flere av de godkjente ledene operative ressurser lokalt og regionalt. Dette gir seg utslag i varierende kvalitet på merking og skjøtsel av leden, uklare roller knyttet til ansvar for informasjonsarbeid og oppfølging av henvendelser, og uforutsigbarhet med hensyn til service-tilbud og kapasitet for vandrere.

For det tredje er det gjennom etableringen av ACSOW avdekket behov for en felles nordisk standard for nettverket av ledene som utgjør St. Olav Ways som Europeisk Kulturvei. Kulturveistatusen er et kvalitetsstempel og en garanti for gode servicefunksjoner, og formidling og tilrettelegging på et visst nivå. NPS er som «Route Manager» ansvarlig overfor EICR når det gjelder forvaltningen av statusen, og slik det er i dag er det flere av de godkjente ledene som sannsynligvis ikke fyller standardkravet som Europeisk Kulturvei.

NPS skal evaluere godkjenningspraksisen og i samarbeid med sentrale samarbeidsparter utarbeide et system som klassifiserer de ulike ledene. Dette vil gi rom for forskjellige nivåer på tilrettelegging og oppfølging, og samtidig gi viktige avklaring for både aktørene på de ulike ledene, og for pilegrimsvandrere som planlegger og gjennomfører sine vandringar.

Gudbrandsdalsleden

Arbeidet langs Gudbrandsdalsleden har bidratt til å revitalisere pilegrimsfenomenet, til å åpne opp pilegrimsbegrepet, og til å etablere næringsutvikling og reiselivstenkning inn i pilegrims-satsingen. Langs Gudbrandsdalsleden er det etablert en godt merket led, det er bygget opp gode nettverk av samarbeidsparter, det er tilgjengelig overnattingskapasitet og gode transporttilbud ved start- og slutt punkt med både fly, tog og buss.

De regionale sentrene langs Gudbrandsdalsleden mottar fast statlig grunnfinansiering, som i tillegg har utløst betydelige midler gjennom støtte fra fylkeskommuner, kommuner, andre aktører og gjennom egeninntjening. Om lag 71 % av langvandrende pilegrimer det siste året gikk Gudbrandsdalsleden.

Gudbrandsdalsleden skal fortsatt prioriteres høyt, og denne leden vil være en av de ledene som har best forutsetninger for å kunne møte en betydelig vekst i antall vandrere på pilegrimsleden de neste årene. Fordelingen av statstilskuddet til regionale senter har de siste årene gitt reduksjon i overføringen til sentrene langs Gudbrandsdalsleden, dette som en følge av at tilskuddet er delt på flere senter. For å sikre driften og veksten på Gudbrandsdalsleden, og for å sikre eksternt medfinansiering, er det viktig å styrke sentrene i Oslo, på Gran, Hamar, Hundorp og på Dovrefjell.

St. Olavsleden

Arbeidet på St. Olavsleden koordineres i dag av Regionalt Pilegrimssenter Stiklestad. Parallelt med etableringen på Stiklestad ble pilegrim et av satsingsområdene i et Interregprosjekt i 2012 hvor Trondheim, Østersund og Sundsvall

fokuserte på å styrke samarbeidet gjennom felles reiselivs- og næringsutviklingstiltak.

Disse to initiativene har gitt arbeidet på St. Olavsleden et løft på begge sider av riksgrensen, og St. Olavsleden er i dag den eneste operative pilegrimsleden som henger sammen med en merket og tilrettelagt led i Sverige. Omtrent 22% av langvandrende pilegrimer som kom til Trondheim i 2018 hadde gått St. Olavsleden. Leden har gode transportmuligheter gjennom nærhet til jernbane store deler av strekningen i både Norge og Sverige, og med flyplasser ved start- og slutt punkt.

Det regionale senteret på Stiklestad har ikke fast statlig tilskudd. I den framtidig satsingen er det viktig å prioritere senteret økonomisk gjennom at det innlemmes i ordningen med statlig grunnfinansiering etter modell fra sentrene langs Gudbrandsdalsleden. Dette vil sikre driften og gi rom for å arbeide med økt kvalitet og kapasitet på den norske delen av leden, og i tillegg styrke samarbeidet med aktører på svensk side.

Kystpilegrimsleia

Utviklingsarbeidet på Kystpilegrimsleia har de siste årene vært organisert som et samarbeidsprosjekt mellom fylkeskommunene og bispedømmene langs kysten fra Egersund til Trondheim. Arbeidet har vært finansiert med verdiskapningsmidler fra RA og årlige bidrag fra de involverte fylkene, og Kystpilegrimsleia ble godkjent som St. Olavsvei til Trondheim i 2018. En av forutsetningene for godkjenning var at det ble utviklet og etablert en driftsmodell som skal ha operativt ansvar for leia som samarbeidspart med NPS når prosjektperioden utløper pr. 31.12.19.

Kystpilegrimsleia representerer noe nytt innen vår tids pilegrimsarbeid, hvor vi tradisjonelt tenker vandringsruter. Fra gammelt av vet vi at kystleia var den mest brukte ferdselsåren til og fra Nidaros, og at mange pilegrimer seilte på sin ferd mot helligmålet.

En revitalisering av denne tradisjonen tilbyr et alternativ til dagens vandringar, og vil bidra til å tilrettelegge for pilegrimsopplevelser for nye

brukergrupper. Fjord-Norge og kysten er sentrale reiselivsmål, med aktører som er vant til å forholde seg til reisende. Kysten er rik på historie og kulturminner, og gjennom arbeidet med Kystpilegrimsleia etableres det en sammenhengende reise mellom kulturminner og helligsteder som nøkkelpunkt på ferden mot Trondheim. Et pilegrimstilbud langs kysten er også et viktig tiltak for å utvide sesongen for pilegrimsreiser til Nidaros, hvor vær- og føreforhold over fjellområdene i innlandet begrenser sesongen.

Etableringen av Kystpilegrimsleia involverer en stor del av landet vårt i pilegrimssatsingen, og vil i stor grad bidra til økt bruk av pilegrimsleden, både gjennom lokal og regional aktivitet, og ved lengre reiser og organiserte turer langs kysten.

NPS er involvert i arbeidet med å utvikle en framtidig driftsmodell for Kystpilegrimsleia. Hele denne satsingen preges av godt forankringsarbeid over tid, med entusiasme, eierskap og vilje til å bygge et godt pilegrimstilbud.

Med bakgrunn i erfaringene fra arbeidet med å bygge opp tilbudet og driften av Gudbrandsdalsleden foreslås det en modell med fire regionale senter langs kysten. Disse sentrene skal ha definerte geografiske regioner som til sammen dekker hele strekningen fra Egersund til Trondheim, med langsiktige samarbeidsavtaler med NPS hvor roller og primære arbeidsoppgaver avklares tydelig.

En statlig grunnfinansiering av disse sentrene vil være viktig for å kunne utløse lokal og regional medfinansiering. Statusen til de regionale sentrene på Kystpilegrimsleia avhenger også av opplevelsen av å bli innlemmet i den nasjonale satsingen gjennom like vilkår som de øvrige sentrene.

Borgleden

Pilegrimsleden gjennom Østfold og Akershus mellom svenskegrensen i Halden og Oslo ble åpnet i 2016 under navnet Borgleden. Etablering av leden kom som følge av et middelalderprosjekt i Østfold fylkeskommune med finansiering fra RA.

Borgleden går gjennom en folkerik region, og arbeidet har generert godt samarbeid mellom

fylkeskommunen, kirken, frivilligheten og det kommunale leddet med Olavsbyen Sarpsborg i spissen. I tillegg grenser denne regionen til Sverige, hvor det nå arbeides aktivt for å etablere en merket og tilrettelagt St. Olavsvei fra Gøteborg til Borgleden på grensen mot Halden.

Denne utviklingen er viktig med tanke på å koble pilegrimsleden i Norge tettere med pilegrimsleder i Sverige og Danmark, noe som er en forutsetning for statusen som Europeisk Kulturvei. På Borgleden er det behov for en regional aktør som har ansvar for koordinering av arbeidet i regionen. Mulighetene og oppgavene knyttet til et styrket samarbeid med aktører sørover i Sverige forsterker dette behovet. En anbefaler at det opprettes et regionalt senter på Borgleden for å ivareta disse oppgavene, og at dette senteret gis oppdrag, mandat og statlig grunnfinansiering på lik linje med de øvrige regionale pilegrims-sentrene.

Øvrige leder

Nordleden, Romboleden, Østerdalsledene og Valdalsleden er godkjente leder med lokale interesser og ressursmiljøer, men som delvis mangler en formalisert organisering og et avtalefestet samarbeid med NPS. Alle pilegrimsleder som presenteres på nettsiden www.pilegrimsleden.no skaper interesse og etterspørsel etter praktisk informasjon og turforslag. Hver av disse ledene bør ha en led-kontakt som koordinerer det lokale arbeidet, og som tilrettelegger for informasjonsflyt. Oppgaven som led-kontakt skal formaliseres i en samarbeidsavtale med NPS.

I det forestående arbeidet med klassifisering av pilegrimsledene vil avklaringer rundt ambisjonsnivå, mål og ønske om lokale og regionale forpliktelser være viktige for å finne riktig nivå på profilering, modell for organisering av arbeidet og statlig involvering.

Arbeidet med å etablere Tunsbergleden fra Tønsberg til Oslo er i slutfasen, med planlagt åpning av leden i august 2019. Driften av denne leden bør i oppstarten koordineres av en led-kontakt, hvor det i godkjeningsprosessen avklares hvordan denne funksjonen skal organiseres.

Pilegrimsledene til Selje, Røldal og i Valdres er frittstående regionale pilegrimsleder. Disse ledene er ikke prioritert i den statlige satsingen, men representerer like fullt viktige pilegrimsmål som omfattes av ansvarsområdet til NPS. Arbeidet knyttet til disse ledene bidrar til at hele pilegrimssatsingen når målsettingen om at flere skal gå kortere eller lengre strekninger av ledene i Norge, og NPS må gjøres i stand til i en viss grad å følge opp og støtte aktiviteter og tiltak på disse pilegrimsledene.

Når det gjelder prosjekter under utvikling, som Pilegrim i Nord og pilegrimsleden i Eidskog, vil forhold som lokal og regional interesse, involvering, ambisjonsnivå og potensiale for bærekraftig utvikling påvirke framdrift og omfang av satsingsområdene. En forutsetning for å kunne utvide nettverket av godkjente pilegrimsleder i framtiden vil være tung lokal og regional forankring, stort engasjement og sterk vilje til å bidra økonomisk med å bygge opp organisering og infrastruktur.

NÅVÆRENDE OG FRAMTIDIGE SAMARBEIDSPARTNERE

NPS eier verken virkemiddelapparatet eller verdikjeden i pilegrimssatsingen. Oppdraget er å arbeide for verdiskaping og positiv utvikling langs pilegrimsleden gjennom økt bruk av den. For å lykkes med denne målsettingen er vi avhengig av et bredt spekter av interessenter og samarbeidspartner som bidrar i felles retning mot felles mål.

I evalueringen i 2015 kom det fram at enkelte av samarbeidspartene til NPS etterlyste bedre involvering i utforming av strategier, rammer og retningslinjer, og at en gjennom tettere dialog kunne ha spilt på kompetanse fra interessentene i enda større grad. Samarbeidsrelasjonene med disse partene skal styrkes gjennom blant annet bedre informasjonsflyt og tilrettelegging av flere arenaer for kompetansedeling og utveksling av erfaringer og synspunkter.

Regionale Pilegrimssenter

På den ene siden er NPS i stor grad oppdrags-giver for RPSene, med tildelingsbrev og krav om

rapportering. På den andre siden fungerer NPS og RPSene som et nettverk med felles forvaltning av oppdraget og utvikling av satsingen. Arbeidet som gjøres ved RPSene kan i hovedsak deles i to kategorier; internt mot samarbeidspartene og eksternt mot brukerne av pilegrimsleden. Oppgavene som utføres ved de regionale sentrene er avgjørende for å kunne sikre lokal og regional forankring og eierskap til satsingen, sammenhengende og standardisert merking av leden, åpne kirker, overnattingskapasitet med forutsigbar standard og tilgjengelighet, og god informasjon til vandrere og turoperatører. I tillegg til løpende samarbeid i aktuelle saker har NPS og RPSene videokonferanser og regelmessige dagens forummøter gjennom året.

Fylkeskommunene

Fylkeskommuner som har pilegrimsled må ha pilegrimssatsingen i planverket. Dette er viktig for at fylkeskommunen som regional planmyndighet skal kunne sikre framtidig bruk og ivaretagelse av pilegrimsleden. Fylkeskommunen bør ha et tett samarbeid med regionale pilegrims-senter og NPS, og det regionale senteret bør være høringsinstans i pilegrimsrelevante saker.

Fylkeskommunene har en sentral rolle inn i arbeidet gjennom blant annet kulturminne- og friluftslivforvalter, og gjennom regional utvikling. Ved omlegginger av traseer på etablerte leder, og ved etablering av nye leder er fylkeskommunene saksbehandlere med innstillingsmyndighet.

Oppfølging og koordinering av kommunene langs leden er også en viktig oppgave for fylkeskommunene, og vi ser gode effekter av treparts-avtaler om samarbeid og oppgavefordeling mellom fylke, kommune og regionalt pilegrims-senter i de regionene dette er gjennomført. Ordningen med treparts-avtalene eller andre former for formalisering av det regionale og lokale samarbeidet skal styrkes i det videre arbeidet.

Hver høst inviteres alle fylkeskommuner som er berørt av pilegrimssatsingen til møte med NPS og de regionale sentrene. Et tettere samarbeid med fylkeskommunene vil kunne gi gode synergier for

pilegrimsarbeidet i årene framover, gjennom ressurstilgang og bedre ressursutnyttelse, og kompetanse på ulike fagområder som bygger opp under en bærekraftig satsing på pilegrim.

Kirken

Hele pilegrimstradisjonen bygger på en religiøs praksis, med vandringer mot et hellig mål. Dette særtrekket er det som skiller pilegrimsvandring fra annen type vandringsturisme. Kirkene er både en sentral samarbeidspart og en selvstendig innholdsleverandør i pilegrimsarbeidet, hvor åpning av flere kirker langs leden er et av tiltakene som må på plass for å møte forventningene fra de som vandrer på pilegrimsleden.

Gjennom hele sesongen arrangeres det utsendelser og pilegrimsmesser i kirker langs leden. Nidarosdomen har styrket bemanningen ved pilegrimsmålet i de travleste sommermånedene, og inviterer til pilegrimsmesse hver ettermiddag hele sommeren.

Kirkerådet har oppnevnt et Nasjonalt Kirkelig Pilegrimsutvalg som et bindeledd mellom kirken og den nasjonale pilegrimssatsingen. Dette er en viktig ressurs for NPS i arbeidet med å koordinere den statlige satsingen, og en viktig arena for å avklare samarbeidsområder og veivalg i arbeidet.

Kommunene

Alle kommuner som har pilegrimsled skal ha denne inn i sitt planverk, og det regionale pilegrimscenter bør være høringsinstans i saker som berører pilegrimssatsingen. Den enkelte kommune har i stor grad tatt ansvar for skjøtsel, merking og rydding av pilegrimsleden i sin kommune. De regionale sentrene følger opp dette arbeidet i sine regioner, med rådgivning, veiledning og kvalitetskontroll. Det er ofte frivillige lag og foreninger som utfører det operative arbeidet på oppdrag fra kommunen, noe som styrker det lokale eierskapet og interessen for pilegrimsleden i lokalsamfunnene.

Kontakten mellom RPS og den enkelte kommune gir også mulighet til å planlegge servicetilbud

langs leden gjennom tilrettelegging av lokal næringsutvikling. Kommunene har ofte egne næringsfond og utviklings- og rådgivings-selskaper som bistår de regionale sentrenes arbeid med utvikling av pilegrimsledene.

Frivilligheten

Det frivillige arbeidet som legges ned i pilegrims-satsingen er svært viktig for å kunne nå målsettingen om at pilegrimsledene skal være gode veger å gå på, og at vi skal kunne tilrettelegge for at flere mennesker fra inn- og utland går kortere eller lengre strekninger av ledene. Dette arbeidet organiseres og utføres i stor grad av dedikerte pilegrimsforeninger eller ulike lag og foreninger som for eksempel idrettslag, Rotaryforeninger, speidergrupper, historielag, sanitetsforeninger og bondekvinnelag. Vi ser også mange uorganiserte frivillige som legger ned en viktig arbeidsinnsats, gjerne knyttet til lokale kirker, herberger eller pilegrimscenter.

I tillegg til det praktiske arbeidet knyttet til rydding, skjøtsel og merking av de mange hundre kilometerne med pilegrimsled bidrar frivillige medarbeidere i informasjonsarbeid og merkevarebygging, som vertskap i åpne kirker langs leden, i mottaket av pilegrimer ved målet i Trondheim, og som arrangører av utallige kortere og lengre pilegrimsvandring rundt om i landet.

Noe av det som gir pilegrimsvandringen en merverdi er gode opplevelser, og frivillige medarbeidere bygger disse opplevelsene gjennom tilrettelegging, gjestfrihet og gode møter med de som vandrer.

Vertskap

Et vertskap er en som tar ansvar for at en gjest skal føle seg velkommen, at gjeste trives, og at vedkommende ønsker å komme tilbake. Sammen med åpne kirker er overnattingsstedene langs pilegrimsleden fundamentet for denne vertskapsrollen, og det er her de gode møtene langs pilegrimsleden finner sted.

En sammenhengende kjede av overnattingssteder er avgjørende for å kunne tilby lengre

ILEN KIRKE UNDER ÅPNINGSVANDRINGEN TIL OLAVSFESTDAGENE

vandringer langs pilegrimsleden, og pilegrimene er avhengige av forutsigbarhet med hensyn til både tilgjengelighet, kapasitet, pris og kvalitet. Pilegrimssatsingen skal bidra til økonomisk bærekraft for overnattingsstedene langs leden, og vi trenger gode nettverk mellom overnattingsbedriftene for å bygge dette.

Samarbeid med vertskapet langs leden er en av de primære oppgavene ved de regionale sentrene, og for å kunne møte den forventede økningen i antall pilegrimsvandrere de neste årene er det viktig med flere overnattings- og serveringssteder langs leden.

Innovasjon Norge

Innovasjon Norge er en viktig samarbeidspart i arbeidet med næringsutvikling langs pilegrimsleden, med blant annet bedrifts-nettverksprosjekt og vertskapskurs for overnattingsbedrifter. I tillegg er det et tett samarbeid på områdene merkevarebygging og profilering av pilegrimsleden som et nasjonalt reiselivsfyrtårn. Visit Norway har åpnet dører til samarbeid med internasjonale aktører, som har gitt verdifull internasjonal pressedeckning av St. Olav Ways. Innovasjon Norge har utviklet kursserier for næringsaktører, og disse tilbudene er tilgjengeliggjort for aktører langs pilegrimsledene gjennom samarbeid med NPS og regionale pilegrimssentre.

Regionale destinasjonsselskaper

De regionale destinasjonsselskapene er sentrale partnere for utvikling og tilrettelegging for reiselivsvirksomhet på den enkelte led. Destinasjonsselskapene innehar også viktig bransjekunnskap om lover og regler og bistår regionale pilegrimssentre i arbeidet med å legge til rette å kurse næringsaktørene langs leden. Utvikling av vertskapsrollen er en sentral del av dette arbeidet, samt tilgjengeliggjøring for pilegrimene med nettbaserte bookingløsninger og informasjon om pakketilbud.

Grunneiere

Et godt samarbeid sikrer en god led som ikke skaper unødige problemer, verken for grunneier eller de som går på leden. Grunneierne må bistås slik at endringer av leden skjer i et godt samarbeid med kommunen og med smidighet fra partene. Det må bidras til at grunneierne finner glede og stolthet i å forvalte en del av Norges lengste kulturminne. Oppsett av beitegjerder og tømmerhogst berører ofte pilegrimsleden, og det er viktig for alle parter at man har en løpende og god dialog, spesielt ved generasjonsskifter der det kommer nye grunneiere.

8.RESSURSBEHOV OG INNRETNING AV STATLIG FINANSIERING

Pilegrimstrafikken har vokst kontinuerlig siden dagens modell med regionale pilegrimssenter og Nasjonalt pilegrimssenter ble etablert. I tillegg har vi fått flere pilegrimsleder, og et betydelig større antall sentrale samarbeidsparter inn i satsingen gjennom flere involverte aktører og større geografisk nedslagsfelt for pilegrimsledene.

For å sikre pilegrimssatsingen inn i ny 20års-periode må NPS tilføres tilstrekkelige ressurser til å håndtere utviklingen. En styrking av bemanningen ved NPS vil gi rom for å ivareta hele den nasjonale satsingen og å være en ressurs for det stadig voksende nettverket av leder og interessenter. NPS har de siste årene hentet ut prosjektfinansiering for styrking av infrastruktur langs Gudbrandsdalsleden. Disse midlene har gitt lokal verdiskapning, bedre tilrettelegging for de som vandrer, og økonomiske ressurser til de regionale sentrene. Større kapasitet ved NPS vil styrke mulighetene for å kunne øke andelen prosjektfinansiering til regionale og lokale tiltak i årene framover.

De regionale sentrene fikk fra oppstarten og fram til etableringen av NPS økonomiske tildelinger via sine respektive bispedømmer. NPS overtok denne tildelingsrollen fra 2013, og midlene til de regionale sentrene har vært øremerket i tildelingen til NPS. På grunn av at antallet regionale senter ble økt fra 5 til 6 i 2013, uten at rammen fra departementet ble økt tilsvarende, har NPS enkelte år overført et større beløp til de regionale sentrene enn de som var øremerket fra departementet.

I øremerkingen av RPS-midlene i tildelingen fra departementet de første årene var det spesifisert hvilke senter som skulle ha tilskuddsmidlene. Dette ble endret fra 2016 slik at NPS sto fritt til å fordele midlene på regionale senter. I 2018 og 2019 har henholdsvis kr. 100000 og 240000 av tilskuddsmidlene blitt tildelt Regionalt Pilegrimssenter Stiklestad som ikke er tatt inn i oversikten under.

ØKONOMISKE RAMMER STATLIG TILDELING NPS

	2013	2014	2015	2016	2017*	2018**	2019
DRIFT NPS	6 300 000	7 085 000	6 585 000	6 285 000	4 744 000	5 009 000	5 098 000
ØREMERKET RPS	5 490 000	5 682 000	5 682 000	5 682 000	5 700 000	5 800 000	5 940 000
SUM STATLIG TILDELING	11 790 000	12 767 000	12 267 000	11 967 000	10 447 000	10 809 000	11 038 000

*2017: NPS mottok i tillegg 2,4 mill fra spillemidler øremerket til skilting og merking på Gudbrandsdalsleden. Dette er ikke ordinære driftsmidler, og er derfor ikke tatt inn i oversikten

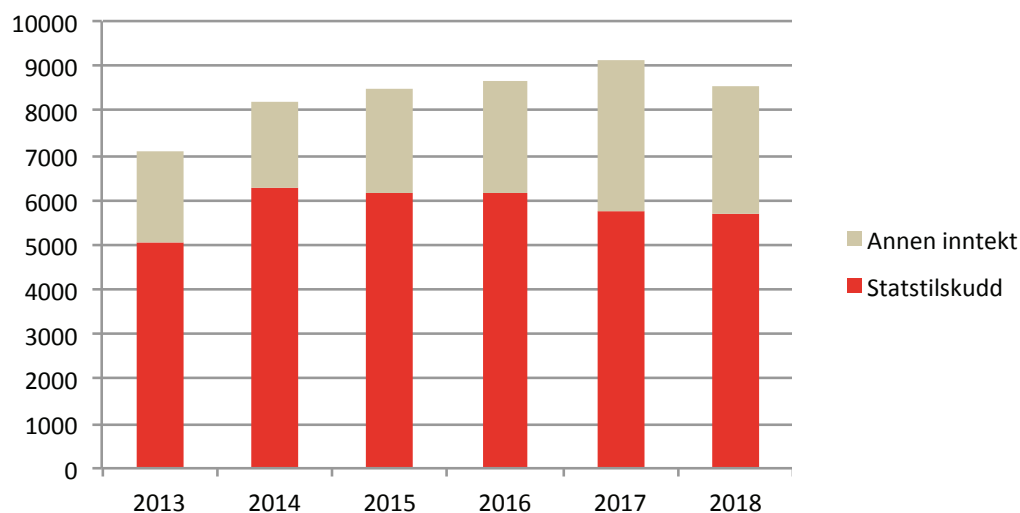
**2018: NPS mottok i tillegg 0,5 mill som øremerkede midler for å utarbeide ny langtidsplan. Dette er ikke ordinære driftsmidler, og er derfor ikke tatt inn i oversikten.

Tabellen viser en nedgang i den statlige tildelingen fra 12,76 mill i 2014 til 11,04 mill i 2019. I denne perioden har de øremerkede midlene til regionale senter holdt et jevnt nivå, med en liten økning de siste tre årene.

NPS var organisert under RA i 2014-16, og hadde administrasjonskostnader og øremerkede prosjektmidler på gjennomsnittlig 0,65 mill i året.

Den statlige finansieringen av RPSene fra 2010 var i utgangspunktet fullfinansiering uten krav om lokal eller regional medfinansiering eller annen type egen inntjening. Tabellen under viser den samlede budsjettammen til de regionale sentrene i perioden 2013-18. Her går det fram at sentrene samlet sett har hatt en betydelig andel tilleggsfinansiering. I tillegg til kronebeløpene i tabellen har også enkelte senter fått dekket husleiekostnader av samarbeidsparter, slik at den reelle tilleggsfinansieringen ligger noe høyere enn det som er angitt her.

FIGUR 2: ØKONOMISKE RAMMER FOR RPS

Disse tallene forteller oss for det første at den statlige finansieringen ikke har vært tilstrekkelig for å drive et regionalt senter. For det andre ser vi at statlig grunnfinansiering utløser lokal og regional medfinansiering og muligheter for egeninntjening.

De seks regionale sentrene har de siste tre årene hatt et gjennomsnittlig årsbudsjett på 1,46 mill. For å bygge robuste enheter som kan bidra til fortsatt vekst i pilegrimstrafikken, og samtidig styrke kvaliteten på opplevelsene, stipuleres årlige driftskostnad pr. RPS til 2 mill. Den statlige grunnfinansieringen bør settes til 60 % driftskostnaden, slik at hvert RPS får et årlig driftstilskudd på 1,2 mill.

Pilegrimssatsingens årlige ressursbehov fra 2020:

Drift NPS, inkl. 2 nye stillinger	7,5 mill
RPS Nidaros Pilegrimsgård	1,2 mill
Gudbrandsdalsleden 5 RPS x 1,2 mill	6,0 mill
RPS Stiklestad	1,2 mill
Kystpilegrimsleia 4 RPS 1,2 mill	4,8 mill
Led-kontakter Østerdalsledene, Romboleden, Nordleden, Tunsbergleden	1,0 mill
Tiltaksmidler øvrige leder	1,0 mill
SUM	22,7 mill

SKIBLADNER

9. KONKLUSJON

En økning i trafikken langs pilegrimsledene i Norge, og en styrket realisering av visjonen om «pilegrimsveiene gode veier å gå på gjennom norsk natur og kultur, preget av verdier som er grunnleggende for menneskers eksistens og som åpner for den indre vandring» skal oppnås ved å bygge videre på erfaringer og kompetanse som ligger i dagens pilegrimsnettverk.

De gode synergiene som skapes i samspillet i det brede spekteret av interessenter og samarbeidsparter er helt avgjørende for å videreutvikle pilegrimssatsingen fram mot målene som er satt for arbeidet.

For å sikre pilegrimssatsingen for de neste 20 årene vil det være svært viktig å tydeliggjøre Nasjonalt pilegrimssenter som koordinerende aktør. NPS må ha handlingsrom og mandat til å arbeide for gode samarbeidsrelasjoner med sentrale aktører, og bidra til rammebetingelser som gir hele organisasjonen best mulig forutsetninger for felles måloppnåelse. Vår anbefaling er at dette løses best ved å etablere NPS som ordinært forvaltningsorgan, slik intensjonen var ved opprettelsen av senteret i 2013.

Videre må det regionale leddet styrkes med bærekraftig økonomi for å kunne håndtere og styrke veksten i arbeidet.

For å avklare forventninger fra både vandrere og interessenter skal pilegrimsledene klassifiseres ut fra lokale og regionale målsettinger, finansieringsmuligheter, kapasitetspotensiale og tilgjengelighet.

Vi anbefaler at RPS-modellen fra Gudbrandsdalsleden utvides til Kystpilegrimsleia med 4 senter og til Borgleden med 1 senter. I tillegg anbefaler vi at RPS Stiklestad behandles på samme måte som de øvrige sentrene.

Vi anbefaler at det på de øvrige godkjente ledene etableres samarbeid med led-kontakter for informasjonsflyt og som bindeledd mellom NPS og det lokale- og regionale nettverket av interessenter.

Videre anbefaler vi at NPS skal ha et overordnet ansvar for andre pilegrimsleder, og disponere tiltaksmidler for aktiviteter på disse ledene.

KULTURMINISTERVANDRING 2017

www.pilegrimsleden.no

Versjon: 06.03 2019

DEN NORSKE KIRKE

Møre bispedømeråd

Saksbehandler	Arkivkode	Arkivsak	Ugradert
Arvid Helle	422	18/01896-4	

Saksnummer	Råd/utvalg	Møtedato
29/19	Møre bispedømeråd 2016-2019	06.05.2019

Orienteringar og samtale med rådgivar ungdom og repr. frå ungdomsråd

Vedlegg:

Årsmelding Ungdomsrådet 2018

Ungdommar vil bli høyrte i kyrkja

Saksorientering

Representant for Ungdomsrådet og rådgivar ungdom er invitert til å orientere frå arbeid og tiltak som ungdomsrådet er engasjert i, aktuelle saker, jamfr. årsrapport.

Samtale.

Forslag til vedtak

Møre bispedømeråd takkar ungdomsrådet for engasjement og samarbeid og tek orienteringa til vitande.

Iver Ødegård   Jonathan Risung
Olai Stavseng   Tordis Kanutte
Øystein Grimstad   Otilie Tofte Lerheim
Ylva Bjørnes

Årsmelding Ungdomsråd 2018/19

1. Påskeleir på fjellsætra
2. Stand i Ålesund
3. Vestnes
4. Ungdommens kirkemøte i Stavanger
5. Ulsteinvik

Første møtet var på påskeleiren på fjellsætra i sykkylven. Her gjekk vi gjennom referatet fra ungdomstinget 2018, og vurderte kor bra det var og kva vi ville gjere annleis til neste år. Vi bestemte også kven som skulle vidare til UKM i Stavanger, og vi konstituerte styret.

13.juni hadde vi møtet i Ålesund. Her var vi med på stiftsdagen og såg kva som skjedde der, i tillegg til at vi fekk reklamert for oss sjølve med reklamefilmen vår. Vi hadde gatestunt og var med i gudstenesta i Ålesund kyrkje.

I september 2018 drog Ylva Bjørnes og Jonathan Risung til Stavanger på Ungdommens Kirkemøte (UKM). Her var vi i nokre dagar og arbeide med saker som skulle sende vidare til kirkerådet.

Vi drog til Ulsteinvik i sammenheng med DRYPP(ungdomsgudsteneste). Her lagde vi program til ungdomstinget og planla mykje av kva vi skulle gjere.

Iver Ødegård
Olai Stavseng
Øystein Grimstad
Ylva Bjørnes

Jonathan Risung
Tordis Kanutte
Otilie Tofte Lerheim

Avisinnlegg til Vestnes avis om UNGDOMSTING 2019

Ungdommar vil bli høyrte i kyrkja

– Kyrkja er viktig for ungdommen og det må satsast mykje sterkare på å få ungdom inn i jobbar i kyrkja. Dette var meldinga frå 40 ungdommar frå kyrkjelydane i Møre, samla til ungdomsting på Vestnes. Biskop Ingeborg Midttømme deltok under heile samlinga, m.a med innlegg, samtale, gudsteneste og meir uformelt samver. Samlinga var leia av ungdomsrådet støtta av rådgivar for Ungdom i Møre bispedøme, Inger Marie J.Sylte og rådgivar diakoni, Toril Holm.

Ungdommane var samla for drøfte ungdommen si rolle i kyrkja, inspirere kvarandre til engasjement i kyrkjelyden og sette søkelys på utdanning til kyrkjelege stillingar som kateket, diakon, prest eller kantor.

Frå Vestnes kommune var det fire delegater som var påmeldt til Ungdomstinget. Av dei vart Odin Johan Jakobsen Sylte valgt inn som vara i det nye ungdomsrådet.

– Det var flott å møte alle dei som var med på Ungdomstinget. Alle som deltok var veldig hyggelege og opne. Dei var lette å bli kjent med. Eg vil sitje i ungdomsrådet fordi då kan eg gjere noko som er viktig for meg og trua mi. Det var veldig kjekt at biskopen brukte så god tid til å snakke med oss. Ekstra kjekt var det å møte teologistudentene, oppsummerer Odin Johan J.Sylte.

Kyrkja si framtid

– Ungdommen er kyrkja si framtid, og vår stemme må bli høyrte, understrekar ungdommane. Under samlinga drøfta dei spørsmål som:

- *Kva skal til for at ungdommar skal velje ei yrkeskarriere i kyrkja?*
- *Kva hindrar ungdom frå å velje eit studium til kyrkjeleg teneste?*
- *Korleis kan ungdomsråd og organisasjonar rekruttere ungdom og unge vaksne til å arbeide i kyrkja?*

Mange ungdommar opplever at det i skuledagen og kvardagen er lite informasjon og kunnskap om kyrkjelege stillingar, og at det også finst ein del fordommar knytt til kyrkja. Kristne ungdommar kan også oppleve stigmatisering.

For å betre på dette kom det fram ei rekkje konkrete forslag, slik som:

- Skape eit sterkare miljø for ungdom i kyrkja
- Meir dialog mellom yrkesgruppene i kyrkja og ungdom
- Promotere kyrkjelege jobbar betre, både i kyrkjerommet, leirar, samlinger osv
- Gi ungdommen meir ansvar og oppgåver i gudstenesta
- At kyrkja er synleg på utdanningsmesser og andre jobb-arenaer
- personlige møte med menneske som har jobb i kyrkja.

Rekruttering

Ungdomstinget i Møre etterlyser sterkare tiltak for å rekruttere ungdom til kyrkjelege utdanning og kyrkjelege stillingar. Gjennom gruppearbeid har dei kome fram til eit felles uttale som dei vil sende vidare til bispedømerådet og Ungdommens kirkemøte som er seinare i år.

Snittalderen mellom tilsette i kyrkja aukar og det er utfordrande å rekruttere. Samtidig viser undersøkingar at ungdom som startar på kyrkjelege utdanning i all hovudsak har bakgrunn frå kristent ungdomsarbeid. Derfor har dei kyrkjelege ungdomsråda ei viktig rolle.

Under ungdomstinget på Vestheim i Vestnes var det ved sidan av sjølve sakskartet også gruppearbeid med case, foredrag om klima, god tid til å bli kjent, sosialt samvær og aktivitetar.

Rådgivande

Ungdomsrådet i Møre bispedøme har ein rådgjevande funksjon overfor biskop og bispedømeråd, kjem med innspel kring ungdomsspørsmål og kan fremme saker overfor desse organa. Rådet skal også vere ein ressurs for ungdomsarbeid og kyrkjelydsliv i Møre og skal vere involvert i fordeling av ressursar til ungdomsarbeid i kyrkjelydane.

Ungdomsrådet består av eit arbeidsutval på 7 ungdommar frå kyrkjelydane i Møre. Desse kjem saman til møte fire gonger i året. I tillegg blir det årlig halde eit ungdomsting, der alle ungdommar i Møre som er medlemmar i kyrkja kan delta. Bispedømerådet møter også ungdomsrådet minst ein gong i året.

For meir informasjon:

Rådgivar ungdom; Inger-Marie Jakobsen Sylte. mobil: 997 17 442

DEN NORSKE KIRKE

Møre bispedømeråd

Saksbehandler	Arkivkode	Arkivsak	Ugradert
Arvid Helle	421	17/00414-110	

Saksnummer	Råd/utvalg	Møtedato
30/19	Møre bispedømeråd 2016-2019	06.05.2019

Orientering om kystpilegrimsleia og høyringsvar "Langtidsplan for pilegrimsarbeidet i Norge

SVAR TIL HØRINGSNOTAT – FRA MØRE BISKOP ENDRINGER I ABORTLOVEN – FOSTERREDUKSJON

Møre biskop takker for invitasjon til medvirkning og innspill og ønsker med dette å komme med tilbakemeldinger og innspill til høyringsnotatet som er sendt ut. Møre biskop støtter endringen i abortloven med presiseringer om fosterreduksjon og ønsker samtidig å løfte frem sider ved saken som er viktige å ivareta. Møre biskop støtter at fosterreduksjon bare kan foretas etter tillatelse fra ei nemnd, som nevnt i loven § 7.

Fakta i saken

I forbindelse med regjeringssamarbeidet og arbeidet med Granavoldplattformen ble det avholdt drøftinger og fremstilt forslag om endringer i abortloven, relatert til fosterreduksjon. Når abortloven ble til var det ikke mulig å utføre fosterreduksjon derfor sier ikke loven fra 13.juni 1975 nr. 50 noe om det. Det har siden vært en utvikling i teknologi og legevitenenskap som nå har gjort det mulig å utføre seleksjon av ett eller flere foster i et flerlingsvangerskap. Nevnte forhold er i fokus for denne høringen.

Det har de siste årene vært utført et 30-talls fosterreduksjoner i Norge. Flere tilfeller er hvert år ønsket utført innenfor rammen av selvbestemmelse, men i høringen leses vi at praksis er at disse abortene av et eller flere foster av medisinske grunner er utført etter 12.svangerskapsuke.

Juridiske og etiske dilemma

Vi ser den juridiske problemstillingen med at svangerskapsavbrudd ikke er helt dekkende når målet med å redusere antallet foster som mor bærer, er å sikre at minst et av disse får leve. Målet er at svangerskapet skal fortsette.

Vi ser også det store etiske dilemma det er å skulle velge bort et eller flere foster samtidig som livet skal sikres for det eller de gjenværende. Vi savner drøfting av hvilke konsekvenser dette kan få for den eller de som skal vokse opp med denne kunnskapen og et mulig savn. Vi ber om at dette ikke forties, men følges opp framover.

Berørte parter

Fokus i høyringsnotatet er på kvinnen som bærer tvillinger eller flerlinger, på mor. Det er naturlig, men vi mener at en vurdering av fars rolle også hører med. Det er også andre som berøres av den avgjørelse som må tas. Ved siden av øvrige familie, nevner vi også helsepersonell som skal gi informasjon og oppfølging samt helsepersonell som skal utføre og assistere ved selve inngrepet.

Kvinnen som bærer barna vil alltid være den som må leve med den største konsekvensen av en slik avgjørelse. Vi mener at det skal legges stor vekt på det som kvinnen ønsker og det hun kan gi av informasjon for å kunne finne en best mulig løsning. For at kvinnen skal kunne ta en best mulig avgjørelse er det viktig med god informasjon og veiledning. I høringsnotatet er står det «Dersom hun ber om det, skal hun også få informasjon og veiledning om den bistand som samfunnet kan tilby henne.» (Helse og omsorgsdepartementet, Høringsnotat - Endring i abortloven - fosterreduksjon s.8). Vi ønsker at denne informasjonen skal være obligatorisk knyttet til kompleksiteten i saken. I abortloven §2 er det nevnt de forhold som kan gi grunn for svangerskapsavbrudd. Det omfatter medisinske, personlige, sosiale og økonomiske faktorer. Møre biskop ønsker å understreke at flere av disse faktorene kan møtes med tiltak som kvinnen kan tilbys gjennom god informasjon og veiledning. Det er særdeles viktig at denne veiledning skjer med stor respekt og ydmykhet, -og med stor omsorg for kvinnen og hennes situasjon. Flere kvinner forteller at de fikk lite veiledning om ettervirkninger etter svangerskapsavbrudd, og at de kunne ha ønsket veiledning om dette.

I høringsnotat er det lite fokus på far. Biologisk far til barna er også en berørt part i saken. I abortlovgivningen er det mye fokus på kvinnes kropp og hennes selvbestemmelse. Møre biskop mener at far også er en part i dette som bør regnes med. Han kan høres og i mange tilfeller er far en som skal være ved kvinnens side også etter at barnet/barna er født. Med god veiledning og informasjon kan foreldrene finne støtte i hverandre og stå sammen om å ta en avgjørelse. Det vil være nyttig for partene at både moren og faren får informasjon og veiledning individuelt og sammen.

I saken hviler det også et stort ansvar på ansvarlig helsepersonell. De står som ansvarlig for å gi informasjon og veiledning, for å ivareta kvinnen, og barnet/barnas far, og for i siste instans å utføre selve inngrepet. Det er viktig at disse har god opplæring og gode standardiserte rutiner for hvordan dette skal utføres.

I høringsnotatet er det nevnt og drøftet flere av de forhold som vil være avgjørende for om et spørsmål om fosterreduksjon blir innvilget. Siden det er flere forhold som spiller inn og noen har større konsekvenser for den enkelte enn andre, så er det stort behov for en individuell tilpasning. Det er vanskelig å fange opp alt dette i lovens formuleringer. Det vil i disse sakene være behov for å gi god støtte til det skjønnsom må utøves også i møte med alle de etiske utfordringene.

Dette vil legge et stort ansvar til nemndene. Måten disse settes sammen på og mandatet de får er avgjørende for å kunne gi god omsorg og hjelpe kvinnen, -og ev. barnets/barnas far til å ta en god avgjørelse. Kvinnen må ikke umyndiggjøres.

Oppsummering

Fosteret er fra unnfangelsen et liv med verdi og krav på vern. Det har likevel ikke det samme rettsvernet i mors liv som det har utenfor mors liv. Medisinsk teknologi gir oss stadig større kunnskap og flere muligheter til å gripe inn undervegs i svangerskapet med det omfattende ansvaret det innebærer.

Som kirke har vi holdt frem det ufødte livs menneskeverd. I februar kom bispemøtet med en uttalelse hvor biskopene samlet erkjenner at kirken i liten grad har tatt innover seg den situasjonen som mange gravide har stått i, men rettet kritikk mot kvinner som har valgt svangerskapsavbrudd og mot deres støttespillere. Bispemøtets uttalelse ønsker å oppfordre og oppmuntre til en bred og saklig, fordomsfri og omsorgsfull samtale om disse spørsmålene fremover. Det gjelder også for konsekvensene av dette høringssspørsmålet.

Møre biskop støtter med disse refleksjonene forslaget til endring av abortloven.

Ingeborg Midttømme
Møre Biskop

Toril Holm
Rådgiver diakoni

[Click here to enter text.](#)
Skriv inn teksten her.

Dette dokumentet er unntatt offentlighet.

Tittel: Orienteringar 06.05.19.

Tilgangskode: Unntatt offentlighet

Paragraf: Offl. § 14 1. ledd